

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NİLOTİK SUDAN'DA KURULAN BİR
İSLAM DEVLETİ: FÛNC SULTANLIĞI (1505-
1821)

YUNUS BALLI

2501150355

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ HÜSEYİN SARIKAYA

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : YUNUS BALCI Numarası : 2501150355
Anabilim Dalı /
Anasanaat Dalı / Programı : İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ HÜSEYİN SARIKAYA
Tez Savunma Tarihi : 13.09.2019 Saati : 10:00
Tez Başlığı : "NİLOTİK SUDANDA KURULAN BİR İSLAM DEVLETİ: FUNC SULTANLIĞI"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ NEVZAT ERKAN		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ HÜSEYİN SARIKAYA		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET MAHFUZ SÖYLEMEZ		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ HARUN YILMAZ		

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

ÖZ

NİLOTİK SUDAN'DA KURULAN BİR İSLAM DEVLETİ: FÛNC SULTANLIĞI (1505-1821)

Yunus BALLI

Fûnc Sultanlığı, (1505-1821) Nilotik Sudan diye ifade ettiğimiz Nil Vadisi Sudan'ında kurulmuştur. Fûncılar söz konusu bölgede, eski ismiyle Nûbe'de, Hristiyan Alve Krallığı'nın yerine kurulmuştur. İslamlaşma, İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren hem ferdî hem kabilevî olarak buraya gelen Arap toplulukları eliyle olmuştur. Söz konusu Arap toplulukları zamanla bölgedeki yerel unsurları da hükümleraltılarına alarak kabile formundaki şeyhlikler haline almışlardır. Fûncılar ise bu şeyhlikleri 1505'te kendi şeyhliğinin bir alt unsuru haline getirerek bölgesel bir güç haline almıştır. Başşehri Mavi Nil kıyısındaki Sinnâr'dır. Sultanlık, en geniş sınırlarına Sultan Bâdî Ebû Dikn döneminde (1642-1677) ulaşmıştır. Onun döneminde devletin sınırları kuzeyde Üçüncü Şelale'den başlayıp güneyde Fazûglî Dağları'nın en uzak noktasına kadar inmekteydi. Doğuda Kızıldeniz'den başlayıp batıda Beyaz Nil'e veya Kordofan'a kadar uzanmaktaydı. 1762, Fûnc Sultanlığı'nda önemli bir dönüm noktası olup bu tarihten devletin yıkılışına kadar geçen sürede esas iktidar sahipleri sultanlık makamında kalmaya devam eden Fûnc hanedanı değil de vezirlik makamını işgal eden Hamaclar olmuştur. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 1820-1821 tarihlerinde Sudan'a gerçekleştirdiği askerî harekât sonucunda Fûnc Sultanlığı yıkılmış ve toprakları Osmanlı Devleti'nin Mısır valisine bağlı olan Hartum merkezli Sudan Hükümdarlığı'nın bir parçası haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nilotik Sudan, Nûbe, Fûnc, Sinnâr, Hamac

ABSTRACT

AN ISLAMIC STATE IN NILOTIC SUDAN: FÛNC SULTANATE (1505-1821)

Yunus BALLI

The Fûnc Sultanate (1505-1821) was established in the Nile Valley Sudan called Nilotic Sudan. In this region Fûncs ruled after the Christian Kingdom of Alve, formerly named Nubia. Islamization has been made by the Arab communities who came here both individually and tribally since the early periods of Islamic history. In time, these Arab communities became the sheikhs in the form of tribes by taking the local elements in the region under their sovereignty. The Fûncs, on the other hand, turned these sheikhs into a sub-element of their sheikhs in 1505 and became a regional power. Its capital is Sennar on the banks of the Blue Nile. The Sultanate reached its widest limits during the period of Sultan Bâdî Abu Dikn (1642-1677). During his reign, the borders of the state was from the Third Waterfall in the north to the furthest point of the Fazûglî Mountains in the south and from the Red Sea in the east to the White Nile or Kordofan in the west. 1762 was an important turning point in the Funic Sultanate, and from this date until the collapse of the state, the main rulers were the Hamacs who occupied the position of the vizier rather the Funic dynasty. As a result of the military operations carried out by Kavalali Mehmed Ali Pasha in 1820-1821, the Sultanate of Fûnc was destroyed and its lands became a part of the Khartoum-based Sudanese Kingdom, which was attached to the governor of Egypt.

Keywords: Nilotic Sudan, Nubia, Fûnc, Sennar, Hamac

ÖNSÖZ

Tez konumuz bölge tarihi çalışmaları içerisinde değerlendirilebilir. Devlet formu üzerinden ele aldığımız bu çalışma, İslam Tarihi disiplini içerisinde kaleme alınmıştır. Söz konusu disiplinde konunun İslam dini ile bir şekilde irtibatlı olması önemlidir. İslam Tarihi disiplinindeki bölge tarihi çalışmalarının esas meselelerinden biri söz konusu bölgenin İslamlaşmasıdır. İlk asırlarda, Kuzey Afrika ve Endülüs özelinde meydana gelen İslamlaşmanın Araplaşma ile paralel bir şekilde geliştiğini biliyoruz. Aynı durum Sahraaltı Afrika’da yer alan Nilotik Sudan coğrafyası için de geçerlidir. Sadece söz konusu süreç daha geç ve daha yavaş vuku bulmuştur. Nilotik Sudan’da da İslamiyet’ten önce Kuzey Afrika ve Endülüs’te olduğu gibi Hristiyanlık baskın durumdaydı. Dolayısıyla ele aldığımız coğrafya ile ilgili Kuzey Afrika ve Endülüs’te yaşanan sürece benzer bir durumla karşı karşıyayız diyebiliriz.

Fûnc Sultanlığı Doğu Sudan’da birbirlerine yakın dönemlerde kurulmuş Fûr, Takalî, Adel sultanlıkları gibi bir İslam devletidir. Fûnc Sultanlığı; Sudan’da kurulması hasebiyle *es-Saltanatu’s-sevdâ*, Mısır hükümetine verilen Kırmızı Saltanat ismine nazire olarak Mavi Saltanat manasında *es-Saltanatu’z-zerkâ*, yönetim merkezîne nispetle *Sinnâr Sultanlığı*, Fûncların yaşadığı bölge manasında *Fûncistan* ve Ca’liyyîn, Benî Âmir, Halânike, Şayikiyye, Şenâbile gibi özerk yapıdaki şeyhlikleri bünyesinde tutması dolayısıyla *Sinnâr Konfederasyonu* diye isimlendirilmiştir. Söz konusu kabilelerin bittiği noktadaki komşu bölgelerde sultanlık gibi yerel birer güç olan Fûr, Takalî, Musabbât sultanlıkları, Hristiyan Habeş Krallığı ile Mısır ile Habeş eyaletleri üzerinden Osmanlı Devleti gelmektedir.

Dolayısıyla tezin Türkiye’deki *Afrika*, *Afrikâ-yi Osmânî* ya da *Osmanlı Afrikası*, *Sahraaltı Afrika*, *Doğu Sudan*, gibi farklı kategorilerdeki araştırma alanlarına bir katkı olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu alanların Türkiye’de İslam Tarihi disiplini içerisinde hala bakir alanlar olduğunu da zikrederim. Ülkemizdeki İslam tarih tasavvurunun daha esaslı bir resme bürünmesi bu alanlara dair çalışmaların artmasıyla temin edilebilir. Biz de buna bir nebze de olsa katkı sunmak adına böyle bir çalışma ortaya koyduk.

Bu tezin ortaya çıkmasında birçok kişinin emeğinin söz konusu olduğunu belirtmemiz gerekir. Öncelikle danışmanlığından itibaren teze dair kıymetli dönüt ve yönlendirmelerde bulunan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SARIKAYA'ya teşekkür ederim. Tezi okuyarak savunma esnasında kıymetli geri bildirimlerde bulunan jüri yeleri Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ ile Dr. Öğr. Üyesi Nevzat ERKAN'a teşekkürlerimi sunarım. Beni bu alana yani bölge tarihi çalışmalarına yönlendiren ve tezin yapısı ile ilgili kıymetli tavsiyelerde bulunan meslektaşım Arř. Gör. Halil ORTAKCI'ya şükranlarımı sunarım. Tezi okuyarak yazım ve anlatım hatalarının önemli ölçüde azalmasına vesile olan mesai arkadaşım Arř. Gör. Muzaffer KILIÇ'a, tezin daha okunabilir hale gelmesine vesile olduğu için teşekkür ederim. Yine bu tez özelinde kıymetli vakitlerini ya tezi okuyarak ya tashih ederek ya da ilmi birikimlerini paylaşarak ayıran Arř. Gör. Dr. Halil İbrahim EROL, Arř. Gör. İzzettin AS, Arř. Gör. Fatih MEMİŞ, Arř. Gör. Ali Haydar BEřER, Arř. Gör. Dr. Kamil YELEK, Arř. Gör. Sıddık AęOBAN, Arř. Gör. Dr. Enes ERYILMAZ hocalarımın her birine ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

Yunus Ballı

KIRKLARELİ-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FÛNC SULTANLIĞI ÖNCESİ NİLOTİK SUDAN

1.1. Coğrafi Yapı.....	12
1.2. Fûnc Öncesi Nûbe Tarihi	16
1.3. Nûbe'ye Arap Göçü ve Sultanlığın Kuruluşundaki Rolü	21
1.4. Fûncların Kökeni.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

FÛNC SULTANLIĞI SİYASÎ TARİHİ (1505-1821)

2.1. Alve Krallığı'nın Yıkılışı ve Yeni Bölgesel Siyasî Düzen	31
2.2. Fûnc Hanedanı	35
2.3. Amâra Dûnkus Hanedanı İktidar Dönemi (1505-1762).....	37
2.4. Vezaret Makamını İşgal Eden Hamac Hanedanı İktidar Dönemi (1762-1821)..	46
2.5. Kavalalı Mehmed Ali Paşa Mısır'ının Fûnc Sultanlığı'na Son Vermesi (1820-1821)	53
2.6. Fûnc Sultanlığı Sonrası Dönemde Sudan (1821-1956).....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FÛNC SULTANLIĞI'NIN SOSYOEKONOMİK VE İDARÎ YAPISI

3.1. Etnik Yapı	64
3.2. İdari Yapı	67
3.3. İçtimaî Yapı.....	72
3.4. İktisadî Yapı	78
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA	84
HARİTALAR	89

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: ibn
C.	: Cilt
Çev.	: çeviren
Edit.	: editör
h.	: Hicri
bkz.	: bakınız
d.	: doğum
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
İÖ	: İsa'dan önce
İS	: İsa'dan sonra
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
m.	: miladi
ö.	: ölüm
s.	: sayfa
Say.	: Sayı
Thk.	: tahkik
t.y.	: tarih yok
y.y.	: yer yok
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Konunun Amacı, Önemi ve Kapsamı

Bu çalışmada hedeflenen gaye ana kaynaklara ilaveten Arapça ve İngilizce kaleme alınmış araştırmalardan yola çıkarak Fûnc Sultanlığı'nın tarihi serüvenini temel hatlarıyla ortaya koymaktır. Müslümanların ilk asırlardan itibaren varlık gösterdiği ve Kızıldeniz üzerinden Hicaz'a da komşu olan Doğu Sudan coğrafyasında yaşamış bir İslam devleti üzerine çalışma yapmak Türkiye'deki İslam Tarihi mefhumunun ve muhtevasının daha da zenginleşmesine vesile olacaktır.

Özellikle de ilk asırlarda İslam tarihindeki siyasî, içtimaî, iktisadî, kültürel gelişim ve değişmelerde İslamlaşma ile Araplaşma özelinde göç olgusunun önemli bir tesiri vardır. Fûnc Sultanlığı bu manada günümüz Sudan'ında bölgesel bir güç haline gelmiş ilk İslam devleti olup nispeten uzun bir zaman zarfında tahakkuk eden Araplaşma ve İslamlaşmanın doğal bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum onu disiplinimiz açısından araştırılmaya değer kılmaktadır.

Başlıkta da ihsas ettirdiğimiz üzere tezimizde bir devletin tarihini konu etmiş bulunmaktayız. Dolayısıyla ele aldığımız devletin sadece bir yönünü ya da bir meselesini konu edinmeyip temel yönlerini ele almaya çalışacağız. Devlet ya da sultanlık ile ilgili bir sonraki başlıkta zikredeceğimiz birkaç ansiklopedi maddesi dışında Türkçede doğrudan bir çalışma söz konusu olmaması dolayısıyla, bu çalışmada devletin sadece temel kodlarını vermenin daha doğru olacağını düşünüyoruz. Bundan dolayı tezde Fûnc Sultanlığı'nın neşet ettiği zemini ele aldıktan sonra onu siyasî, sosyoekonomik ve idarî yönleri ile tanıtmaya çalışacağız.

Birinci bölümde, Türkçede Nilotik Sudan'ın Fûnc Sultanlığı'ndan önceki tarihi hakkında belirli bir çalışma olmadığından dolayı öncelikle onun ortaya çıkış zemini üzerinde duracağız. Söz konusu bölümün ilk başlığını bölgenin tarihi üzerinde doğrudan etkiye sahip olan coğrafi yapıya ayırdık. Ondan sonraki ikinci ve üçüncü başlıklarda ise kadim dönemlerden başlayıp sultanlığın kuruluş dönemine değin gelen siyasi süreci kısaca vereceğiz. Özellikle de Hristiyanlıkla birlikte ortaya çıkan yerel Alve ve Makura krallıkları ile onların hem Mısır'daki hem de Sudan'daki

Müslüman yapılar ile olan karşılaşmalarını ele alacağız. Sonuncu veya dördüncü başlıkta yani Fûncların kökeni meselesinde ise sultanlığı kuran topluluğun Nilotik Sudan'a nasıl ve nereden geldiklerini üzerinde duracağız.

İkinci bölümde, Fûnc Sultanlığı'nın ve özet geçecek şekilde kendisinden sonrasının siyasi tarihini kronolojik olarak işlemeyen önce, Alve Krallığı'nın yıkılışı ile Fûnc Sultanlığı'nın kuruluşunu bölgede oluşan yeni düzen üzerinden tasvir etmeye çalışacağız. Çünkü Fûnc Sultanlığı, Hristiyan Alve Krallığı'nın toprakları üzerinde kurulmuştur. Bölümün ikinci başlığında üçüncü ve dördüncü başlıktaki tarihî serüvene hazırlık mahiyetinde Fûnc sultanları ile Hamac vezirlerinin birer listesini vereceğiz. Ki böylece konu hakkında hem bir özet geçmiş olacağız hem de bir fikir vermiş olacağız. Üç ve dördüncü başlıklarda sultanlığın tarihini kronolojik olarak iki ayrı dönemde ele almaktayız. Bu iki dönemi birbirinden ayıran nokta ise Muhammed Ebu Likaylik önderliğindeki Hamacların 1762'de saltanat ailesinden iktidarı ellerine geçirmeleridir. Bundan sonra Hamaclar vezaret makamında bulunmalarına rağmen sultanlığın yıkılışına kadar hükümlarlığın dizginlerini ellerinde tutmuşlar ve kimin sultan olacağı noktasında asıl karar mercii olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, oğulları İsmail Kâmil Paşa ve İbrahim Paşa ile damadı Defterdar Mehmed Hüsrev Bey'in komutanlıkları üzerinden 1820-1821 tarihleri arasında Sudan'a kapsamlı bir sefer düzenlemiştir. İkinci bölümün beşinci başlığında aynı dönemlerde yaşamış Dârfûr Sultanlığı ile birlikte bölgedeki en güçlü iki yapıdan bir diğeri olan Fûnc Sultanlığı'nın yıkılışını, ona son veren İsmail Kâmil Paşa'nın Sinnâr'a doğru gerçekleştirdiği seferi üzerinden ele alacağız. Altıncı ve son başlıkta ise Fûnc Sultanlığı'nın yıkılış tarihi olan 1821'den günümüz Sudan Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi olan 1 Ocak 1956'ya kadarki dönemi öncesi ile süreklilik arz etmesi açısından kısaca işleyeceğiz. Bu süre zarfı, kendi içerisinde üç ayrı dönem olarak yaşanmıştır: Bunlardan ilki 1821-1885 yılları arasındaki Türk Dönemi'dir. 1824'te Kavalalı idaresince bölgenin başşehri yapılan Hartum'un Muhammed Ahmed el-Mehdî tarafından 1885'te ele geçirmesiyle söz konusu dönem sona ermiştir. Bölgede geniş bir alana hâkim olan Mehdî Devleti 1898'de son bulmuş ve 1956'ya kadar devam edecek olan İngiliz-Mısır ortak idaresi başlamıştır.

Üçüncü bölümde sultanlığın etnik ve idarî yapısı ile toplumsal ve ekonomik hayatı üzerinde duracağız. Bu meselelere dair ulaşabildiğimiz derli toplu bilgileri ilgili oldukları başlıklar altında tanzim edeceğiz. Böylece bu üç bölüm üzerinden Fûnc Sultanlığı'na dair belli başlı meseleleri kaleme almış olacağız. Bundan sonra Fûnc dönemi ve coğrafyasına dair aşağıda zikredeceğimiz Arapça ve İngilizce eserlerde olduğu gibi belli bir mesele veya dönem üzerine çalışmalar yapabilir ya da daha esaslı bir sultanlık tarihi kaleme alabiliriz.¹

Konunun Yöntemi ve Kaynakları

Kaynak ve araştırmalar kısmını tezin bu alan ve konudaki ilk çalışma olması dolayısıyla daha uzun ve birincil kaynakları tanıtıcı bir mahiyette kaleme alacağız. Akabinde birincil kaynaklar üzerine yapılmış çalışmaları ve tezde kullandığımız ikincil kaynakları zikredeceğiz. Tezimizi de bu eserler üzerinden inşa ettik. Tezde yapmaya çalıştığımız, belli bir zaman dilimi ile sınırlandırılmış bölge ya da devlet tarihi yazmaktır. Devlet formu, tezin muhtevasını oluştururken esnek olmamıza imkân sağlamıştır. Bu minvelde okuyup notlar çıkardığımız altı kaynak üzerinden tezin omurgasını oluşturduk. Daha sonra yazım aşamasına geçtik ve yer yer ilgili meselelerde diğer kaynakları da kullandık.

İslam coğrafyasını kabataslak merkez ve çevre diye ikiye ayırdığımızda İslam tarihinin ilk dönemlerinde fethedilen ve kısa bir süre içerisinde İslamlaşan bölgeler, merkez bölgelere karşılık gelir. Bu manada doğudan batıya Maveraünnehir ve Sind'den Endülüs topraklarına kadar uzanan bölge merkez bölgelere tekabül etmektedir. Merkez bölgeye nispetle daha geç dönemlerde İslamlaşan Hindistan, Güneydoğu Asya adaları, Balkanlar, Rusya stepleri Sahraaltı Afrika gibi coğrafyalar ise çevre bölgeler olarak değerlendirilebilir. Sahraaltı Afrika coğrafyasında yer alan Nilotik Sudan'ın esas manada İslamlaşması XIV. asırla birlikte başladığı için onu da çevre bölgeler içerisinde ele alabiliriz. Fûnc Sultanlığı ile birlikte İslamlaşma genel

¹ Fûnc Sultanlığı'nın kültürel yapısı üzerine ayrıca bir başlık açmadık. Bu konu üzerine bilgi sahibi olmak için şu çalışmalara bkz. Abdülmecîd Âbidîn, *Târihü's-sekafeti'l-Arabiyye fi's-Sudan - münzü neşe'tiha ila'l-asri'l-hadis-: ed-Dîn, el-İctimâ', el-Edeb*, Amman, Darü's-Sekâfe, 1967; Hasan Mekki Muhammed Ahmed, *es-Sekâfetü's-Sinnâriyye: el-Meğzâ ve'l-Mazmûn*, y. y., Câmi'etü İfrkiyâ el-Âlemiyye: Merkezü'l-Buhûs ve't-Terceme, 1411/1990; Yusuf Badri, *A Survey Of Islamic Learning in the Funj State*, Lisans Tezi, Univercity of Oxford: Linacre College, 1970.

manasıyla tamamlanmış ve özellikle Mısır, Hicaz ve Mağrib ile ilişkiler kurulmuştur. Bundan dolayı Fûnc Sultanlığı öncesindeki ismiyle Nûbe (النوبة) toprakları, İslam tarihi kaynaklarında merkez coğrafya kadar işlenmemiştir. Daha çok Mısır-Nûbe ilişkileri üzerinden bölgeye atıflar yapılmıştır. Fûnc döneminde (1505-1821) kaleme alınmış meseleye kaynaklık teşkil edebilecek birincil kaynaklar ise çok az sayıdadır. Öncelikle tespit edebildiğimiz kaynakları kronolojik sıraya göre ele alalım.

David Reubeni², yaklaşık olarak 1490'da kendi ifadesine göre Arabistan Yarımadası'ndaki Hayber'de doğmuş, 1535 sonrasında İspanya'daki Llerena'da vefat etmiştir. 8 Aralık 1522'te Hayber'i terk edip Nûbe topraklarına gelmiştir.³ Orada Fûnc Sultanlığı'nın kurucusu olan Amâra Dûnkus'un misafiri olmuştur. On ay kaldığı Nûbe'de Müslüman ve şerif olduğunu iddia etmiştir. Söz konusu dönemin çoğunu Sinnâr'a sekiz gün uzaklıkta olan, Nil Nehri kıyısındaki Lam'ul ya da Lû'ul'da geçirmişti. Çünkü o dönemde Fûncların başşehri olan Sinnâr, Amâra Dûnkus'a bağlı bir temsilcinin karargâhı durumundaydı.⁴ David Reubeni, Avrupa'ya gittikten bir süre sonra hatıralarını kaleme almıştır. Hatıraları, Oxford Bodleian Kütüphanesi'ndedir.⁵

Evliya Çelebi (1611-1684?) Seyahatnâme'sinin onuncu veya son cildi, müellifin 1672-1673 tarihleri arasında gerçekleştirdiği, günümüzde Mısır, Sudan, Etiyopya, Eritre, Cibuti, Somali ve Kenya topraklarına tekabül eden seyahatine dairdir. O, bu yolculuğu dolayısıyla kendisinin tabiri ile Fûncistân'a ve Fûnc Sultanlığı'nın başşehri Sinnâr'a da gelmiştir. Mısır valisi Kethüda İbrahim Paşa'nın mektuplarını Circe valisi ile Fûnc sultanına götürmekle görevlendirilmesi, bu yolculuğa vesile olmuştur. Bununla birlikte Evliya Çelebi'ye nispet edilen *Nil Haritası* isimli eser de sultanlığa dair birincil kaynaklar arasında değerlendirilebilir.

² David Reubeni üzerine kaleme alınmış S. Hillelson'un iki, A. Z. Aescoly'in bir makalesi için bkz. S. Hillelson, "David Reubeni, an Early Visitor to Sinnâr," **Sudan Notes and Records**, C.XVI, No:1, 1933, s.55-66; S. Hillelson, "David Reubeni's Route in Africa," **The Jewish Quarterly Review**, C.XXVIII, No:3, 1938, s.289-291; A. Z. Aescoly, "David Reubeni in the Light of History," **The Jewish Quarterly Review**, C.XXVIII, No:1, 1937, s.1-45.

³ Josef Jacobs, "David Reubeni," C. X, **Jewish Encyclopedia**, 1901-1906, s. 388.

⁴ Yusuf Fadl Hasan, **Mukaddime fi târihi'l-memâlikî'l-İslamîyye fi's-Sudani's-şarkî**, Hartum, SUADTek Limited, 2003, s. 54.

⁵ Mekki Şübeke, **es-Sûdân abre'l-kurûn**, Kahire, Matbaatu Lecneti't-Telif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1964, s. 48; Jacobs, "David Reubeni," s. 389.

2009'da gün yüzüne çıkmış olan eser, Vatikan'da Biblioteca Apostolica'da bulunmuş olup ilk defa Ettore Rossi tarafından 1949 tarihinde kısa bir yazı ile tanıtılmıştır. Ettore Rossi'ye göre harita, Evliya Çelebi'nin 1682'de ölümünden sonra bir okuyucusu ya da maiyetindeki adamlardan biri eliyle hazırlanmıştır. Nuran Tezcan ile Robert Dankoff'un yaptığı çalışmalar ise haritanın Evliya Çelebi'nin gözetiminde yapıldığını göstermektedir. Harita üzerinde yaklaşık olarak 40 sayfalık bir metin bulunmaktadır. Bununla birlikte Evliya Çelebi, yeni bir eser yazdığını ve bu esere "Nil'in haberleri üzerine benzersiz bir inci" manasında *Dürr-i bâ-mesîl an aḥbâr-ı Nil* ismini verdiğini ifade etmiştir. Haritada Fûncistân'a yaptığı seyahate dair bilgiler mevcuttur. Ancak Seyahatnâme'de bahis konusu edilen Sinnâr, Dongola ve Erbicî şehirlerine haritada ayrıca yer verilmemiştir. Seyahatnâme'de verilen bilgiler haritada kısaltılıp özetlenmiştir.⁶

Fransız Charles Jacques Poncet, Cizvit bir misyoner ve papaz olan Charles Francis Xavierius de Brevedent ile birlikte 1698 tarihinde Habeşistan'a doğru seyahate çıkmıştır. Onlar söz konusu seyahatlerini Habeş kralının maiyetinden olan Hacı Ali'nin refakatinde gerçekleştirmişlerdir.⁷ Poncet kabiliyetli bir hekim olup Kahire'de yaşıyordu. Kendisi bu alanda çok sayıda yaratıcı tatbikat da yapmıştı. Habeş kralı, ölüm tehlikesi olan bir hastalığa yakalanmış olması dolayısıyla bu hünerli hekimin tedavisini üstlenmesine ikna olmuştu. Mösyö Poncet'in Habeşistan'a gerçekleştirdiği seyahatin sebebi olarak bu gösterilmektedir.⁸ Bu seyahat vesilesiyle bizi asıl ilgilendiren nokta, Poncet ile Brevedent'in yol üzerindeki Fûnc topraklarına da uğramış olmalarıdır.⁹ Poncet, Mısır'dan yola çıkıp Sudan üzerinden Habeşistan'a

⁶ Nuran Tezcan, "Evliya Çelebi'nin Gün Işığına Çıkan Eseri: Nil Haritası", **Toplumsal Tarihi**, Say. 207, Mart 2011, s.61-62.

⁷ Charles Jacques Poncet, **A Voyage to Ethiopia made in the Years 1698, 1699 and 1700**, Haz. William Lewis, London, y.y., 1709, s. 1.

⁸ Poncet, **A Voyage to Ethiopia made in the Years 1698, 1699 and 1700**, s. A2-A3.

⁹ Mekki Şübeyke, seyahatin Sudan ayağını *es-Sûdân abre'l-kurûn* isimli eserinde ele almıştır. Buna göre onlar Habeşistan yolunda önce 26 Ekim 1698'de Muşşû'ya gelirler. Fûnc Sultanlığı'na bağlı Abdellâb Şeyhliği'nin nüfuzu altındaki Arkû'ya vardıklarında gümrük için kendilerinden istenilen ödemeyi onlara yaparlar. Arkû idarecisi el-Erbâb, onları sarayında ağırlar. Bundan sonra kadim Dongola şehrine varırlar. Orada da mahallî lider tarafından misafir edilirler. O dönemde Abdellâbların merkezî olan Kirrî'den ve Halfâya'dan geçtikten sonra Nil kıyısına yer alan Erbicî'ye gelirler. Erbicî ile Sinnâr arasında yer alan akasya ormanını müşahade ettikten sonra Şubat 1699'da Sinnâr şehrine varırlar. Varışlarının ikinci gününde sultan ile sarayında görüşürler ve sultana hediye takdiminde bulunurlar. Sultan da onlara Avrupa'nın ahvali hakkında birtakım sorular sorar. Nihayetinde Sinnâr'da

gerçekleştirdiği söz konusu seyahati üzerine Fransızca bir eser kaleme almıştır. Eser, 1709'da William Lewis adına İngilizceye tercüme edilip *A Voyage to Aethiopia made in the Years 1698, 1699, 1700* ismiyle basılmıştır.

Theodoro Krump'ın başında olduğu bir misyoner grubu, Mısır'dan Sinnâr'a 1701'de hareket etmiştir. Yanlarında kitap, mektup ve çeşitli hediyeler vardı. Aynı sene içerisinde Sinnâr'a ulaşmışlardır. Kafile Habeşistan'a doğru yola devam ederken Krump, sultanın özel tabibi olarak Sinnâr'da kalmıştır. Ancak Sinnâr'da çok durmamış, o dönem Sinnâr'a bağlı olan Abdellâb Şeyhliği'nin merkezî Kırîr'ye, şeyhlerini tedavi etmek üzere geçmiştir. 1702'de tekrar Sinnâr'a gelmiş ve orada bir süre kaldıktan sonra Mısır'a geri dönmüştür.¹⁰ Krump'ın gözlemleri günümüze ulaşmıştır. Bu gözlemler, özelde prekolonyal dönem Sudan, geniş manada ise kuzeydoğu Afrika tarihçisi olan Jay Spaulding editörlüğünde yayınlanmıştır.¹¹

Fakîh Muhammed Nur vad¹² Dayfullah b. Muhammed b. Dayfullah el-Calî'nin¹³ (1727-1810) *Tabakât fî hususi'l-evliyâ ve's-sâlihîn ve'l-ulemâ ve'-şuara fi's-Sudan* isimli eseri, daha çok Tabakât vad Dayfullah diye bilinmektedir. Söz konusu eser, Fûnc döneminin dini ve sosyal tarihine ışık tutan ilk kaynaklardan biridir. Yine bu eser, XIX. asrın başlarında yerel dinamiklerle şekillenen Sudan topraklarındaki ilmi canlılığın işaret taşı kabul edilir. Ondan sonra aşağıda ele alacağımız Ahmed b. el-Hacc Ebu Ali'nin eseri gelir.¹⁴ S. Hillelson, Tabakât vad Dayfullah üzerine bir makale kaleme almıştır.¹⁵

üç ay kaldıktan sonra Habeşistan'a doğru yollarına devam ederler. Şübeyke, *es-Sûdân abre'l-kurûn*, s. 61-62.

¹⁰ Şübeyke, *es-Sûdân abre'l-kurûn*, s. 64-66.

¹¹ Söz konusu eser için bkz. Jay Spaulding, *The Sudanes Travels of Theodoro Krump, 1700-1702*, Union City: New Jersey, Kean University History Department, 2001.

¹² Sudan Arapçasında “oğlu, çocuğu” manasına gelen bir kelimedir. “Muhammed vad Adlan” dendiğinde “Adlan oğlu Muhammed” denmiş olmaktadır. Carolyn Fluehr-Lobban, Richard A. Lobban Jr. ve John Obert Voll, *Historical Dictionary of the Sudan*, London, Scarecrow Press, 1992, s. 233.

¹³ Muhammed Nur vad Dayfullah, Sudanlı bir hukukçu tarihçidir. h. 1223/m. 1810 tarihinde Fûncılar arasında el-Kekk diye bilinen sarıhumma hastalığına yakalanan Fakîh vad Dayfullah, Halfâya'da iken vefat etmiştir. Fluehr-Lobban vd., *Historical Dictionary of the Sudan*, s. 214; Na'ûm Şukayr, *Tarihu's-Sudan*, Beyrut, Matbaatu Dari'l-Cîl, 1981, s. 122.

¹⁴ Ahmed b. el-Hacc Ebu Ali, *Mahtûtatu Kâtibi's-Şûne fî Tarihi's-Saltanati's-Sinnâriyye ve'l-İdareti'l-Mısriyye*, Thk. Eş-Şâtır Basîlî Abdulcelil, Kahire, Dâr-ı İhyâi'l Kütübi'l-Arabiyye, 1961, s. 7.

¹⁵ Söz konusu makale için bkz. S. Hillelson, “Tabaqat Wad Dayfallah,” *Sudan Notes and Records*, C.VI, No:2, 1923, s.191-230.

James Bruce¹⁶ isimli seyyah Habeşistan ve Sudan gözlemlerini yedi bölümden oluşan *Travels to Discover the Source of the Nile 1768, 1769, 1770, 1771, 1772 & 1773* isimli eserinde bir araya getirmiş ve Londra'da 1804'te basmıştır.¹⁷

Johann Ludwig Burckhardt'ın¹⁸ (1784-1817) Şam bölgesi ile Arabistan'a dair seyahat eserleri¹⁹ dışında, 1819 ve 1822 tarihlerinde Londra'da basılmış olan *Travels in Nubia* isimli bir eseri de bulunmaktadır. Söz konusu çalışma, Avrupalıların Nûbe ve Sinnâr bölgelerine dair yazdıkları eserlerin ilklerinden kabul edilir.²⁰

¹⁶ 14 Aralık 1730'da İskoçya'da doğmuştur. (ö. 27 Nisan 1794) Edinburgh Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne başlamış fakat öğrenimini tamamlayamadan ilişkisini kesmiştir. İngiliz hükûmetine kendileri namına çalışmak için başvurmuş buradan da ret cevabı almıştır. Bunun üzerine önce Avrupa topraklarına sonrasında sırasıyla Suriye, Mısır, Habeşistan, Sudan topraklarına seyahatte bulunmuştur. Bu süreçte İskenderiye'ye 1768'de gelmiştir. Oradan Kahire'yi de geride bırakarak zorlu bir yolculuğa koyulmuştur. Nil yoluyla önce Kanâ'ya, sonra Kızıldeniz sahilindeki Kuseyr Limanı'na geçmiştir. Buradan karşı kıyıda Cidde Limanı'na gitmiş, oradan da 19 Aralık 1769'da Masavva' Limanı'na gelmiştir. Masavva'dan önce Habeşistan'ın önemli şehirlerinden olan Aksum'a sonra 14 Şubat 1770'te o dönem Habeş Krallığı'nın başşehri olan Gondor'a ulaşmıştır. Bir süre Gondor'da kaldıktan sonra Mısır'a dönmeye karar vermiş ve bu vesileyle 1772'de dönüş yolu üzerindeki Sinnâr'a da uğramıştır. Sinnâr'da dört aydan fazla bir süre kalmıştır. Sinnâr'dan kuzeye doğru yolculuğuna devam ederken sırasıyla Halfayâ, Şindî, Asvan'dan geçip Mısır topraklarına ulaşmıştır. James Bruce; Fûnc sultanı İsmail, o dönem Fûnc Sultanlığı'nın asıl hükümdarı olan Vezir Adlan ve sultan sarayının idarecisi ya da hizmetlilerinin reisi olan Ahmed Seyyidü'l-kavm'dan övgüyle bahsetmiştir. Bruce, Ahmed Seyyidü'l-kavm ile özellikle Fûnc tarihi üzerine konuşmalar yapmıştır. Ondan Fûnc'ların aslı ile ilgili bilgiler edinmiştir. Yine ondan Fûnc hükümdarları ve onların hükümlerlik süreleri ile ilgili nakillerde bulunmuştur. Bruce, Vezir Adlan'a bir şey demeden aniden dönüş yoluna koyulmuştur. Erbicî mevkiine varıp Sinnâr'dan uzaklaşınca Adlan'a bir mektup yazıp ona teşekkür etmiştir. Nesîm Mekâr, **er-Rehhaletü'l-ecânib fi's-Sudan (1730-1851)**, Kahire, Merkezü'd-Dirasâtî's-Sudaniyye, 1995, s. 9-10; Şübeyke, **es-Sûdân abre'l-kurûn**, s. 73-75.

¹⁷ Mekâr, **er-Rehhaletü'l-ecânib fi's-Sudan (1730-1851)**, s. 10.

¹⁸ 24 Kasım 1784'te Lozan'da doğmuştur. Almanya'da bulunan Leipzig ve Göttingen'de şarkiyat alanında uzmanlaştıktan sonra İngiltere'ye geçmiştir. İngiltere'deyken Cambridge ile Londra'da eğitim görmüş, Arapça öğrenmiştir. İngiliz uyruğuna geçtikten sonra John Lewis Burckhardt ismini almıştır. 1809 tarihinde merkezi Londra'da bulunan *Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa* tarafından Büyük Sahra'nın güneyini keşfetmekle görevlendirilmiştir. Bu maksatla Şeyh İbrahim b. Abdullah eş-Şâmî ismini almış ve Suriyeli bir tüccar kisvesiyle Arapçasını geliştirmek ve Müslüman bir kimliğe bürünmek üzere Halep'e gitmiştir. Halep'te iki sene ders aldıktan sonra 1811'de Şam bölgesini gezmiş, 1812'de Kahire'ye varmıştır. Asıl maksadını gerçekleştirmesini sağlayacak güvenilir bir kervan bulamayınca Nil Nehri üzerinden hac yolculuğuna koyulmuştur (1814). Bu yolculuğu vesilesiyle Nûbe ve Kuzey Sudan'da birtakım gözlemlerde bulunmuştur. 1816'da Kahire'ye dönmüş ve ertesi sene oradayken vefat etmiştir. Cengiz Kallek, "Johann Ludwig Burckhardt," **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. VI, İSAM, 1992, s. 420-421.

¹⁹ Yakın zamanda tercüme edilen Arabistan Seyahatleri isimli eseri için bkz. John Lewis Burckhardt, **Arabistan Seyahatleri (Temmuz 1814-Haziran 1815) -Hicaz Topraklarında Batılı Bir Seyyahın Gözlemleri**, Çev. Yusuf Yazar, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, Nisan 2019.

²⁰ Kallek, "Johann Ludwig Burckhardt," s. 420-421.

Ahmed b. el-Hacc Ebu Ali,²¹ Fûnc Sultanlığı ile ondan sonra gelen Sudan Osmanlı-Mısır idaresine dair bir eser kaleme almıştır. 1838 tarihinde sona eren çalışması, *Mahtûtat-ı kâtibi’ş-şûne* diye şöhret bulmuştur.²² Ahmed b. el-Hacc Ebu Ali eserin tek müellifi olmayıp tetimmeli nüshaları dolayısıyla başka müellifleri de söz konusudur. Holt, bu nüshaları karşılaştırmış, uygun bir şekilde sentezlemiş ve açıklamalı bir tercümesini İngilizceye kazandırmıştır.²³ Söz konusu tercüme ise Şâtır Basîlî’nin tahkiki üzerinden yapılmıştır. Çünkü onun tahkikinde Kahire yazması esas alınmakla yetinilmemiş, İstanbul, Viyana, Paris, Nottingham nüshaları ile 1871’de yayınlanmış matbu nüsha da göz önünde bulundurulmuştur. Bu matbu nüsha Mekkî Şübeyke tarafından 1947’de Hartum’da müstakil olarak yayınlanmıştır.²⁴

Yine Fûnc Sultanlığı’nın son dönemlerinde Muhammed b. Ali b. Zeynelabidin isimli bir kimse Mısır’da, Ezher’de öğrenim görürken orada karşılaştığı seyyahlardan etkilenerek 1820’lerin başında Sudan’a gitmiş ve Fûnc Sultanlığı’nın başşehri Sinnâr’da dokuz ay kalmıştır. Sinnâr’dayken talepte bulunanlara ders de vermiştir. Kendisi ise kimya ve esrâr-ı hurûf ilmini öğrenmek istiyordu. O ilmi Sinnâr’da elde edemeyince oranın doğusundaki Kordofan’a geçmiştir. Muhammed b. Ali, burada da aradığını bulamamış ancak ikinci bölümde ele alacağımız 1820’de başlayan Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Sudan’ı ele geçirme safhasının Kordofan ayağına şahit olmuştur. Bu seyahati vesilesiyle *Risale-i Sudan*²⁵ isminde bir eser kaleme almıştır.²⁶

²¹ 1784 veya 1785’de Husayhaysâ ile Vad Medeni arasında yer alan Musallemiyne beldesine yakın bir yerde doğmuştur. Sudan’daki Osmanlı-Mısır idaresinin merkezi Hartum’da, 1824-1834 tarihleri arasında, gıda ambarı kâtibi olarak çalışmıştır. Bu vesileyle kendisi Kâtibü’ş-Şûne (كاتب الشونة) yani “gıda ambarı kâtibi” diye bilinir.

²² Ahmed b. el-Hac Ebu Ali, *Mahtûtatu Kâtibi’ş-Şûne fi Tarihi’s-Saltanati’s-Sinnâriyye ve’l-İdareti’l-Misriyye*, s. ج.

²³ Söz konusu eser için bkz. Peter Malcolm Holt, *The Sudan of the Three Niles, The Funj Chronicle (910-1288/1504-1871)*, Leiden, Islamic History and Civilization: Studies and Texts, Brill, 1999.

²⁴ Heather J. Sharkey, “The Sudan of the Three Niles: The Funj Chronicle,” *International Journal of Middle East Studies*, C.XXXII, No:2, 2000, s.288-290.

²⁵ Söz konusu eser için bkz. Muhammed b. Ali b. Zeynelabidin, *Tercüme-i risale-i Sudan*, İstanbul, Matbaa-i Ceridetü’l-Havadis, h. 1262, sayfa sayısı: 9.

²⁶ Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, İstanbul, Kitabevi, 2015, s. 2,3,537,538. Ahmet Kavas bu kitabında *Risale-i Sudan*’a müstakil bir bölüm ayırmıştır.

Kavalalı'nın 1820'de Sudan'a gönderdiği orduda yer alan bir Amerikalının gözlemleri günümüze ulaşmıştır.²⁷ Fûnc Sultanlığı'nın yıkılışından (1821) kısa bir süre sonra, 1831'de Eduard Freihher von Callot Sinnâr'a gelmiştir. Onun seyahat gözlemleri günümüze de ulaşmış ve Jay Spaulding editörlüğünde yayınlanmıştır.²⁸ Yine bir Osmanlı olması dolayısıyla zikredebileceğimiz Kerküklü Muhammed Mihrî, 1909'da Sudan'a gitmiş ve bu vesileyle *Sudan Seyâhatnâmesi* isiminde bir eser kaleme almıştır. Söz konusu eser, transkripsiyonu yapılarak yayınlanmıştır.²⁹

Fûnc Sultanlığı birincil kaynakları üzerine yukarıda zikri geçen er-Rehhaletü'l-ecâ nib fi's-Sudan (1730-1851) dışında şu çalışmaları da zikredebiliriz:

- Yusuf Fadl Hasan, "el-Mesâdirü's-Sudaniyye kable'l-Mehdiyye", **Mecelletü'd- Dirasati's-Sudaniyye**, C.III, No:1, t.y., 36-71.³⁰
- Jay Spaulding ve Muhammed İbrahim Ebû Salîm, **Public Documents from Sinnâr**, East Lansing: Michigan, Michigan State University Press, 1989.³¹
- Jay Spaulding, "A Charter of Badi b. Rajab, Hamaj Regent of Sinnâr," **Sudan Texts Bulletin**, Sayı: V, 1983, s.68-72.³²
- P. M. Holt, "Four Funj Land-Charters," **Sudan Notes and Records**, Sayı: L, 1969, s.2-14.
- Jay Spaulding, "Two Documents from the Days of Nasir b. Muhammad Abu Likaylik, Hamaj Regent of Sinnâr," **Fontes Historiae Africanae: Bulletin d'Informations**, Sayı: VII-VIII, 1982-1983, s.33-37.³³

²⁷ Söz konusu eser için bkz. George Bethune English (1787-1828), **Narrative of the expedition to Dongola and Sennar under the command of his excellency İsmail Pasha undertaken by order Mehmed Ali Pasha viceroy of Egypt**, y. y., Adamant Media Corporation, 2002.

²⁸ Söz konusu eser için bkz. Jay Spaulding, **The Sudanes Travels of Eduard Freihher von Callot**, Union City: New Jersey, Kean University History Department, 2014.

²⁹ Söz konusu eser için bkz. Muhammed Mihrî, **Sudan Seyahatnamesi**, Edit. Ahmet Kavas vd., İstanbul, Kitabevi, 2016.

³⁰ Sudan Mehdi Devleti döneminden (1881-1898) önce kaleme alınmış eserleri bahis konusu eden bir makaledir.

³¹ Fûnc Sultanlığı ile ilgili 67 tane resmi belge içermektedir.

³² İkinci bölümde detaylı bir şekilde ele aldığımız Fûnc Sultanlığı'nın ikinci dönemi olan Hamac hanedanı iktidar döneminde hükümdar olan Bâdî b. Receb'e dair bir çalışmadır. Hamaclar bu dönemde vezaret makamını işgal ediyorlardı fakat devleti asıl idare eden kendileriydi.

³³ Nâsır b. Muhammed Ebu Likaylik, Hamac vezirlerinin dördüncüsüdür. Belgeler üzerine zikri geçen bu üç makaleye benzer başka makaleler de söz konusudur.

Türkçede konumuz ile ilgili müstakil kitap veya tez yoktur. Konuyla dolaylı bir şekilde ilgili olan bazı eserler ise şunlardır:

- ✓ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, Ankara, TTK Yayınları, 1996.
- ✓ Necdet Yasıt, **Sudan'da Türk Dönemi (1820 –1881)**. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2012.
- ✓ Recep Karacakaya, Ahmet Özkılınç, Yılmaz Karaca vd., **Osmanlı İdaresinde Sudan**, İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013.

Türkçede konu ve coğrafya itibariyle tezimizle benzer özellikler arz eden bir çalışma olarak İsa Gökgedik'in yüksek lisans çalışmasını zikredebiliriz.³⁴ Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin *Fûnc*³⁵, MEB İslam Ansiklopedisi'nin hem *Fûnc*³⁶ hem sultanlığa başkentlik yapan *Sinnâr*³⁷ maddeleri bulunmaktadır. Yine her iki ansiklopedi Kordofan, Bece, Nûbe, Sudan, gibi konuyla dolaylı olarak ilgili olan maddeleri de mündemiçtir.

Bu bilgilerden hareketle sultanlığın yaşadığı bölge ve dönemde yazılı kültürün güçlü olmadığını söyleyebiliriz. Bu da o dönemde çok güçlü bir devletin yokluğu ve sözlü kültürün daha baskın olması ile açıklanabilir. *Fûnc* öncesi dönemde telif edilmiş daha çok coğrafya türü eserlerde, *Bilâd-ı Sudan*, *Nûbe*, *Bece* coğrafi kavramları üzerinden bölgeye dair bilgiler elde edilebilir. Birinci bölümde bu kavramlara yer veren bazı çalışmalara atıfta bulunduk. İkincil kaynak nevinden ise konuyla hem doğrudan hem dolaylı olarak ilgili olan geniş bir Arapça ve İngilizce kitap ile makale telif edildiğini söyleyebiliriz. Bunlardan okuyup notlar aldığımız 6 eser üzerinden çalışmamızın omurgasını temin ettik. O eserler ise şunlardır:

³⁴ İsa Gökgedik, **Afrika (Bilâdüssûdan)'da Kurulmuş Bir İslam Devleti: Kânim-Bornu ve Osmanlı İle Münasebetleri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2014.

³⁵ Mehmet Aykaç, "Fûnc," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. XIII, İSAM, 1996, s. 216-218.

³⁶ S. Hillelson, "Fung (Fûnc)," **İslam Ansiklopedisi**, C. IV, MEB, 2001, s. 682.

³⁷ S. Hillelson, "Sennar," **İslam Ansiklopedisi**, C. X, MEB, 2001, s. 498-499.

- ✓ Yusuf Fadl Hasan, **Mukaddime fî târihi'l-memâlîki'l-İslamîyye fî's-Sudani's-şarkî (1450-1821)**, Hartum, SUADTek Limited, 2003.
- ✓ eş-Şâtır Basîlî Abdulcelil, **Mealimü tarih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî**, Kahire, Mektebetü'l-Arab, 1967.
- ✓ Abdulfettah Mukallid Ğuneymî, **el-İslam ve'l-urube fî's-Sudan**, Kahire, El-Arabî li'l-İ'lan ve'n-Neşr, 1986.
- ✓ Mekkî Şübeyke, **es-Sudan abre'l-kurûn**, Kahire, Matbaatu Lecneti't-Telif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1964.
- ✓ Na'ûm Şukayr, **Tarihu's-Sudan**, Beyrut, Matbaatu Dari'l-Cîl, 1981.
- ✓ Carolyn Fluehr-Lobban, Richard A. Lobban Jr. ve John Obert Voll, **Historical Dictionary of the Sudan**, London, The Scarecrow Press, 1992.

UNESCO International Scientific Committee for the Drafting of a General History of Africa tarafından hazırlanan *General History of Africa* (GHA) isimli 8 ciltlik eserde, özellikle de III, IV, V ve VI. ciltlerde Sudan'la ilgili bölüm başlıkları yer almaktadır. Bu çalışma ile birlikte Fûnc Sultanlığı'na dair ikincil kaynak nevinden kaleme alınmış Arapça ve İngilizce çok sayıda kitap ile makale söz konusudur. Özellikle de İngilizce *Sudan Notes and Records* isimli dergide dönem ve coğrafyaya üzerine belli başlı meseleler etrafında telif edilmiş çok sayıda makale görebilirsiniz.

BİRİNCİ BÖLÜM

FÛNC SULTANLIĞI ÖNCESİ NİLOTİK SUDAN

1.1. Coğrafi Yapı

“Sudan (سودان)” kelimesi “siyahîlerin yaşadığı bölge” manasına gelmektedir. “Bilâdü Sudan” şeklinde İslam tarihçileri tarafından kullanılmış olup³⁸ Büyük Sahra’nın güneyine tekabül edecek şekilde Atlas Okyanusu’ndan başlayan ve Habeşistan’ın batı sınırına kadar devam eden bölgeyi tavsif etmek üzere kullanılmıştır. Söz konusu geniş alan üç bölgeye ayrılmaktadır. Batı Sudan, Senegal ve Gambiya’dan başlayıp Yukarı Volta³⁹ ile Orta Sudan havzalarını kapsayacak şekilde genişlemektedir. Merkezî Sudan, Çad Gölü havzasına tekabül etmektedir. Doğu Sudan başka bir ifadeyle Mısır Sudanı ise kuzey sınırı Asvan, doğu sınırı Habeşistan, batı sınırı Çad Gölü havzası olacak şekilde konumlanmaktadır.⁴⁰ Kolonyal sonrası dönem eksene ele alındığında ise bugünkü Mali, Nijer, Çad ile Orta Afrika Cumhuriyeti toprakları Fransız Sudanı’na; Sudan Cumhuriyeti ile Güney Sudan toprakları İngiliz-Mısır Sudanı’na tekabül etmektedir. Sudan mefhumun son şeklini aldığı dönem, Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve halefleri döneminde şekillenen Sudan mefhumudur. Çünkü onlar daha önce Doğu Sudan tabir olunan bölgeyi ele geçirmiş ve kavrama yeni bir boyut kazandırmıştır. Buna göre Sudan toprakları kuzey-güney hattında Asvan’dan Göller bölgesine, doğu-batı hattında Habeşistan tarafı dâhil olmamak üzere Kızıldeniz sahilinden Dârfûr’un tamamını içine alacak şekilde Çad sınırına kadar uzanıyordu. Böylece geleneksel olarak Bilâdü Sudan’dan kabul edilmeyen Aşağı Nûbe, Bece ile Kızıldeniz sahilleri, Kavalalı idaresinin

³⁸ Ebû Ubeyd el-Bekrî, Ebu Ubeyd Abdulah b. Abdulaziz b. Muhammed el-Bekrî el-Endelûsî (ö. 487/1904), **el-Mesâlik ve’l-memâlik**, Tunus, Dâru’l-ğarbi’l-İslâmî, 1992, C. II, s. 857; Kâtib Merrâkûşî (ö. Altıncı asırdan önce), **el-İstibsâr fî acâ’ibi’l-emsâr**, Bağdat, Dâru’s-suûnu’s-sekâfiyye, 1986, C. I, s. 217; İbn Fadlullah el-Ömerî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yahya b. Fadlullah el-Kureşî, el-Adevî el-Ömerî (ö. 749/1349), **Mesâlikü’l-emsâr fî memâliki’l-emsâr**, Ebû Dabî, el-Mecme’ es-sekâfî, h. 1423/2002, C. V, s. 185.

³⁹ Yukarı Volta, Burkina Faso ülkesinin eski ismi.

⁴⁰ Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi’nin *Sudan* maddesi de benzeri bir tasnif ile kaleme alınmıştır. Maddeye göre Bilâdü Sudan mefhumu, Afrika’da İslamiyet’in nüfuz ettiği Sahra altı mıntıkasına denk gelir. Söz konusu mıntika ise üç kısımdır. İlki Garbi Sudan olup Senegal, Gambiya, Yukarı Volta ve Orta Nijer havzasından oluşmaktadır. İkincisi merkezî Sudan olup Çad Gölü havzasına tekabül etmektedir. Üçüncü kısım ise Şarki Sudan tabir olunan Yukarı Nil havzasıdır. Maurice Delafosse ve S. Hillelson, “Sudan,” **İslam Ansiklopedisi**, C. X, MEB, 2001, s. 772-782.

fetihleri ile birlikte Sudan mefhumu içerisinde kendisine yer bulmuştur.⁴¹ Günümüzde ise sadece Sudan Cumhuriyeti ile Güney Sudan devletleri bu tabiri kendi devletlerine isim olarak kullanmaktadır.

Nilotik Sudan kavramı ise güncel bir kavram olup Nil Nehri'nin Bilâdü Sudan'ın doğusu için mihver noktası olması dolayısıyla kullanılmaktadır. Çünkü Mısır gibi Sudan için de Nil hayati bir öneme sahiptir. Nitekim bölgeyi ortak paydaları çok olan Arabistan yarımadası ile karşılaştırdığımızda benzeri bir ifadeyi orası için kullanamamaktayız. Bu manada Nilotik Sudan'dan, Habeşistan'dan gelen Mavi Nil ile Güney Sudan'dan gelen Beyaz Nil'in Hartum'da birleştikten sonra Atbara Nehri'ni de bünyesine katarak esas Nil'i oluşturması ve böylece Mısır-Sudan sınır hattına kadar akmaya devam etmesi ile şekillenen geniş nehir sistemi kastedilmektedir. Fûnc Sultanlığı, Nil Nehri'ni oluşturan kollardan birisi olan Mavi Nil Nehri'nin batı kıyısındaki Sinnâr (سنار) şehrini merkez edinerek Nil havzasına egemen olduğu için "Nilotik" ibaresini tezin başlığında kullanmayı uygun gördük. Bu ifadeyi daha önce E. E. Evans-Pritchard 1948'de *The divine kingship of the Shilluk of the Nilotic Sudan* isimli kitabının başlığında kullanmıştır.⁴²

Mavi Nil Habeşistan'da, Beyaz Nil ise Kenya, Uganda, Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi ülkelerin sınırları içinde bulunan göller bölgesinde doğmakta ve Hartum şehrinde birleşmektedir. Hartum'dan sonra esas Nil adını almaktadır. Ondan sonra Mavi Nil gibi yine Habeşistan istikametinden gelen bir nehir olan Atbara (عطبرة) Nehri esas Nil'e dökülmektedir. Nil, Asvan'a ulaştıktan sonra Mısır'ı boydan boya geçerek Akdeniz'e dökülür. Mavi Nil ile Beyaz Nil arasında oluşan yarımada el-Cezîre (الجزيرة) diye de zikredilmektedir.⁴³ el-Cezîre, Arapçada ada veya yarımada manasına gelir. Hartum ile Asvan arası bölgede altı adet şelale bulunur ve bölge tasvir edilirken bu şelaleler esas alınır. Orta Nil Havzası (حوض النيل الأوسط) tabiri, Aşağı Nûbe'ye karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Fûnc Sultanlığı'nın kurulduğu bölge olan Yukarı Nûbe'ye Mavi Nil Havzası, (حوض النيل الأزرق) denilmektedir. Mısır topraklarına ise vadinîn kuzeyi (شمال الوادي) denilmektedir.

⁴¹ Ahmet Kavas, "Sudan," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVII, İSAM, 2009, s. 458.

⁴² Söz konusu eser için bkz. E. E. Evans-Pritchard, *The divine kingship of the Shilluk of the Nilotic Sudan*, Cambridge, Cambridge University Press, 1948.

⁴³ Şukayr, *Tarihu's-Sudan*, s. 97-98.

Mısır ile Sudan yine “vadinîn iki yarısı” (شطري الوادي) diye de isimlendirilmektedir. Vadinîn kuzey yarısı (شطر الشمال الوادي) ile Mısır, güney yarısı (شطر الجنوب الوادي) ile Sudan kastedilmektedir.⁴⁴

Nil nehrinin kuzeyde Akdeniz’e döküldüğü bölgeye Aşağı Mısır, bugün Asvan Barajı ya da Nasır Gölü’nün yer aldığı bölgeye Yukarı Mısır denilmektedir. Asvan’ın güney taraflarında yer alan ve Birinci Şelale’den başlayıp akıntının tersi istikametinde Sabaluka Geçidi’ne veya Altıncı Şelale’ye kadar uzanan bölge geleneksel olarak Nûbe (النوبة) diye bilinirdi. Orada yaşayan insanlara ise Nûbî denilmektedir. Söz konusu sınır bugün Hartum’un olduğu bölgeye kadar uzanmaktadır. Nûbe, Afrika’ya Mısır üzerinden adım atıldıktan sonra Müslümanların güney yönünde ilk ilişki kurdukları bölgedir ve bu manada ilk dönemlerden itibaren kendisine atıflar yapılmıştır.⁴⁵ 292/905’ten sonra vefat etmiş olan tarihçi, coğrafyacı ve seyyah Ya’kûbî’nin Kitâbü’l-Büldân isimli eserinde *Nûbe Beldeleri* şu şekilde tasvir edilmektedir:

“Allâkî’den Alve denile Nûbe beldelerine gitmek isteyen bir kimsenin 30 konak yeri boyunca yürümesi gerekir. Akabinde sırasıyla Kebâv, Ebvâb ve Sûbe’ye gider. Sûbe, Alve’nin en büyük şehri olup Alve meliki orada ikamet etmektedir.⁴⁶ Bu şehir, Müslümanların gidip geldikleri bir şehirdir. Sûbe’den sonra Nil’in kaynağı ile ilgili haberler söz konusu olur. Denildiğine göre Alve Adası⁴⁷ Sind Adası’yla sınır komşusudur. Nil, Alve’nin öte taraflarından Sind arazisine akmaktadır. Burada o nehre “Mehran” denmektedir. Bilahare söz konusu nehir, Mısır Nil’ini oluşturan kollardan biri olmaktadır. Mısır’da taşkın olduğunda orada da olur.⁴⁸ Alve topraklarındaki Cezîre (ada) bölgesi, Sind’deki adalar bölgesi ile benzer şekilde fil, gergedan ve benzeri hayvanlar barındırmaktadır. Nil’in Mısır ayağında olduğu gibi Mehran Nehri’nde de timsahlar bulunmaktadır. Mısır Asvan’ından güney yönünde hareket edildiğinde

⁴⁴ Eş-Şâtır Basîlî Abdülcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi’n-Nil mine’l-karni’l-‘aşîri ile’l-karni’t-tâsi’ ‘aşere el-mîlâdî*, Kahire, Mektebetü’l-Arab, 1967, s. 7,10,43.

⁴⁵ İbn Abdülhakem, Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Abdilhakem el-Mısırî el-Kureşî (ö. 257/870), *Fütûhu Mısır ve ahhâruhâ*, Beyrut, Dâru’l-fîkr, 1416/1996, s. 129; İbn Kuteybe ed-Dineverî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), *Uyûnü’l-ahbâr*, Beyrut, Dâru’l-kütübü’l-ilmiyye, h. 1418, C. I, s. 304.

⁴⁶ Aşağıda da ele alacağımız üzere “Sûbe” şehri, Fünclar ve Abdellâblar eliyle yıkılan Alve Krallığı’nın başşehriydi.

⁴⁷ “Alve Adası” denilirken bir önceki paragrafta ele aldığımız “el-Cezîre” kavramı kullanılmaktadır. Buradaki Cezîre’den kasıt kelime manası olan “ada” değil, İslam coğrafyacıları tarafından aynı ismin Yukarı Mezopotamya için de kullanılması gibi bölge ismine delalet etmektedir.

⁴⁸ Burada “Sind” diye yazılan ve yine ada (el-Cezîre) daha sonra da adalar (el-Cezâir) diye tavsif edilen bölge, aşağıda ele aldığımız “Sudd” denilen bataklık bölge olabilir. Yine zikri geçen Mehran Nehri’nden anlaşılan Beyaz Nil’dir. Çünkü Alve Krallığı’nın başşehri Sûbâ, Mavi Nil kıyısında kurulmuştu. Dolayısıyla burada başka bir nehirden bahsedilmektedir. Nitekim Beyaz Nil, pasajda betimlenen anlatıya da uymaktadır.

ilk karşılaşılan Nûbe beldesi, Makurâ'dır.⁴⁹ Makurâ, coğrafi olarak Mâvâ diye bilinir. Bu mevkide Nûbe meliki Kirkî'nin hem halifesi hem de oğlu olan Zekerîya b. Kirkî yaşamaktadır. Mâvâ'dan Nûbe'nin en büyük şehri olan Dongola'ya yolculuk ise 30 konak yerinden sonra tamamlanır. Orada Nûbe meliki ikamet etmektedir.⁵⁰

Nûbe, Hartum'un güney yönünde fazla yer kaplamamaktadır. İslam tarihindeki coğrafi tasvirler de bunu desteklemektedir. Coğrafi açıdan yedi iklime ayrılan o dönemin dünyasında hem Nûbe hem Habeşistan toprakları birinci iklim bölgesi içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak o dönemde bugünkü Etiyopya toprakları ile birlikte Hartum'un güney kısımları, esas Nil'in doğusunda yer alan Doğu Sahra, Mavi Nil ile onun doğusundaki Atbara Nehri arasında yer alan Betâne toprağı, Habeşistan kavramının bir cüzü kabul edilmekteydi.⁵¹

Nûbe, coğrafi açıdan XVI. asrın başlarından XIX. asrın başlarına kadarki dönem aralığında iki ana kısma ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Berberistan dediğı ve literatürde Merrîs toprağı diye de geçen Aşağı Nûbe, Birinci Şelale'den Üçüncü Şelale'ye kadar uzanırdı. Orası bugün için Sudan'ın kuzey, Mısır'ın güney topraklarına tekabül etmektedir. Aşağı Nûbe'nin büyük bir bölümü en azından ismen Osmanlı Devleti'nin Mısır Eyalet Valisine bağlıydı. Yukarı Nûbe ise nehrin akış yönü itibariyle Üçüncü Şelale'den yukarısı için kullanılırdı ve konfederatif bir yapıya sahip olan Fûnc idaresinin egemenlik alanına karşılık gelirdi. Harita üzerinden değerlendirildiğinde ise Aşağı Nûbe, Kuzey Nûbe'ye; Yukarı Nûbe, Güney Nûbe'ye denk gelir.⁵²

Sudd diye bilinen Yukarı Nûbe'nin güneyi, bugün yaklaşık olarak Güney Sudan devleti sınırlarına tekabül eder. Beyaz Nil'in bir bölgesi olan Bahrü'l-Ğazel'in sınırları içerisinde yer alan ve bariyer özelliğı bulunan bataklık bir coğrafyadır.⁵³ Sudd'un güneyi ise Victoria, Albert, Turkana gibi göllerin yer aldığı göller

⁴⁹ Makurâ'dan kastedilen ise daha önce Nobatiya ve Makura krallıklarının birleşmesi ile teşekkül etmiş olan Dongola Krallığı'dır. Dongola, Makura Krallığı'nın başşehri idi ve yeni dönemde de söz konusu konumunu korumuştur. Bu meseleyi aşağıda daha detaylı olarak ele alacağız.

⁵⁰ el-Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İshâk (Ebî Ya'kûb) b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî (ö. 292/905'ten sonra), **el-Büldân**, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t. y., s. 174.

⁵¹ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî, el-İşbîlî, et-Tûnisî (ö. 808/1406), **Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî târihi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevi'l-şe'ni'l-ekber**, thk. Halil Şehâde, Beyrut, Dâru'l-fîkr, 2. bs., 1408/1988, C. I, s. 71 ve C. VI, s. 7.

⁵² Abdulfettah Mukallid Ğuneymî, **el-İslam ve'l-urûbe fî's-Sudan**, Kahire, El-Arabî li'l-İ'lan ve'n-Neşr, 1986, s. 109-111; Şukayr, **Tarihu's-Sudan**, s. 143.

⁵³ Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. 213.

coğrafyasıdır. Nûbe'nin doğusundaki, Kızıldeniz'in batı yakasındaki tepelik alanlar Bece diye bilinir ve İslam tarihi kaynaklarında da bu şekilde geçmektedir.⁵⁴ Fûnc Sultanlığı'nın yaşadığı dönemde Bece'nin Kızıldeniz sahilinde Sevakın ile Masavva' limanları Osmanlı Devleti'nin Habeş Eyaleti'ne bağlıydı. Her iki liman da Nilotik Sudan'dan ziyade Mısır, Kızıldeniz ve Arap Yarımadası ile ilişki içerisindeydi. Kızıldeniz'in söz konusu batı kıyılarının tepelik ve Bece'nin arazisinin zorlu olması, söz konusu limanlar ile Nilotik Sudan arasında engel oluşturmuştur.⁵⁵

Günümüz Sudanı kuzeyden güneye doğru toprak türleri itibariyle üç kuşağa ayrılır. İlki kayalık çöller ile yarı çöl bölgesinden meydana gelir. İkinci kuşakta da önce dalgalı kum kuşağı diye de tabir olunan yarı çöl bölgesi gelir, sonra ağaçlı bozkır diye tabir olunan savanaya geçilir. Üçüncü kuşak ise killi toprak kuşağına denk gelir. Üçüncü kuşak, batıda Dârfûr'dan (دارفور) başlar, güney istikametinde yağmur topraklarına kadar iner. Doğuda ise esas Nil ile Mavi Nil'den başlar, Kızıldeniz istikametindeki yarı çöl bölgesine kadar genişler. Kızıldeniz'in batı sahilindeki tepelik alanlar ile Habeşistan'ın yüksek dağlarının uzantıları ise büyük Sudan ovası ile dar sahil şeridini ayırır.⁵⁶

1.2. Fûnc Öncesi Nûbe Tarihi

Hristiyanlar, ilk asırlarında Afrika'nın diğer bölgelerinin aksine Kuzey Afrika, Mısır, Habeşistan ve Nûbe'de varlık göstermiştir. Hristiyan nüfus, İslâmîyet'in Afrika'da yayılışından sonraki ilk asırda Kuzey Afrika'da, Fûnc Sultanlığı'nın kuruluşu ile birlikte Nûbe'de bitme noktasına gelmiştir. Günümüze gelen süreçte Mısır'da azınlık durumuna düşmüş, Habeşistan'da oransal açıdan önemli ölçüde azalmakla birlikte baskın unsur olmaya devam etmiştir. Hristiyanlık Fûnc'lardan önce Nûbe'de; Alve, Makura ve Nobatiya krallıkları üzerinden asırlarca baskın unsur konumundaydı. Ancak Arap Müslümanların bölgeye peyderpey göç etmesi ve bunun sonucunda demografik yapının değişmesi, bölgedeki dinî dokuyu

⁵⁴ İbn Abdülhakem, **Fütûhu Mısır ve ahhâruhu**, s. 129; Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93), **Fütûhu'l-buldân**, Beyrut, Dâr ve Mektebetu'l-hilâl, 1988, s. 236; İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih (ö. 300/912-13), **Kitâbu'l-mesâlik ve'l-memâlik**, Beyrut, Leiden Ofset baskıdan, 1889, s. 265.

⁵⁵ Peter Malcolm Holt, **A Modern History of the Sudan**, London, The Trinity Press, 1961, s. 3-4.

⁵⁶ Holt, **A Modern History of the Sudan**, s. 4.

önemli ölçüde etkilemiştir. Zaten bitme noktasına gelmiş olan Hristiyanlık, Fûncularla birlikte hitama ermiştir. Nitekim Hodgson'a göre İslâmîyet, 1258-1503 tarihleri arasında ikinci bir yayılış dalgası yaşamış ve bu süreç sonunda eski coğrafyasının üç katı kadar bir genişliğe ulaşmıştır. Hindistan, Güneydoğu Asya'da yer alan Malay adaları, Kuzey Asya bozkırları, Karadeniz'in kuzeyi, Balkanlar, Doğu Afrika sahilleri, Sahra altı Afrika ve dolayısıyla Nûbe bu dönemde İslamlaşmıştır.⁵⁷ Nûbe'de süreç şu şekilde gerçekleşmiştir. Aşağı Nûbe'de Hristiyan Makura ile Nobatiya krallıkları birleşmiş, Dongola ya da Makura Krallığı ismini almıştı. 1323'te Dongola Krallığı, Benî Kenz kabilesi ile Memlukların bölgeye dair iktidar mücadeleleri neticesinde yıkılmış ve nihayetinde Benî Kenz Devleti, Dongola Krallığı'nın yerini almıştır. Bu vesileyle Araplar daha güneye, Alve topraklarına inebilmiş ve Alve Krallığı'nı iyice zayıflatmışlardır. 1505 tarihinde ise Fûnc ile Abdellâb Arapları ittifak kurarak onların varlığına son vermiştir.⁵⁸

Sudan bölgesi, kadim dönemlerde Kûş toprakları olarak biliniyordu. Daha özelde Birinci Şelale'nin güney coğrafyasının kendisiyle bilindiği Kûş tabiri, esasında bölgede yaşayan güçlü ve nüfus bakımından kalabalık bir kabilenin ismidir. Söz konusu kabile, Mavi Nil havzasında meskûndü. Bu manada Dîcûn kabilesi Atbara Nehri havzasında, Makura kabilesi Dongola'da, Nûb ya da Nûbe kabilesi Birinci Şelale ile İkinci Şelale arasında yaşamaktaydı. Bazı küçük topluluklar da -ki arasında nispeten güçlü olanlar da vardı- bunlara bölgelerinde eşlik ediyordu.⁵⁹ Başka bir eserde Hristiyanlıktan önce Şilluk, Anuak, Barea, Berta, Gule, İngesana, Meban ve Hamac topluluklarının Nilotik Sudan'da yaşadığı zikredilmektedir.⁶⁰

Hristiyanlar, miladi ilk asırdan itibaren Nûbe'nin farklı bölgelerine gelmiştir. İlk gelenler kendilerine yapılan baskılardan kaçan Mısırlılardı. Daha sonra Roma İmparatorluğu'nda baskı ve işkenceler artınca gruplar halinde Birinci Şelale'nin güneyine doğru göç etmişlerdir. Böylece İkinci Şelale'nin güneyine kadar

⁵⁷ Marshall Hodgson, **İslâm'ın Serüveni (Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih)**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995 (İlk baskısı 1993'te yapılan eserin Yenişafak Gazetesi tıpkıbasımıdır), C. II, s. 583-585.

⁵⁸ Fûnc öncesi Nûbe ile ilgili bir çalışma için bkz. J. W. Crowfoot, "Christian Nubia," **Journal of Egyptian Archaeology**, C. XIII, 1927, s.141-150.

⁵⁹ Abdulcelil, **Meâlimü târihi's-Sudan vâdi'n-Nil –mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî**, s. 5-6.

⁶⁰ Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. 192.

yerliler arasında Hristiyanlık öğretileri yayılmaya başladı. Ancak yerel liderler yeni dinî hemen benimsemediler. Bu da ona tabi olmanın yavaş seyretmesine yol açtı. Üçüncü asra gelindiğinde bazı yerli Nûbîler Hristiyanlığı benimsemişti; ancak sayıları azdı. Beşinci asra kadar bu halde devam etti. Nûbîler ile Beceliler putperestlik üzereydiler ve bu manada Mısır ile olan ilişkileri de devam ediyordu. Nitekim altıncı asrın ortalarına kadar, Mısır sınırları içerisinde yer alan Fîle Adası'ndaki Isis tapınağını haccediyorlardı.⁶¹

Daha da somutlaştırmamız gerekirse süreç şu şekilde işlemiştir. Hristiyanlık, Nûbe'ye ilk defa İS 37'de havarilerin tesiri ile girmiştir. 180'de İskenderiye'de Pantaenus Kilisesi inşa edilmiştir. 260-300 tarihleri arasında Mısır'da Hristiyanlığa doğru büyük bir dönüşüm meydana gelmiştir. İÖ 21-22'de Aşağı Nûbe'yi istila eden Roma İmparatorluğu, İS 284-304 tarihlerinde, Diocletian'ın hükümdarlığı döneminde Asvan'a çekilmek durumunda kalmıştır. Roma imparatoru Konstantin İS 312'de Hristiyanlığı kabul etmiştir. Aksum Krallığı hükümdarlarından Kral İzana, İS 350'li yıllarda Habeş topraklarında Hristiyanlığı tesis etmiştir. Aynı tarihlerde Nûbe'de yer alan Maravî Kûş Krallığı, Aksum Krallığı tarafından yıkılmış ve sonrasında Nobatiya, Makura ve Alve krallıkları kurulmuştur. 391'de Hristiyanlık, Mısır'da devlet dinî haline gelmiştir.⁶²

451 tarihine gelindiğinde Kadıköy Konsili yapılmış ve bunun neticesinde Hristiyanlarda monofizit ve diyofizit diye iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. İskenderiye, Kudüs ve Antakya bölgelerinde yaşayan ve imparatorluk tarafından da kabul gören diyofizit akideye tabi olanlara, Süryanice “kral taraftarları” manasında Melkâye denilmiştir. Melkâiyye diye de isimlendirilen bu yapı Nûbe'de de varlık göstermiştir. Kadıköy Konsili'ndeki kararları reddeden monofizit Hristiyanlar ise zikri geçen bölgelerde çoğunluğu oluşturmaktaydılar. Yaklaşık bir asır sonra onlar da Nûbe'de varlık göstermiştir.⁶³

527 ila 565 tarihleri arasında Jüstinyen Doğu Roma'ya hükümdar olmuştur. O, Melkâiyye'den bir heyeti, Hristiyanlığı yaymaları için Nûbe'ye göndermiştir. Eşi

⁶¹ Ğuneymî, **el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan**, Kahire, El-Arabî li'l-İ'lan ve'n-Neşr, 1986, s. 100-101.

⁶² Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. xxxi-xxxiii.

⁶³ Mustafa Sinanoğlu, “Melkâiyye,” **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. XXIX, İSAM, 2004, s. 84.

İmparatoriçe Teodora ise Yakubilerden resmi bir heyeti aynı maksatla oraya göndermiştir. Hatta onların daha önce gitmesi için emirler vermiştir. Bu şekilde altıncı asırda Nûbîler hem halk hem hükümet olarak Hıristiyanlaştılar. Yakubilik, Nobatiya ile Alve krallıkları arasında yayılırken Melkâiyye, Makura Krallığı tarafından sahiplenilmiştir. Hıristiyanlığın Habeşistan değil de Mısır üzerinden geldiğine dair bir şüphe yoktur. Aksum Kralı Îzânâ'nın Maravî Kuş Krallığı'na sefer düzenleyip onları yıkması, Nûbîlerin onları düşman olarak görmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca Nûbîler din adamı ihtiyaçlarını Mısırlı rahipler vasıtasıyla temin ediyorlardı. Dolayısıyla Mısırlılar onlar üzerinde belli bir etkiye sahip olmuşlardır. Nitekim Nûbîler, Kıpticeyi de geç dönemlere kadar ayinlerinde kullanmışlardır. Mısır ile Nûbe arasındaki bölgesel farklılıklardan dolayı Nûbîler, putperestlikten kalma bazı adet ve gelenekleri de devam ettirmişlerdir.⁶⁴

İslam daveti Arap Yarımadası'nda tezahür ettiğinde Nûbe'deki Alve, Makura ve Nobatiya Hıristiyan krallıkları kuruluş dönemlerini yaşıyordu. Nobatiya ya da Nûbe Krallığı'nın sınırları, Asvan'ın güneyinde yer alan Birinci Şelale'den başlar, İkinci Şelale'nin ötesine Vadi Halfa'ya kadar uzanırdı. Başşehri ise İbrim'di. Makura Krallığı ise Ukkâşe şehrinin güneyinde başlar, Karafi şehrinin yakınında bulunan Ebu Hamd şehrine kadar uzanırdı. Dolayısıyla hâkimiyet alanı Alve'nin sınırlarının başladığı yere kadar gelirdi.⁶⁵ Makura Krallığı ile Nobatiya Krallığı, İS 650-700 dolaylarında birleşmiş ve Makura Krallığı'nın başşehri, Dongola'ya nispetle Dongola Krallığı ismini almıştır. Krallık, İslamlaştıktan sonraki süreçte Mısır'a hâkim olan devletler ile uzun soluklu bir ilişki içerisine girmiştir.⁶⁶

Alve Krallığı'nın daha güneyde yer alması, Mısır'ı idare eden Müslüman devletlerin daha çok Dongola Krallığı üzerinden bölge ile irtibat kurmasına temel teşkil etmiştir. Memluklar döneminde bu ilişkiler keskin bir dönüşüme sahne olmuştur. Dongola kralı David, 1272 tarihinde Ayzab Limanı ile Asvan'a saldırmıştır. Memluklar da bunun üzerine onları kendine tabi bir devlet kılmak için bir dizi sefer düzenlemiştir. Söz konusu hedef için hâkim ailenin varislerini de kullanmışlardır. Ailenin Mısır'da bulunan müntesiplerini ordularının başında bölgeye

⁶⁴ Ğuneymî, **el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan**, s. 101-106.

⁶⁵ Ğuneymî, **el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan**, s. 99.

⁶⁶ Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. 50-51.

göndermiştir.⁶⁷ Nihai kertede Memlukların istediği gerçekleşmemekle birlikte Dongola Krallığı yıkılmış ve onun yerini Müslüman Kenz Devleti almıştır.

Alve Krallığı, Yukarı Nûbe'de yer alıyordu. Sınırları el-Ebvâb'dan başlayıp güneyde el-Ervâh Gölü'ne kadar uzanmaktaydı. Söz konusu bölgeye el-Cezîre de denilmekteydi. Alve Krallığı'nın sınırları kuruluşundan sonra sınırları kuzeye doğru genişlemiştir. Bu manada en geniş sınırlarına ulaştığında toprakları; güneyde Beyaz Nil üzerindeki Kutne şehrine, doğuda Habeşistan'a, batıda Kordofan ve Dârfûr'a kadar uzanmaktaydı.⁶⁸ Başşehri Sûbâ, (سوبا) Mavi Nil'in her iki yakasında yerleşime sahipti. Sûbâ ya da es-Sûbâ, günümüz Hartum'unun 14 mil güneydoğusunda yer alıyordu. Sûbâ isminin kökeni el-Ervâh Gölü'ne işaret etmekte olup kadim bir isimdir. Altıncı asrın sonlarına gelindiğinde Hristiyanlık ve mesajı Nilotik Sudan'da geniş bir alanda yayılmıştır. Bu durum, krallıkların ve onlardan da küçük devletçiklerin yeni dinî benimsemesi ile gerçekleşmiştir. Hristiyanlığın Nûbe'de gelişmesi ve büyümesi, XI-XIII. asırlar arasında olmuştur. XIV. asır ise Aşağı Nûbe özelinde onun yıkılışına şahit olmuştur.⁶⁹

Alve Krallığı, bin yıl kadar bir dönem hüküm sürmüştür. Mısır'da hüküm süren İslam devletleriyle özellikle de Memluklar ile ilişkileri iyi gitmiştir. Ancak yine de Mısır'daki Müslüman varlığı Alve'nin Hristiyan kimliği üzerine ciddi sonuçlar doğurmuştur. Hem Mısır üzerinden hem Kızıldeniz üzerinden gelen Arap kabileler zamanla güneye ve batıya doğru hareket etmişlerdir. Sûbâ'da mescitler inşa edip Alvelilere saldırılar düzenleyerek onları güçten düşürmüşlerdir. Arap kabilelerin Orta Sudan'da yayılması sonrasında Miladi 1323 tarihinde Dongola Krallığı yıkılmış ve yerine Kenz kabilesi (بنو الكنز) tarafından bir İslam devleti kurulmuştur. Bu durum Alve topraklarındaki kiliseler özellikle de başşehir Sûbâ'daki merkezî kilise ile İskenderiye kilisesi arasındaki bağlantıyı koparmıştır. Dolayısıyla merasimler ihmal edilmiş, kiliseler terk edilmiştir. Mabetlerin topraktan yapılmış olmaları ve bakımsızlık ile malul olmaları, onların yıkılmalarına sebep olmuştur. Alve'nin merkezî Sûbâ, XIII. asrın başlarından itibaren tedrici olarak küçülüyordu. XVI.

⁶⁷ Hasan, *Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslâmîyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 18.

⁶⁸ Ğuneymî, *el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan*, s. 99-100.

⁶⁹ Ğuneymî, *el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan*, s. 106-107.

asırdan hemen önce şehir harap hale gelmiş ve sadece odun ve kamıştan yapılma birkaç mesken kalmıştı.⁷⁰

1.3. Nûbe'ye Arap Göçü ve Sultanlığın Kuruluşundaki Rolü

Yusuf Fadl Hasan, İslam öncesi dönemde Arapların Kızıldeniz ve Sina Yarımadası üzerinden Doğu Sudan'a geldiğini ifade etmektedir. Buna tarihi rivayetler ile Helâyib bölgesinde keşfedilen Himyerîlere ait tarihi eserleri delil göstermektedir. Ona göre Sami dillerden biri olan Tigri dilini konuşan Benî Âmir kabilesi benzeri topluluklar da bunu teyit etmektedir.⁷¹

Müslümanlar Mısır'ı fethettikten bir sene sonra 641 tarihinde Ukbe b. Nâfi' kumandasında Dongola'nın kuzey ovasına kadar gelmişler ancak herhangi bir fetih gerçekleştirememişlerdir.⁷² Bu tarihten yaklaşık on sene sonra Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh de bölgeye bir sefer düzenlemiştir.⁷³ Abdullah b. Sa'd bölge kuvvetlerine güç yetiremeyeceğini anlayınca sulha gitmiş ve Nûbe (Nobatiya) hâkimi ile Ramazan 31/Nisan-Mayıs 652 tarihinde Bakt⁷⁴ diye ifade bir antlaşma imzalamıştır.⁷⁵ Buna göre Nûbîler her sene Mısır'a herhangi bir kusuru bulunmayan 360 köle gönderecek ve kendilerine karşı saldırıda bulunmayacaktı. Müslümanlar ise onlara buğday ve mercimek gibi bazı yiyecek maddeleri ile giyecek temin edecekti. Ayrıca Dongola'da inşa edilecek bir caminin korumasını üstlenip orada yaşayan Müslümanların burada ibadet etmelerine mani olmayacaklardı. Her iki taraf da devamlı kalmamak şartıyla birbirlerinin topraklarına serbestçe gidip gelebilecek ve ticarî münasebette bulunabilecekti. Müslümanlardan bir kimseyi öldürürlerse ve her sene göndermeleri gereken 360 köleden birini dahi vermekten kaçınırlarsa antlaşma

⁷⁰ Ğuneymî, **el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan**, s. 113-117.

⁷¹ Hasan, **Mukaddime fi târihi'l-memâlikî'l-İslâmîyye fi's-Sudani's-şarkî**, s. 9.

⁷² Bölge insanı savaş meydanında ve ok atıcılığında çok iyiydi. Nitekim o dönemlerde Müslümanları oklarıyla gözlerinden vurdukları için rumâtü'l-hadek diye isimlendirilmişlerdi.

⁷³ Yapılan savaşta Muaviye b. Hudeyc, Ebu Şemre b. Ebrehe ile Huyûyel b. Nâşire gözlerinden vurulmuştur.

⁷⁴ Kelimenin aslının Latince *pactum*dan geldiği ve Grekçe şekli *paktondan* Arapçaya geçtiği ifade edilmektedir. Pakton, karşılıklı mükellefiyetler doğuran antlaşma ve bununla alakalı ödemeler için kullanılırdı. Söz konusu isim zikri geçen rivayetlerde görüldüğü üzere İslam tarihinde de kullanılmıştır. Hulusi Yavuz, "Bakt," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, İSAM, 1991, s. 547.

⁷⁵ Jay Spaulding'in Bakt Antlaşması ile ilgili çalışması için bkz. Jay Spaulding, "Medieval Christian Nubia and the Islamic World: A Reconsideration of the Baqt Treaty," **International Journal of African Historical Studies**, C.XXVIII, No:3, 1995, s.577-594

bozulacaktı. Ehli zimme ve kaçak kölelerden kendilerine sığınan olursa teslim edeceklerdi. 720 tarihine gelindiğinde Bece ile de aynı isimle (bakt) benzeri bir antlaşma yapılmıştır. Daha sonraları Mısır'a hâkim olan devletler tarafından da Nûbe ile yapılan söz konusu antlaşma devam ettirilmiş ve böylece sonraki altı asır boyunca yürürlükte kalmıştır.⁷⁶

Araplar, Doğu Sahra ya da Bece bölgesine yoğun bir şekilde yerleştikten sonra Abdullah b. Abdulhamid el-Ömerî, (m. 855-879) onların nüfuzunu idaresi altında toplamıştır. 943 tarihine gelindiğinde Rebia kabilesinden olan ve maden kaynaklarını elinde bulunduran Bişr b. Mervan, Mudar ve Yemen ile ittifak, Hadâribe özelinde Beceliler ile hısım olduktan sonra geniş bir alanda hâkimiyet tesis etmiştir. Aynı dönemlerde Rebia'nın bir kolu olan Muhdise, Asvan yakınlarına yerleşip Aşağı Nûbe bölgesinde Merrîs'e kadar nüfuzunu genişletmeye çalışmıştır. Kenz kabilesi de nüfuzunu Merrîs topraklarına yaymada fazla zorluk yaşamamıştır. Nitekim bölgeye yerleştikten hemen sonra yerel bir güç halini almışlardır. Onlar, Nûbîler ile kurdukları akrabalık bağı vesilesiyle Aşağı Nûbe topraklarına iyice yerleşmişlerdir. Dongola şehrinde ikamet eden ve Memluk saldırıları ile iyice zayıflamış olan krallık ailesi ile de akraba olarak onların tahtına varis olma imkânı elde etmişlerdir. Arapların yedi asır boyunca hem ferdi hem toplu olarak Dongola, Alve ve Bece topraklarına gelişlerinin sebebi olarak onların hayvanlarına otlak bulma arayışı ve ticarî münasebetler kurma isteği gösterilmektedir. Doğu Sahra'daki altın ve zümrüt madenlerine sahip olma isteği ve o dönemde aktif olan Sevakin, Ayzab, Badi' (باضع) gibi limanlar ile Saîd-i Mısır arasında, hacılar ve Hint ürünlerinin nakliyesiyle uğraşmaları bunda pay sahibidir.⁷⁷

Mısır'da Memluklar 1250'de idareyi ellerine aldıktan sonra oradaki Arap unsurlar pasif duruma gelmiş ve geçim sıkıntısı yaşamaya başlamışlardı. 1272-73 tarihinden başlamak üzere Dongola kralı David, kendisine kadar bir şekilde yürürlükte olan Bakt Antlaşması'nın gereklerini yerine getirmeyi reddetti. Bunun üzerine 1275-76 tarihlerinde Dongola üzerine başlatılan seferler, Araplar için yeni bir imkânı beraberinde getirdi. Memluklar da tasfiyeleri manasında bir fırsat olduğu için

⁷⁶ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve ahhâruhâ*, s. 128-129; Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 235; Hamdunallâh Mustafa Hasan, "Dongola," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, İSAM, 1994, s. 509.

⁷⁷ Hasan, *Mukaddime fi târihi'l-memâlikî'l-İslâmîyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 17-18.

onların ordulara refakat etmelerini teşvik ediyordu. Dolayısıyla Sultan Kalavun'un 1288'de gönderdiği orduda Benî Bekr, Benî Amr, Benî Şerif, Benî Şeyban, Benî Hilal ve Kenz kabilelerinden çok sayıda kişi vardı.⁷⁸

Sultan Kalavun, Dongola Hristiyan kralının yerine Müslüman bir emir getirmek istiyordu. Bunun için Mısır'da tutulan ve mühtedi olan Dongola krallarından Melik Davud'un kız kardeşinin oğlu Abdullah Berşembû'yu melik tayin etmiştir. Haber mevcut kral Kurenbis'e ulaşınca o da kız kardeşinin oğlu Kenzüddeve b. Şücauddîn Nasr b. Fahrüddîn Mâlik b. el-Kenz'i idareyi kendisi adına talep etmesi için Mısır'a göndermiştir. Kenzüddeve tutuklandı. Ordu Dongola'ya ulaşınca Kurenbis ve kardeşi Ebrâm kaçmışlardı. Ancak tutuklanıp tekrar Mısır'a götürülmüşlerdir. Abdullah Berşembû melik olunca Mısır ordusu geri dönmüştür. Bu arada Kenzüddeve serbest bırakıldıktan sonra Dongola'ya dönmüş ve yerel halkı etrafında toplayarak Abdullah Berşembû ile kendisini öldürene kadar savaşmıştır. Öldürdükten sonra da kendisi melik olmuştur. Memlûk sultanı bunun üzerine Ebrâm'ı serbest bırakmış ve eğer Kenzüddeve'yi kendisine tutuklu olarak getirirse kardeşi Kurenbis'i de serbest bırakacağını vadetmiştir. Ebrâm'ın ordusu geldiğinde Kenzüddeve ona itaatini bildirmiştir. Ebrâm onu sultana göndermek üzere tutuklamış ancak bu hadiseden üç gün sonra vefat etmiştir. Böylece 1317'de Kenzüddeve tahtı ele geçirmiştir. 1323'e doğru gelindiğinde Mısır'dan kendisine karşı bir ordunun harekete geçtiği haberini alınca kaçmıştır. Ancak aynı sene içerisinde yerine tayin edilen Kurenbis'in Mısır'a geri dönmesinden istifade ederek yeniden ve nihai olarak tahtı Kenzîler adına ele geçirmiştir. Sonraları daha güneye inen Kenzîler, yerli ahaliyle evlilikler kurmuştur. Onlardan doğan nesle ise Kûnûz denmiştir.⁷⁹

Kenzüddeve annesi üzerinden sabık hanedanın bir üyesi olduğundan dolayı anne soylu olarak tahtı ele geçirmiştir de diyebiliriz. Böylece hâkim aile içerisinde idare, Hristiyan ve yerli Nûbî bir koldan Müslüman ve Araplaşmış Nûbî bir kola intikal etmiştir. Hükümrânlığın dizginlerini ele geçirenler Kenzîler olmakla birlikte, Araplaşmış Nûbîler ile Arap kabilelerin özellikle de bölgeye gelmiş en büyük ve en

⁷⁸ Hasan, *Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslamiyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 18.

⁷⁹ eş-Şeyh Alevî b. Abdulkadir es-Sekkâf, *el-Mevsûatü't-târîhiyye*, dorar.net, 1433/2012, C. VI, s. 221; Ahmet Kavas, "Kenzîler," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XXV, İSAM, 2002, s. 260.

önemli kabilelerden olan Cüheyne kabilesinin de Dongola Krallığı'nın düşüşünde payı söz konusudur. Nitekim Cüheyne, Doğu Sahra'da maden yatakları ile ilk iştiğal eden kabilelerdendir ve kolları Bece coğrafyasına kadar yayılmıştır. Söz konusu Hristiyan krallığın yıkılışı ile birlikte asırlardır Müslümanların orta Nil vadisine girmesine mani olan yapı da ortadan kalkmıştır.⁸⁰

Ancak bölgedeki hareketlilik ve dinamizm sonucu Kenzîler de çok tutunamamışlardır. Memluklar ile diğer başka Arap unsurların Nûbe'de ağırlığını hissettirmesi bir kargaşa ortamı oluşturmuş ve dolayısıyla onlar da Merrîs topraklarında yer alan Durr'a kadar inmişlerdir.⁸¹ XIV. asırda Doğu Sahra'daki altın ve zümrüt madenlerinin gelir yetersizliğinden dolayı kapatılmıştır. Hac kabileleri, Haçlıların Filistin bölgesinden çıkarılmasından sonra, Kızıldeniz'in Sudan sahilleri üzerinden değil de tekrar Sina Yarımadası üzerinden Hicaz'a gitmeye başlamışlardır. Böylece Ayzab Limanı'nın Doğu ticaretinden elde ettiği gelirin düşmüştür.⁸² Bece bölgesi, iktisadi açıdan durgunluk dönemi olarak kabul edilebilecek böyle bir vaatta İslam ve Arap tesirlerinden büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Yine de aralarındaki bağ Sevakın üzerinden devam etmiştir. Nihayetinde Bece'deki gıda kaynaklarını kaybetmiş olan Araplar, zengin otlaklara sahip Alve coğrafyasına göç etmişlerdir.⁸³

Alve Krallığı'nın yer aldığı Yukarı Nûbe topraklarında yağmur sularının, mera ve tarım arazilerinin bol olması, orada yaşayan halkın yeni gelen unsurlara topraklarını açmaları hususunda taassup göstermemelerine vesile olmuştur. Çünkü Araplar, bölge halkının yerleşmediği ya da az bulunduğu toprakları mesken edinmiştir. Dongola Krallığı daha önce güneyinde yer alan bu bölgeye Arap kabilelerinin göçmelerine kendi topraklarında ikamet etmemeleri şartıyla müsaade etmişti. Kevâhile kabilelerinin çoğu Arap Yarımadası üzerinden Sudan'a gelmiştir. Önce sahil şehirleri olan Ayzab ve Sevakın'e yerleşmişler sonra doğudan batıya Atbara Nehri, Mavi Nil ile Beyaz Nil havzalarına ve Kordofan'a kadar gitmişlerdir. Bu da Alve Krallığı üzerinde bir nevi baskı oluşturmuştur.⁸⁴ 1474 veya 1478'de Araplar tarafından Hicâzî b. Muîn önderliğinde Mavi Nil'in batı kıyısı, Alve

⁸⁰ Hasan, *Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslâmîyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 19-20.

⁸¹ Hasan, *Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslâmîyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 19.

⁸² Bunda Memlukların Cidde limanını Ayzab limanına tercih etmesinin de payı vardır.

⁸³ Hasan, *Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslâmîyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 20-21.

⁸⁴ Güneymî, *el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan*, s. 111.

Krallığı'nın güney sınırlarında konumlanan Erbicî şehri inşa edilmiştir. Bir ticaret şehri olan Erbicî, Nûbe dilinde "Arap beldesi" manasına gelmektedir.⁸⁵

Miladi IX. asırda başlayan Arap göçü, XV. asırda zirveye ulaşmıştır. Kânîm Bornû topraklarına ulaşınca kadar birçok yönden bölgeye girmiştir.⁸⁶ Böylece XIV. asırdan itibaren Alve Krallığı zayıfladığı ifade edilmektedir.⁸⁷ Görüldüğü üzere Fûr, Fûnc, Takalî, Abdellâb gibi XV ila XVII. asırlar arasında bölgede kurulmuş olan İslam sultanlıklarının kuruluşunda, Arap kabilelerinin göçü ile İslam kültürünün yayılmış olmasının büyük tesiri söz konusudur.⁸⁸ Dongola ile Alve krallıklarının yıkılışı ile birlikte yerel halk Arapça konuşmaya başlamış ancak Aşağı Nûbe ve Bece bölgesinde yaşayan bazı topluluklar, hayatta olan bazı lehçeleri ile birlikte yerel dillerini devam ettirmişlerdir.⁸⁹

1.4. Fûncların Kökeni

Yusuf Fadl Hasan'ın tespitine göre 1323-1505 yılları arası, başka bir ifadeyle Dongola Krallığı'nın yıkılışı ile Fûnc Sultanlığı'nın kuruluşu arası dönem Sudan tarihine dair kaynakları sınırlıdır.⁹⁰ Bundan dolayı ilim adamları arasında Fûnc Sultanlığı'nı kuran hanedanın etnik ve coğrafi kökenleri üzerine görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Söz konusu ihtilaflar mekân itibariyle üç esas noktada tezahür

⁸⁵ Ğuneymî, **el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan**, s. 152; Hasan, **Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslamîyye fi's-Sudani's-şarkî**, s. 25.

⁸⁶ Necdet Yasıt'a göre ilk Arap göçü dalgası 9. asırda başlamış, 12 ve 13. asırlardaki bedevi Araplardan müteşekkil göçler, Sudan'daki Müslüman varlığını iyice arttırmıştır. Onların yerel ailelerle akrabalık bağı kurmaları ise nüfuzlarının daha da güçlenmesine vesile olmuştur. Necdet Yasıt, **Sudan'da Türk Dönemi (1820 –1881)**, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, Isparta, 2012, s. 13.

⁸⁷ Hasan, **Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslamîyye fi's-Sudani's-şarkî**, s. 23.

⁸⁸ Hasan, **Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslamîyye fi's-Sudani's-şarkî**, s. 11-12.

⁸⁹ Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. 159. Araplaşmadan önce Sudan'da yaşayan etnik unsurlar, Araplar kabilelerin Mısır üzerinden Sudan'a gelişleri ve onların kendisi üzerine telif edilmiş kapsamlı bir çalışma için bkz. H. A. MacMichael, **A History of the Arabs in the Sudan**, London, Cambridge University Press, 1922. Yine Yusuf Fadl Hasan'ın konu ile ilgili çalışması için bkz. Yusuf Fadl Hasan, **The Arabs and the Sudan: from the seventh to the early sixteenth century**, Edinburg, Edinburg University Press, 1967.

⁹⁰ Hasan, **Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslamîyye fi's-Sudani's-şarkî**, s. 23.

etmektedir. Bunlar Habeşistan, Çad Gölü havzasında yer alan Kânîm-Bornû toprakları ve Şillukların⁹¹ ikamet ettiği Beyaz Nil havzasıdır.

Fûncları Şilluklara ilk nispet eden kişi 1772’de Sinnâr’ı ziyaret etmiş olan İskoçyalı seyyah James Bruce’dur. Kendisi oradayken Fûncların kökenine dair halk arasında tedavülde olan malumatı toplamıştır. Kaynaklarından biri de Fûnc sarayında idareci mevkiinde olan Ahmed Seyyidü’l-Kavm’dır. Ona göre Beyaz Nil’in batı sahilinde Fâşûdâ’da ikamet eden Şilluklar, önceden bölgeye gelmiş olan Arapların topraklarına yayılmışlar ve Erbicî Savaşı’nda onları mağlup etmişlerdir. Böylece Mavi Nil’in doğu yakasına kadar gelerek Amâra b. Adlan önderliğinde Sinnâr’ı başşehir olarak inşa etmişlerdir. Tamamı putperest olan Şilluklar, hızlıca Müslüman olup Fûnc kelimesini isim olarak benimsemişlerdir. Diğer görüşlerin aksine Amâra’nın sultanlığın kuruluşundan sonra Müslüman olduğunu ileri süren Bruce, onun Kahire ile ticareti canlandırmak için böyle bir karar aldığını ifade etmektedir. Onun bu görüşü özellikle hâkim aile için uzak bir ihtimal olarak kabul edilmekle birlikte Fûnc ile Şilluk halkları arasında birtakım münasebetlerden bahsedilebilir. Nitekim onların ikamet ettiği güney bölgesi Fazûgli, Hamac Dağları ve Fûnc Dağları’ndan meydana gelmekte ve bir görüşe göre Fûncların beşiği de buralardır. Fûncların siyahî olması ile Arap Emevi soyundan geldikleri iddiasının uyuşturulamaması, el-Katlü’t-taksî⁹² uygulaması ve bazı karşılaştırmalı dilsel çalışmalar bu görüşü destekler mahiyette ele alınmaktadır.⁹³ Yine “fûnc” kelimesi Şilluk dilinde kimsesiz muhacir manasına gelmektedir. Bruce’un dayanaklarından

⁹¹ Şilluklar hakkında E. E. Evans-Pritchard’ın *The Divine Kingship of the Shilluk of the Nilotic Sudan* isimli kitabı dışında şu iki makaleye bkz. D. S. Oyler, “Shilluk Notes,” **Sudan Notes and Records**, Say. IX, 1926, s.57-68; Father Santandrea, “Minor Shilluk Section in the Bahr el-Ghazal,” **Sudan Notes and Records**, C.XXI, No:2, 1938, s.267-290.

⁹² Bu ifade sultan ve yakınlarının törensel bir şekilde öldürülmesi manasına gelmektedir. Bruce tarafından nakledilen bir anlatıya göre sultan adayının tahta çıkması bir şarta bağlanmıştır. Buna göre sultan saltanat makamında iken üst düzey idarecilerden oluşan meclis, kendisinin orada durmasının devletin maslahatına aykırı olacağı kanaatini taşırsa idamına hükmedebilecektir. Önceden bu iş için görevlendirilmiş seyyidü’l-savm (سيد القوم) unvanına sahip saltanat ailesinden bir kişi, böyle bir durumda hükümdarın ve yakınlarının kanını akıtacaktır. Ancak seyyidü’l-savm kendisi sultanın azli konusunda herhangi bir etki ve yetkiye sahip değildir. Bruce’un ifadesine göre ölen sultanın yerine onun en büyük oğlu yeni sultan olur. Yeni sultan tevarüs gerçekleşikten sonra yine seyyidü’l-savm üzerinden tüm kardeşlerini öldürebilir. Ona göre Şilluklarda görülen hanedan mensuplarının teamül olarak törenle öldürülmesi ve bunun tezahürlerinin Fûnclarda da görülmesi, her iki topluluk arasında bir bağ olduğuna işaret ettiği iddia edilmektedir. Yusuf Fadl Hasan, “el-Katlu’t-taksî inde’l-Fûnc,” **Bulletin of Sudanese Studies**, C.II, No:1, 1970, s. 32-34.

⁹³ Hasan, **Mukaddime fi târihi’l-memâlikî’l-İslâmîyye fi’s-Sudani’s-şarkî**, s. 62-64.

biri de budur. Abdulfettah Mukallid Ğuneymi'ye göre kelimenin böyle bir manası olmakla birlikte ifade edilen çıkarım doğru değildir.⁹⁴

Eski Mısır bilimci Anthony John Arkell, Çad Gölü'nün güneybatısında yerleşik olan Kânîm-Bornû (كانيم برنو) İslam Sultanlığı'nın tarihinde geçen bir hikâye üzerinden Fûncların aslının Kânîm Bornû'ya dayandığını ileri sürmektedir. Buna göre Bornu sultanı Osman b. Kâdî b. Mây Daud, Miladi 1486 tarihinde taht mücadelesini kaybedince Nil Vadisi'ne doğru kaçmıştır. O ya da ailesinden biri önce Şillukları egemenliği altına almış; sonra bölgedeki Hıristiyanlar üzerinde varlığı hissettirerek Sinnâr şehrini kurmuştur. Nihayetinde Abdellâb Arapları ile ittifak kurarak Sûba (Alve) Krallığı üzerine yürümüş ve krallarını esir almıştır. Bu anlatıdan yola çıkılarak ya Osman b. Kâdî ya da “Amâra” isminin yerel kaynaklarda sultanlığın kurucusu olarak geçmesi hasebiyle Osman b. Kâdî'nin torunlarından birinin Fûnc Sultanlığı'nın kurucusu olduğu ileri sürülmüştür. Nil Vadisi ile Bornû nüfusunun Maliki mezhebinden olması, Amâra ismi ve türevlerinin Bornû sultanları arasında çokça kullanılması da buna tahmil edilmiştir.⁹⁵

Fûncların Habeşistan'a oradan da Sinnâr'a gelişi ise kendi içinde farklı anlatılara sahiptir. Fûnc döneminden kaldığı iddia edilen ve Sultan Bâdî b. Nûl (1724-1762) dönemine kadar götürülen bir kitabeye göre Fûncların ataları Lûl'dan gelmiştir. Lûl, Mavi Nil'in yukarı taraflarına tekabül etmektedir. Yani Sinnâr'ın güneyinde yer almaktadır. Kitabe şöyledir:

Evin kitabesi, sultanının kitabesi, Amâra b. es-Sultan Adlan, Büyük dedeleri Lûl'dan geldi. es-Sultan Bâdî b. es-Sultan Nûl, Allah ona nusret versin.⁹⁶

Habeşistan'dan Lûl'a gelen bir yabancı, yerel siyahî unsurlara yeme adabını öğretmiştir. Bunun üzerine yiyecekleri bereketlendiği için onu mübarek bir insan saymışlardır. Kendi aralarında “hikmetli yabancı” diye isimlendirdikleri bu kimseyi onların reisi kendi kızıyla evlendirmiştir. Bu evlilikten doğan çocuklar daha sonra dedelerinin yerine topluluklarının reisi olmuşlardır. Sonrasında hayvanlarıyla birlikte Mevvihi Dağı'na intikal etmişlerdir. Onların öküzlerinden biri Sinnâr isimli bir

⁹⁴ Ğuneymî, *El-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan*, s. 149.

⁹⁵ Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 52; Ğuneymî, *el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan*, s. 150-151; Hasan, *Mukaddime fi târihi'l-memâlikî'l-İslamiyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 65-66.

⁹⁶ Hasan, *Mukaddime fi târihi'l-memâlikî'l-İslamiyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 55.

cariyenin ikamet ettiği yakınlardaki bir ormana kaçmıştır. Böylece onlar Sinnâr topraklarına intikal etmişlerdir. *Mahtûtatü kâtibi's-şûne*'de geçen bu anlatıdan yola çıkılarak söz konusu kişinin Arap ve Müslüman olduğu kanısına varılmıştır. Hanedan üyelerinin siyahî olması ise yerel halk ile hikmetli yabancıların zürriyetinin akraba olmaları ile birlikte iki topluluk arasındaki ayırt edici özelliklerin zamanla yok olması şeklinde açıklanmaktadır. Nilotik dillerde Fûnc kelimesinin “yabancı” manasında kullanılması burada Şilluklardan ziyade hikmetli yabancı görüşüne tahmil edilmiştir. Fûnc Sultanlığı için “es-Saltanatü'z-Zerka”, (Mavi Sultanlık) Fûnc sultanı için de “Sultânü Dâri'z-Zerka” (Mavi Bölge Sultanı) denmesi, Lûl'un da Mavi Nil vadisinde yer alması birbirleriyle ilişkilendirilerek bu anlatıya hamledilmiştir.⁹⁷

Nesep âlimleri tarafından oluşturulan yerel Sudan kaynakları, Fûncuları genellikle Emevilere nispet etmektedir. Fûnc hükümdar ailesi de kendilerinin Emevi soyundan geldiği iddiasındadır. Ancak Arap olduklarını iddia eden bölgedeki birçok kabile, nesebini ya Abbasilere ya Haşimîlere ya da Ehlibeyte dayandırmaktaydı.⁹⁸ Dolayısıyla bu iddia bölge için garipsenecek bir durum değildir. İslam tarihi kaynaklarında geçen şu rivayet, Emevi aslı görüşüne dayanak kabul edilmektedir:

Mısır'da öldürülen son Emevi halifesi Mervan b. Muhammed'in iki oğlu Abdullah ve Ubeydullah ilgili rivayetler de bu minvalde ele alınmaktadır. Mervan b. Muhammed Mısır'da yer alan Buseyr mevkiinde Amir b. İsmail ile savaş durumundayken Abdullah ve Ubeydullah Şam bölgesinde asker toplamakla meşguldü. Babaları söz konusu savaşta yenildikten sonra onlar da Hicri 132/Miladi 750'de beraberlerinde 2000, belki de 4000 kişi olduğu halde güneye, Nûbe topraklarına gelmişlerdir. Bunların içerisinde hanedandan kimseler, mevaliler, önde gelen Arap unsurlar ve Horasanlı olup Emevi ailesine meyledenler de vardı. Dongola kralı onları barındırmayı reddedince onlar da Bece topraklarına geçmişlerdir. Abdullah oradan kırk elli kadar kimse ile birlikte Arap Yarımadası'na geçmiş, Ubeydullah b. Mervan ve beraberindekiler ise Bece'nin güneyine, Eritre'ye kadar inmişlerdir. Onlar Eritre'de hâkim bir aristokratik tabaka halini almışlardır. Yerel nüfus ile akrabalık ilişkisi kurup aralarına karıştıktan sonra Hicri VIII/Miladi XIV.

⁹⁷ Hasan, *Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslamîyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 66-68.

⁹⁸ Güneymî, *el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan*, s. 152.

asırda batıya doğru hareket etmişlerdir. Bundan sonra torunları Sinnâr'a kadar gelmiş olabilir. Fûnc ailesinin Eritre'deki merkez şehrinin ismi Lâmûl diye bilinir. Mahallî dilde Lâmûl, Lemlem diye zikredilmektedir. Nihai kertede onlar Sinnâr bölgesine gelmiş ve Alve Krallığı'nın yerini almışlardır. Ğuneymî de bu serüvenden yola çıkarak Fûnc Sultanlığı'nın kuruluşunun Alve Krallığı'nın yıkılışı ile birlikte gerçekleşmediğini; aksine sürekli gelişen ve olgunlaşan bir devlet görüntüsü çizdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla devletin kuruluş tarihi olarak kabul edilen Hicri 910/Miladi 1505 tarihinden önce de Fûncların siyasî ve askerî bir güç olarak varlığını devam ettirdiğini ifade etmekte ve onların zuhurunun Hicri VII/Miladi XIII. asra kadar götürülebileceğini ileri sürmektedir.⁹⁹

Yusuf Fadıl Hasan'a göre, nesep soyağaçları özelinde yerel kaynakların Fûnc dağlarında yaşayan nüfusu Araplık ile ya da Müslümanlık ile ilişkilendirmesi dostça niyetlerden kaynaklanmaktadır. Ona göre Fûncalar Habeşistan'ın kenar bölgelerine gelen Cüheyne Araplarından da olabilir. Emeviler ile ilgili rivayetlere dair dikkatli olmak gerekir. Çünkü bu ilişkilendirme Miladi sekizinci asra tarihlendirilmektedir. Yani Emevîlerin yıkılışı ile Fûnc Sultanlığı'nın kuruluşu arasında 750 sene vardır ve söz konusu görüşü temellendirmek açısından uzun bir süredir.¹⁰⁰ Ğuneymi de Fûncaların aslı konusundaki tartışmaların uzun ve eski olduğunu ancak kesin ve belirli bir görüşe ulaşmanın mümkün olmadığını ifade etmektedir.¹⁰¹ Nitekim bu esas görüşlerin dışında Fûncaların; Benî Hilal'den, aslen Arap olan ancak uzun süre bölgede yaşamaları vesilesiyle siyahîleşen bedevilerden veya Halâsiyyûn (خلاسيون) denilen ve Arap eşraf ile yerel siyahî Fûnc krallarının halitasından zuhur ettiğini ileri süren tali olarak değerlendirilebilecek görüşler de vardır.¹⁰² Şilluk ile Kânîm-Bornû asıllı olduklarına dair iddialar ise zayıf olarak değerlendirilebilir. Yerel kaynaklar ile Fûncaların kendileri Emevi asıllı olduklarını

⁹⁹ Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93), **Ensâbü'l-eyrâf**, Beyrut, Dârü'l-Fıkr, 1417/1996, C. IX, s. 325; el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956), **et-Tenbîh ve'l-İşrâf**, tsh. Abdullah İsmail es-Sâvî, Kahire, Dâru's-Sâvî, t.y., s. 285; Ğuneymî, **el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan**, s. 146-149.

¹⁰⁰ Hasan, **Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslamiyye fi's-Sudani's-şarkî**, s. 59.

¹⁰¹ Ğuneymî, **el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan**, s. 145.

¹⁰² Ğuneymî, **el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan**, s. 148, 150; Hasan, **Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslamiyye fi's-Sudani's-şarkî**, s.58-59; Şukayr, **Tarihu's-Sudan**, s. 98.

iddia etmelerine rağmen aradan geçen uzun zaman ve mevcut kaynaklar bu görüş için kesin bir şey söylemeyi mümkün kılmamaktadır.¹⁰³

¹⁰³ Fûncların aslı ile ilgili çok sayıda makale kaleme alınmıştır. Bunlardan bazıları için bkz. A. J. Arkell, "Fung Origins, with Plates," **Sudan Notes and Records**, C.XV, No:2, 1932, s.201-250; J. D. P. Chataway, "Fung Origins," **Sudan Notes and Records**, C.XVII, No:1, 1934, s.111-117; L. F. Nalder, "Fung Origins," **Sudan Notes and Records**, C.XIV: No:1, 1931, s.61-66; K. D. D. Henderson, "Fung Origins," **Sudan Notes and Records**, C. XVIII, No:1, 1932, s.149-154; Peter Malcolm Holt, "Funj origins: a critique and new evidence," **The Journal of African History**, C.IV, No:1, 1963, s.39-47.

İKİNCİ BÖLÜM

FÛNC SULTANLIĞI SİYASÎ TARİHİ (1505-1821)

2.1. Alve Krallığı'nın Yıkılışı ve Yeni Bölgesel Siyasî Düzen

Fûnc Sultanlığı'nın kuruluşu yakın çevresinde meydana gelen gelişmelerle birlikte aslında bölgesel bir yeni dönemin başlangıcıdır. Çünkü 1323'te Hristiyan Makura Krallığı yıkılmış, Fûnc Sultanlığı ile birlikte yani 1505'te ise Hristiyan Alve Krallığı son bulmuştur. Bununla birlikte yerel Hristiyan unsurlar daha önce Kuzey Afrika'da¹⁰⁴ olduğu gibi burada da varlığını devam ettirememiştir. Böylece daha önce bölgede baskın olan Hristiyanlık, yeni dönemde inkıraza uğramıştır. Dolayısıyla Türk dönemine kadar Fûnc ve Fûr sultanlıkları ekseninde uzun süre varlığını idame ettiren Müslüman sultanlıklar dönemi başlamıştır. 1505'ten önce Müslümanlar mahallî küçük şeyhlikler şeklini almıştı, ancak bölgesel bir güç haline gelememişlerdi. Bu sultanlıklardan Ömerî Emirliği (m. 855-879) Doğu Sahra'da, Benî Kenz Emirliği Aşağı Nûbe'de varlığını hissettirmiştir. Dolayısıyla Fûnc Sultanlığı, (m. 1505-1821) sahip olduğu güç ve uzun süreli hükümlerlik itibarıyla bölgede kurulan ilk sultanlık olarak kabul edilmiştir. 1640 tarihine gelindiğinde Fûr Sultanlığı da benzer şekilde günümüz Sudan'ının batısında yer alan Cebeli Merra'da Süleyman Solonc'un riyasetinde kurulmuş ve 1874-1898 arasında bir fetret devri yaşamakla birlikte 1916'ya kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁰⁵

Fûnc ile Fûr sultanlıkları arasında yer alan Kordofan bölgesi, o dönemde Ebyaz (الأبيض) denilen bölgenin merkez şehrinin güneydoğusu ile Nûbe Dağları'nın kuzeyinde yer alan Kordofan Dağı ve civarına tekabül etmektedir. Günümüzde ise Sudan'ın batı sınırlarına karşılık gelmektedir. Kordofan, zikredilen yeni dönemde iki küçük sultanlığın varlığına şahit olmuştur. Bunlar, Takalî (مملكة تقلي) ile Musebbeât (سلطنة المسبغات) sultanlıklarıdır. Takalî İslam Sultanlığı, söz konusu bölgenin güneyini işgal eden Nûbe Dağları'nda Kîlî Ebû Cerîde'nin 1570'te sultan olmasıyla devlet

¹⁰⁴ Mısır burada istisnadır.

¹⁰⁵ Yasit, *Sudan'da Türk Dönemi (1820 –1881)*, s. 14-15.

halini almış ve XIX. asrın sonlarına kadar varlığını korumuştur.¹⁰⁶ Musebbeât Sultanlığı ise XVII. asrın sonlarından XIX. asra kadar Fûnc ve Fûr sultanlıkları ile mücadele ederek bağımsızlığını kazanmaya çalışmıştır. Bu hedefe Sultan Haşim el-Musebbeât döneminde yaklaşmıştır. Ancak Fûnc ile Fûr sultanlıklarının geleneksel hale gelmiş bölgeye dair emelleri, Musebbeât'ın onlardan ayrı, müstakil bir güç olmasına mani olmuştur. Fûnc Sultanlığı'nda olduğu gibi Musebbeât ile Takalî sultanlıklarının kuruluşunda da Müslüman göçlerinin önemli bir tesiri söz konusudur. Bu sultanlıklar da Fûncılar ile benzer şekilde İslam ve Arap kültürünün bölgede yaygınlaşmasında müessir olmuşlardır.¹⁰⁷

Fûnc Sultanlığı'nın kuruluş tarihini Alve Krallığı'nın yıkılış tarihi olan 1505 olarak kabul etsek de oturmuş bir yapının başka bir oturmuş bir yapıdan dizginleri ele geçirmesi şeklinde bir kuruluştan bahsedememekteyiz. Fûncılar devlet olma yolunda sürekli bir gelişme ve büyüme süreci içerisinde olduklarından dolayı 1505 tarihi tarihi daha geriye de götürebiliriz. Söz konusun tarihin önemli bir kırılma noktası olması onu tercih etmemize zemin hazırlamıştır. Aynı durum Alve Krallığı'nın yıkılışı için de geçerlidir. Bu krallık da son dönemlerinde iyice zayıflamış ve küçülmüştü. Daha önce Fûncıların kuruluşuna dair bazı bilgiler paylaşmıştık. Peki, Alve Krallığı nihai olarak nasıl yıkıldı ve Fûnc Sultanlığı'nın kuruluşu nasıl gerçekleşti? Şimdi bu meseleyi ele alalım.

Dongola Krallığı 1323'te yıkılıp yerini Benî Kenz Devleti alınca Arap unsurlar daha geniş katılımlı olarak Alve topraklarına gelmeye başladılar. Söz konusu dönemde Fûncılarda da bir emirlik kurma niyeti hâsıl olmuştur. Nitekim ilk emirleri Amâra Dûnkus başlarında olduğu halde el-Cezîre bölgesinin doğu sınırlarına kadar gelmişlerdi. Aynı dönemde Arap Kevâhile¹⁰⁸ kabilesinin bir parçası olan Kavâsime Arapları da aynı dönemde bölgeye gelmişlerdi. Onların başlarında ise Abdullah Cemma' vardı. Kabul gören görüşe göre Alve Krallığı'nın yıkılışı, Amâra

¹⁰⁶ Takalî Sultanlığı'nı ele alan şu iki makaleye ayrıca bkz. R. J. Elles, "The Kingdom of Tegali, with Plate," **Sudan Notes and Records**, C.XVIII, No:1, 1935, s.1-35; J. W. Kenrick, "The Kingdom of Tegali," **Sudan Notes and Records**, C.XXIX, No:2, 1948, s. 143-150.

¹⁰⁷ Hasan, **Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslamiyye fi's-Sudani's-şarkî**, s. 111-118.

¹⁰⁸ Sudan'ın Mavi Nil, Beyaz Nil ve el-Cezîre bölgelerinde yaşarlar. Bölgenin en meşhur Arap kabilelerinden. Kendilerini Zübeyr b. Avvam'a nispet ederler. Hesenât ile Şenâbile meşhur kollarındandır. Ömer b. Rıza b. Muhammed Râğıb b. Abdulğani (h. 1408) **Mu'cemü kabâili'l-Arab el-kadîme ve'l-hadîse**, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 7. bs. 1414/1994, C. III, s. 3.

Dûnkus ile Abdullah Cemma' arasında kurulan ittifak sonucu olmuştur. Bu da 1505 tarihinde başkentleri Sûbâ'nın ele geçirilmesi¹⁰⁹ ile tahakkuk etmiştir.¹¹⁰

Ğuneymî'ye göre Abdullah Cemma', hem Abdellab Şeyliği'nin kuruluşu ile Alve Krallığı'nın yıkılışında belirleyici bir rol almış hem de Fûncların siyasî bir güç olarak zuhuruна yardımcı olmuştur. Ona göre Abdullah Cemma' ile Amâra Dûnkus arasındaki birliğin arka planında cihat ve Arap kültürünü yayma gayesi vardı. Bu nedenle Abdullah Cemma' liderliğindeki Arap unsurlar güneye doğru hareket edip Fûnclar ile irtibat kurmuştur. Fûnclar da Sûbâ'nın fethinden önce Lemlem bölgesinde bir İslam emirliği tesis etmiş ve nüfuz alanını el-Cezîre hududuna kadar getirmişti. Fûnclar Sûbâ'yı ele geçirdikten sonra burayı 927/1521 yılına kadar merkez olarak kullanmışlardır. Amâra Dûnkus, 940/1534 tarihine gelindiğinde idarî merkezîni Sinnâr'a taşımak durumunda kalmıştır.¹¹¹ Sinnâr, bu gelişmeden önce ona bağlı bir temsilcinin karargâhıydı. Amâra 1521-1534 yılları arasındaki dönemi de Sinnâr'a sekiz gün uzaklıkta olan Nil Nehri kıyısındaki (Eritre'nin batısı diye de bilinir) Lam'ul'da (Lû'ul ya da Lemlem olarak da anılır) geçirmiş olabilir.¹¹²

Alve'nin yıkılışı sonrasında Abdellâblar, Sinnâr merkezli Fûnc hanedanına bağlı olarak devletin kuzey coğrafyasına egemen olmuştur. Onlar Kirrî (قري) şehrini merkez edinerek kendi idarî yapılarını tesis ettiklerinden dolayı Kirrî Şeyhliği diye de bilinirler. XVIII. asırda merkezleri Halfâyatü'l-Mülûk'e (حلفاية الملوك) taşınınca Halfâya Şeyhliği diye anılır hale gelmişlerdir. Abdellâb şeyhlerinin¹¹³ doğrudan idareleri altında olan topraklar, Erbicî ile Üçüncü Şelale'nin yakınında bulunan Hacarü'l-asel (حجر العسل) arası bölgedir. Abdellâblar dolaylı bir şekilde kendilerine

¹⁰⁹ Bu konu ile ilgili İngilizce kaleme alınmış bir çalışma için bkz. Peter Malcolm Holt, "A Sudanese Historical Legend: The Funj Conquest of Sûba," **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, C.XXI, No:1, 1960, s.1-12.

¹¹⁰ Ebû Said el-Mısırî, **el-Mevsû'atü'l-mûceze fi't-târihi'l-İslâmî**, el-Mektebetü's-Şâmile el-Hadîse, elektronik kitap, C. IX, s. 67. (Eser, bir grup müellif tarafından el-Mektebetü's-Şâmile programı için 13 Temmuz 2011'de hazırlanmış olup matbu hali bulunmamaktadır. Alıntıladığımız kısmın yazarı, Ebû Said el-Mısırî'dir.)

¹¹¹ Ğuneymî, **el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan**, s. 154-155.

¹¹² Hasan, **Mukaddime fi târihi'l-memâlikü'l-İslamiyye fi's-Sudani's-sarkî**, s. 54,60.

¹¹³ Abdellâb şeyhlerinin yer yer sultanlık tarihinde gerçekleşen hadiselerde adı geçmektedir. Hükümet etme sıralarına göre onları buraya alabiliriz: Abdullah Cemma', Şeyh Acîb, Acîl, Hamdu's-semîh, Osman b. Hamdu's-semîh, II. Abdullah b. Acîl, Mismâr b. Abdullah, Diyâb/Erâdib vad Acîb, Emin vad Mismâr, Acîb b. Abdullah, III. Abdullah vad Acîb, Acîb'in kardeşi Ömer, Muhammed el-Emîn b. Mismâr, Bâdî b. Mismâr, IV. Abdullah vad Acîb, Nâsır vad el-Emîn, II. Emîn b. Nâsır, Nâsır vad Acîb. Şukayr, **Tarihü's-Sudan**, s. 129-131.

bağlı olan topraklarda ise meşîhât (şeyhlikler) üzerinden yerel topluluklar üzerindeki egemenliklerini tesis etmekteydi. Kabilelerden oluşan söz konusu şeyhlikler arasında sadece Cumûîyye Şeyhliği Beyaz Nil'in batısında yer almakta, diğerleri ise Hacarü'l-asel'in kuzeyinde konumlanmaktadır.¹¹⁴ Hacarü'l-asel'in kuzeyinde yer alan ve Abdellâb üzerinden Fûnc Sultanlığı'na da bağlı olan şeyhlikler şu şekildedir:

- ✓ Şenâbile Şeyhliği
- ✓ Ca'liyyîn Şeyhliği
- ✓ Mîrfâb Şeyhliği
- ✓ Menâsir Şeyhliği
- ✓ Şayikiyye Şeyhliği
- ✓ Difâr Şeyhliği
- ✓ Dongola Şeyhliği
- ✓ Hendek Şeyhliği
- ✓ Hannâk Şeyhliği
- ✓ Arkû Şeyhliği.¹¹⁵

Fûnc Sultanlığı'nın Abdellâb ve tâbileri dışında doğrudan kendisine ait toprakları ve Abdellâbların nüfuzunda olmayan şeyhlikleri vardı. Bu durumda Sinnâr'daki Fûnc hanedanının birinci derecede söz sahibi olduğu ikili ve katmanlı bir devlet düzeni söz konusudur diyebiliriz. Abdellâbları diğer devletçiklerden ayıran husus, yukarıda görüldüğü üzere onların da altında birtakım yapıların bulunmasıdır. Ancak hem bu yapılar hem de kendisi idarî olarak Fûnclara bağlıydı. Fûncların, Abdellâbların nüfuz alanı dışında kalan ve dolaylı olarak kendisine bağlı olan şeyhlikler ise şunlardır:

- ✓ Haşmu'l-bahr Şeyhliği
- ✓ Fazûglî Şeyhliği
- ✓ Hamda Şeyhliği
- ✓ Benî Âmir Şeyhliği
- ✓ Halânike Şeyhliği.¹¹⁶

¹¹⁴ Hasan, **Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslamîyye fi's-Sudani's-şarkî**, s. 70-72.

¹¹⁵ Şukayr, **Tarihü's-Sudan**, s. 136-141.

Burada Kerküklü Muhammed Mihrî'nin seyahatnamesinden şeyhlikler ve aralarındaki ilişkilere dair bir fikir vermesi açısından üç anekdot paylaşacağız. O, 1909 tarihinde dönemin Mısır prenslerinden Yusuf Kemal Bey'in maiyetinde Sudan'a doğru seyahate başlamış ve üç ay süren gezisi vesilesiyle *Sudan Seyahatnâmesi* isimli eserini kaleme almıştır. Onun söz konusu seyahatnamesinde sırasıyla Kavâsime Arapları, Abdellâb ve Şayikiyye'ye dair şöyle ifadeler geçmektedir:

“(el-Kavâsime) kabilesi Sinnâr'ın en meşhûr kabâilinden olup Sinnâr'ın cihet-i şimalinde (Gâbetü't-Terîre)nin intihâsında ikâmet ederler, bunların zikri geçen (el-Âbidlâb) ve (Kemâtîr) Nil-i Ezrak'ın şarkında (Ranaka) ve Rusayras) beyinde sâkindirler, merkezleri (Kerküc)dür, zamân-ı kadîmde ve Melik Fûnc'un ahd-i hükûmetinde bunların şüyûh-ı ızâmından biri kıyâm eyledi.” (...) “(el-Âbidlâb): Merkezleri Hartum kurbunda Hâlfâ olup âtîde zikri gelecek taksimâtta bir fer'dir: Bunların emîr-i kebîrleri olan (Abdullah Cemmâ') Melik Fûnc ile Sinnâr Vilâyeti'ni tesis ve teşkil eyledi. Binâenaleyh nâmına nisbetle (Âbidlâb) tesmiye olunmuştur; Sinnâr'ın tesisinden sonra kendi beylerinde taksîm ve şeyh lakabıyla (Karrî)yi merkez ittihâz eylediler; bundan sonra şeyhin hulefâsı merkez-i meşîhati Hâlfâ'ya nakl ettiler.” (...) “(eş-Şayikiye) Hâne ve bâdiye-nişindirler; birkaç kısma münkasım olup en meşhûrları: (el-Adilânâb) (es-Sevârâb) (el-Cennikâb) ve (el-Umârâb)dır; (Fûnc)un eyyâm-ı hükûmetinde kavî bir hükûmet idi, esbak Hıdîv-i Mısır Merhum İsmail Kâmil Paşa bunların üzerine asker sevk ederek gâlib ve muzaffer olduktan sonra askerden bir zâbiti oraya me'mur eyledi.” (...) ¹¹⁷

2.2. Fûnc Hanedanı

Tarihi hadiselerde karışıklığa mahal vermemek için hanedan üyelerinin isimleri, göreve gelme ve görevden ayrılma tarihlerine dair tek bir kaynağı esas aldık. Esas aldığımız kaynak, bu manada kapsamlı ve derli toplu olan Na'ûm Şukayr'ın *Tarihü's-Sudan* isimli eseridir. Na'ûm Şukayr', aşağıda da görüleceği üzere eserin kitabının *Sinnâr Sultanlığı Tarihi* babının *Sinnâr Fûnc Sultanları Tarihi* faslında tüm hadiseleri kronolojik ve sistemli bir şekilde ele almıştır. Söz konusu eserden derlediğimiz hanedan üyelerinin listesi şu şekildedir ¹¹⁸:

- 1) Sultan Amara Dûnkus (hicri 910/940 - miladi 1505/1534)
- 2) Sultan Abdulkadir (h. 940/950 - m. 1534/1544)

¹¹⁶ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 133-135.

¹¹⁷ Mihrî, *Sudan Seyahatnamesi*, s. 224-228.

¹¹⁸ Sultan Adlan veya Vezir İsmail döneminde saray idarecisi ya da hizmetlilerin reisi olan Ahmed Seyyiydül-kavm'e ait sultan listesi için bkz. Jay Spaulding ve 'Abdulğaffar M. Ahmad, “The Sinnâr King-List of the Sîd al-Qûm Ahmad, 1772,” *Sudanic Africa: A Journal of Historical Sources*, Say. 13, 2002, s.29-35.

- 3) Sultan Nail (950/962 - 1544/1555)
- 4) Sultan Amâra Ebu Sekkâkîn (963/970 - 1555/1563)
- 5) Adil diye bilinen Sultan Dikkîn b. Nail (970/985 - 1563/1578)
- 6) Sultan Tabl (985/997 - 1578/1589)
- 7) Sultan Unse (997/1007 - 1589/1599)
- 8) Sultan II. Abdulkadir (1007/1013 - 1599/1605)
- 9) Sultan Adlan (1013/1020 - 1605/1612)
- 10) Seyyidü'l-kavm olarak bilinen Sultan I. Bâdî (1020/1023 - 1612/1615)
- 11) Sultan Rabât (1023/1052 - 1615/1643)
- 12) Sultan II. Bâdî Ebu Dikn (1052/1088 - 1643/1678)
- 13) Sultan II. Unse (1088/1100 - 1678/1689)
- 14) Sultan III. Bâdî el-Ahmer (1100/1127 - 1689/1715)
- 15) Sultan III. Unse (1127/1130 - 1715/1718)
- 16) Sultan Nûl (1130/1136 - 1718/1724)
- 17) Sultan IV. Bâdî Ebu Şillûh (1136/1175 - 1724/1762)
- 18) Sultan Nâsır (1175/1182 - 1762/1769)
- 19) Sultan İsmail (1182/1191 - 1769/1778)
- 20) Sultan II. Adlan (1191/1203 - 1778/1789)
- 21) Sultan Evkel (1203 - 1789)
- 22) Sultan Tabl (1203 - 1789)
- 23) Sultan V. Bâdî (1203 - 1789)
- 24) Sultan Hasbirabbih (1204 - 1790)
- 25) Sultan Nuvvâr (1204/1205 - 1790/1791)
- 26) Sultan VI. Bâdî b. Tabl (1205/1236 - 1791/1821)
- 27) Sultan Rânefî (Birkaç sene hükmetmiş, sonra mülk yine Altıncı Bâdî'ye dönmüştür)¹¹⁹

Fûnc Sultanlığı, Müsebbeât ile Kordofan'da giriştiği iktidar mücadelesini, Muhammed Ebû Likaylik'in komutasında 1160/1747 tarihinde kazanmış ve onları oradan çıkarmıştır. 1174/1761 tarihine kadar Kordofan'da idareci olarak kalan Muhammed Ebû Likaylik aynı tarihte Sultan Bâdî Ebu Şillûh'u azletmek üzere geri

¹¹⁹ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 100-128.

dönmüştür. Onu iktidardan uzaklaştırdıktan sonra dizginleri eline almış ve Nâsır'ı sultanlığa getirmiştir. Bu dönemden itibaren sultanlık makamına gelenler, Hamac soyundan gelen ve idarî olarak vezaret makamında bulunan Muhammed Ebû Likaylik ve onun akrabaları tarafından tayin edilmeye başlanmıştır. Söz konusu vezirler şunlardır:

- 1) Muhammed Ebu Likaylik (h. 1175/1190 - m. 1762/1777)
- 2) Bâdî b. Receb / Muhammed Ebu Likaylik'in yeğeni (1190/1194 - 1777/1780)
- 3) Şeyh Receb b. Muhhammed b. Ebu Likaylik (1194/1202 - 1780/1788)
- 4) Şeyh Nâsır b. Muhhammed b. Ebu Likaylik (1212/1212 sonları, 1213 başları)
- 5) İdris b. Muhhammed b. Ebu Likaylik (v. 1218 - 1804)
- 6) Adlan b. Muhhammed b. Ebu Likaylik
- 7) Muhammed b. Receb b. Muhhammed b. Ebu Likaylik
- 8) Muhammed vad Adlan b. Muhhammed b. Ebu Likaylik¹²⁰

2.3. Amâra Dûnkus Hanedanı İktidar Dönemi (1505-1762)

Amara Dûnkus, 940/1534 tarihine kadar devletin başında kalmıştır. Ondan sonra sultan olan Abdulkadir, Nail ve Amâra Ebu Sekkâkîn'e dair iktidara gelme tarihleri ve vefatları dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu dönem 940/1534'ten başlayıp 970/1563'e kadar devam etmektedir. 970/1563 tarihinde sultan olan Dikkîn b. Nail'e adalet konusunda hassas olduğu için *âdil* unvanı verilmiştir. Onun döneminde hükümet divanları düzenlenmiş, hiç kimsenin çiğnememesi için caydırıcı olan ve adaleti esas alan kanunlar yürürlüğe konmuştur. Dikkîn şeyhlik ve reisliklere merkezden tayin uygulaması getirmiş; ancak bu uygulama II. Abdulkadir dönemine kadar devam edebilmiştir. Yerel reislerin Sinnâr'daki sultanlık makamına gelişini rütbe sıralarına göre tayin etmiştir. O dönemde Abdellâb şeyhi olan Fûnc idaresinin Kirrî'deki vekili Şeyh Acîb el-

¹²⁰ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 109-128.

Mancılık söz konusu düzenlemelerde önemli bir rol oynamıştır. Dikkîn b. Nail'in hükümranlığı 985/1578'e kadar devam etmiştir.¹²¹

Dikkîn b. Nail'den sonra hükümdar olan ilk üç sultana dair de kayda değer bir gelişme zikredilmemektedir. Söz konusu hükümdarlar Tabl, Unse ve II. Abdulkadir'dir. 985/1578 ile 1013/1605 arasına tekabül eden bu dönem bitince Adlan sultan olmuştur ve 1020/1612'ye kadar iktidarda kalmıştır. Adlan döneminde dinî bir canlanma yaşanmıştır. Bunu sağlayan ise bölgede güçlü bir İslam devletinin tesis edilmiş olması ve fukaha ile tarikat şeyhlerin halkı irşat etmesidir. Önemli din adamlarından olan Şeyh İdris vad el-Erbâb, Şeyh Hasan vad Hasûne, Şeyh İbrahim el-Bûlâdî, Şeyh Muhammed el-Mısırî ve Tacuddin el-Buhârî, Adlan döneminde yaşamıştır. Yine onun döneminde Abdellab şeyhi Acîb el-Mancılık Fûnclara başkaldırmış; ancak Hartum'un güneydoğusunda yer alan Mavi Nil'in doğu kıyısındaki Kelemkul ya da Kerkûc'te gerçekleşen savaşta ordusu yenilmiş, kendisi ise ölmüştür.¹²² Bunun üzerine çocukları Dongola'ya kaçmıştır. Sultan Adlan onlara elçi olarak tarikat şeyhi İdris b. Muhammed el-Erbâb'ı bir emanla birlikte göndermiştir. Onlar da Şeyh İdris ile birlikte sultanın yanına gelmişlerdir. Sultan onlara ikramda bulunmuş ve en büyükleri olan Acîl'i Kirrî ya da Abdellâb Şeyhliği'ne tayin etmiştir.¹²³

Adlan'dan sonra *seyyidü'l-kavm* namıyla maruf Bâdî, 1020/1612 tarihinde sultan olmuştur. Yeni dönemde Fûnclar, Şeyh Acîb'e karşı zafer kazanmasına rağmen Adlan'ı da saltanattan uzaklaştırmışlar ve yerine Bâdî'yi getirmişlerdir. Adlan, babası II. Abdulkadir tahttan indirildikten sonra sultan olmuştu. Ancak II. Abdulkadir tahttan indirildikten sonra siyaseten Habeş Krallığı'na iltica etmişti. Habeş kralı Sûsniyûs ise onu Fûnc sınırındaki Şalkâ mıntıkasına idareci olarak tayin etmiştir. Bâdî Seyyidü'l-kavm dönemine gelindiğinde durum daha kötüleşmiş ve

¹²¹ Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 53; Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 101; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî*, s. 77-78.

¹²² Yusuf Fadl Hasan'a göre savaşın sebebi, üçüncü bölümde ele alacağımız üzere daha önce Dikkîn b. Nail döneminde idarî düzende gerçekleştirilen değişimlerdir. Çünkü onun yaptığı tasarruflar güç dengesinde bozulmalar ortaya çıkarmıştır. Bu da Abdellâb şeyhi Âcîb'i isyana sevk etmiştir. Hasan, *Mukaddime fi târihi'l-memâlikî'l-İslamiyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 78-79.

¹²³ Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 53-54; Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 101; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî*, s. 78-79.

savaş halini almıştır. Fûnc tarafında yer alan Rafaâtü's-şark kabilesi lideri Nâyel vad Acîb önce Habeş Krallığı ile savaşmak üzere Habeşistan'a girmiş; ancak sonra geri dönmüş ve krallık lehine sınır boylarındaki Fûncların mülklerine zarar vermek gayesiyle birtakım saldırılarda bulunmuştur. Yine Habeş Krallığı'na bağlı bir yönetici de Sinnâr'ın nüfuzu altındaki bir bölgeye sığınmıştır. Fûnc Sultanlığı tahtına 1023/1615 tarihinde Bâdî Seyyidü'l-kavm'dan sonra Rabât b. Bâdî'nin geçmesiyle birlikte iki devlet arasındaki söz konusu karşılaşmalar sınır hattındaki küçük çatışmalara dönüşmüştür. İki yıl sürecek olan bu savaşlarda her iki devletin de lideri başşehirlerinde kalarak ordularını komuta etmemişlerdir.¹²⁴

Fûnc Sultanlığı ile Habeş Krallığı arasında gerçekleşen iki savaştan ilki olan I. Habeş Savaşı (1618-1619) zikri geçen sınırdaki küçük çatışmalar ile başlamış, akabinde Habeşlilerin Mavi Nil'in yukarı taraflarından Keselâ mıntıkasına kapsamlı bir hücumla geçmesiyle farklı bir evreye girmiştir. Habeş ordusu burada Kadârif, Dibrikî ve Tâkâ istikametinde üçe ayrılmıştır. Kadârif ve Dibrikî istikametine giden ordular ganimet ile dönerken Tâkâ istikametine giden ordu geri dönememiştir. Bunun üzerine Habeşliler, bölgedeki bedevi kabilelere liderlik eden, Berber ile Atbara Nehri'nin Nil Nehri'ne döküldüğü yerin arasında konumlanan Mîrfâb mıntıkasının doğusuna hükmeden ve Atbara nehrindeki kabilelere münhasır olmak üzere büyük bir çarşıya sahip olan Urûmâ melikesi Fatma ile Tâkâ mıntıkasına ani bir şekilde taarruz etmek için bölgeye girmiştir. Başarılı oldukları söz konusu seferde elde ettikleri ganimetler arasında bu defa askerî teçhizat da vardı. Ancak Rum Necaşiyesi (نجاشية الروم) olarak da bilinen Melike Fatma kaçıp gizlenmeyi başarmış fakat sonrasında teslim olmuştur. Habeşliler vergi vermesi şartıyla onunla anlaşmış ve Fatma topraklarına geri dönmüştür.¹²⁵

Rabât'tan sonra oğlu Bâdî Ebû Dikn 1052/1643 tarihinde iktidara gelmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere onun döneminde hem Sinnâr'da idarî yapıyı etkileyen birtakım imar faaliyetleri yapılmış hem de en geniş sınırlara ulaşılmıştır. II. Bâdî olarak da bilinen Bâdî Ebû Dikn, Beyaz Nil bölgesinde meskûn olan Şilluklara

¹²⁴ Hasan, *Mukaddime fi târîhi'l-memâlikî'l-İslamîyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 74.

¹²⁵ Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 57; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karnî'l-'aşîri ile'l-karnî't-tasi* 'aşere el-mîlâdî, s. 80-81.

saldırı düzenlemiş ve onları bozguna uğratmıştır. Sonrasında da Beyaz Nil'in batısında yer alan Takalî dağlarına sefer düzenlemiştir.¹²⁶ Sefer esnasında elde ettiği esirlerle birlikte Takalî Sultanlığı'nın korunaklı merkezîne kadar gelmiştir. Bâdî burada onlarla sulh yapmayı, yıllık vergi vermeleri şartıyla kabul etmiştir. Sonrasında Nûbe Dağları olarak da geçen söz konusu bölgeden temin ettiği esirleri Kirrî ile Mavi Nil'in her iki yakasına yerleştirmiştir. Bunlar gruplar halinde geldikleri bölgelerde çoğalmışlar ve sultanlığın ve yeni dönemde düzenli ordunun omurgasını oluşturmuşlardır.¹²⁷

Abdellâb üzerinden Fûnclara bağlı olan Şayikiyye Şeyhliği¹²⁸ bu dönemde merkezî idarenin nüfuzundan ayrılmıştır.¹²⁹ Süreç es-Sudan abra'l-kurûn isimli eserde şu şekilde nakledilmektedir: *"O dönemde Fûncların kuzey topraklarına vekâlet eden Şeyh Emin vad Acîb'den kaçan bir kişi, Şayikiyye'den Osman vad Hamd'a sığınmıştı. Şeyh Emin, ya onu teslim etmesini ya da öldürmesini Osman'dan istedi. O ise bunu reddetti ve dilerse kendisinin gelip almakta özgür olduğunu ekledi. Hal böyle olunca Emin vad Acîb ordusunu teçhiz etti ve tabiiyeti altındaki isyancılara karşı hareket emri verdi. Böylece Osman vad Hamd'a yakın noktadaki Nil Nehri kıyısında konakladılar. Bu aşamada Osman'ın ordusu karanlık bir gecede gizlice nehri geçti ve Vad Acîb'in ordugâhına ani bir saldırı düzenledi. Bunun üzerine Emin vad Acîb'in ordusu korkuya kapıldı ve dağılıp parçalandı. Vad Acîb ise durumu kabullenip kaçma teşebbüsünde bulunmadı ve orada kaldı. Durumu kabullenip herhangi bir kaçma teşebbüsünde bulunmadı. Osman yanına gitti ve Şayikiyye'nin bağımsızlığını tanırsa kendisini öldürmeyeceği ve affedeceği sözünü*

¹²⁶ Şâtır Basîlî, savaşın sebebi olarak Fûnc ile Fûr sultanlıkları arasındaki bölgeye dair ticarî rekabeti göstermektedir. Ona göre Fûr Sultanlığı'nın bölgede nüfuzunun artması ve Takalî Sultanlığı'nın da onlara meyletmesi Fûnc Sultanlığı'nı kızdırmıştır. Yerel rivayetlere göre Bâdî'nin tüccarlık yapan yakın bir dostunun Takalî sultanı tarafından saldırıya uğraması söz konusu seferin başlatıcısı olmuştur. Abdulcelil, **Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karnî'l-âşiri ile'l-karnî't-tasi' 'aşere el-mîlâdî**, s. 82-83.

¹²⁷ Şübeyke, **es-Sudan abra'l-kurûn**, s. 57-58; Ğuneymî, **el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan**, s. 161.

¹²⁸ Şayikiyye toprakları Nil havzası içerisinde değerlendirilen Dördüncü Şelale'den Ebû Dûm Kuşâbî'ye kadar uzanmaktadır. Tamamı Arap olan sultanlığın merkezî Maravî'dir. Şukayr, **Tarihü's-Sudan**, s. 139.

¹²⁹ Şâtır Basîlî bu durumu da Fûr Sultanlığı ile ilişkilendirmektedir. Buna göre Fûr Sultanlığı söz konusu dönemde ticaret kabilelerini Şayikiyye toprakları üzerinden Kızıldeniz'deki limanlara yönlendirmek istiyordu. Bunu sağlamak için Şayikiyye Sultanlığı'nı güçlendirmiş ve böylece onlar da Abdellâb ile savaş yolunu tutmuştur. Abdulcelil, **Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karnî'l-âşiri ile'l-karnî't-tasi' 'aşere el-mîlâdî**, s. 82-83.

verdi.” Bu hadiseyi nakleden Mekkî Şübeyke, böyle bir olayın gerçekleşmiş olduğuna pek ihtimal vermemektedir. Yine de ona göre Şayikiyye bu dönemden itibaren Abdellâb, dolayısıyla da Fûnc nüfuzundan ayrılmıştır.¹³⁰

Bâdî Ebu Dikn ya da Bâdî b. Rabât döneminde vuku bulan bu ayrılığa değinen Yusuf Fadl Hasan, söz konusu savaşta Abdellâb şeyhinin Sinnâr sultanından yardım istediğini ancak sultanın bilinmeyen bir sebepten dolayı destek çıkmadığını nakletmektedir. Dolayısıyla Şilluklar bu dönemden itibaren herhangi bir üst yapıya bağlı kalmamıştır. Kendilerini savunmak için Nil kıyısında bulunan sağlam kalelerden istifade yoluna gitmişlerdir. Onlar bu dönemde komşularına saldırarak mallarını yağmalıyorlardı. Nitekim Mısır sınırı boyunca yayılmış olan Nûbe, Bediriyye ve Danâkile için korku kaynağı olmuşlardır.¹³¹

Bâdî Ebû Dikn’in Ezher uleması ile müspet bir ilişkisi vardı. Onlara hediye göndermeyi adet haline getirmişti. Onlar da bu vesileyle Sultan Bâdî’ye kasideler nazmetmişlerdir. Şeyh Ömer el-Mağribî de bu ulemadan biridir. Onun 31 beyitlik bir kasidesinden meseleyi vuzuha kavuşturacak şu beyitler kayda değerdir:

“Ey Mısır’ı, Nil’in iki yakasını ve Mamur Ezher’i ilim ve zikirle uyandıran,
Hayır sanadır. Eğer Sinnâr’a yetiyorsan, orada kal!
Muhabbetin durduğu yer, dönemin sunduğu fırsattan yararlan!
Hazreti sultana, İslâm’ın aslını, saflığını siyah ve beyaz ile koruyan kimseye,
O muzaffer melik Bâdî’dir ki sayılamayacak ve kayıt altına alınamayacak kadar
övgüler onadır.”¹³²

Sultanlık Abdellâb’ı da içine alan en geniş sınırlarına 1642-1677 yılları arasında sultan olan Bâdî Ebû Dikn döneminde ulaşmıştır. Bu dönemde devletin sınırları kuzeyde Üçüncü Şelale’den başlayıp güneyde Fazûglî (فازوغلّی) dağlarının en uzak noktasına kadar inmekteydi. Doğuda Kızıldeniz’den başlayıp batıda Beyaz Nil’e ya da Kordofan’a (کردفان) kadar uzanmaktaydı.¹³³

Bâdî Ebû Dikn’in iktidarı 1088/1678’de son bulmuş ve yerine kardeşinin oğlu II. Unse geçmiştir. II. Unse, 1100/1689 tarihine kadar iktidarda kalmıştır. Hicri

¹³⁰ Şübeyke, *es-Sudan abra’l-kurûn*, s. 58-60.

¹³¹ Hasan, *Mukaddime fi târihi’l-memâlikî’l-İslâmîyye fi’s-Sudani’s-şarkî*, s. 79.

¹³² Şukayr, *Tarihü’s-Sudan*, s. 104-106; Şübeyke, *es-Sudan abra’l-kurûn*, s. 58; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi’n-Nil mine’l-karnî’l-‘aşîri ile’l-karnî’t-tasi’ ‘aşere el-mîlâdî*, s. 81-82.

¹³³ el-Mısırî, *el-Mevsû’atü’l-mûceze fi’t-târihi’l-İslâmî*, s. 67; Şukayr, *Tarihü’s-Sudan*, s. 99.

1089 ya da 1090 tarihinde şiddetli bir pahalılık baş göstermiştir. Temel besinlerinden olan mısır başta olmak üzere gıda maddeleri çok yüksek fiyatlarda satılır olmuştu. Öyle ki insanlar açlıktan köpek eti yemeye başlamışlardı. Bundan dolayı zikri geçen sene *Ümmü Lahm* senesi diye anılmıştır. Onun döneminde çiçek hastalığı yayılmıştır. Söz konusu hastalık ve açlıktan dolayı birçok kişi ölmüştür. Kirrî'ye ve dolayısıyla Sinnâr'a uzak olması da bunda etkili olmuş olabilir.¹³⁴

Sultan Bâdî Ebu Dikn, kabile topluluklarından oluşturulan geleneksel orduya olan itimadını yitirmeye başlamıştı. Bu geleneksel ordunun içerisinde Lûlû askerleri de vardı. Lûlû askerlerinin sultanlığın kuruluşunda ve devlet geleneğinin korunmasında başat bir rolü vardı. Bundan dolayı Bâdî Ebu Dikn, Takalî Sultanlığı'ndan getirdiği esirleri grup grup Fûnc topraklarına yerleştirmiş ve onlardan düzenli bir ordu meydana getirmişti. Onları özel ordusu yaparak kendisinin dayanak noktası kılmıştı. Daha sonra esir ve satın alma yoluyla bunların sayıları artmış ve böylece Fûnc ordusundaki geleneksel unsurlar yeni düzeni kendi aleyhlerine bir tehlike olarak görmeye başlamıştır. Bu yeni düzene karşı ilk silahlı başkaldırı 1100/1689'da II. Unse'den sonra iktidara gelen ve III. Bâdî olarak da tesmiye edilen Bâdî el-Ahmer döneminde yaşanmıştır. Hem Fûnc hem İlîs ahalisi hem de Abdellâb şeyhi sultanı azletmek istemiş ancak Sultan Bâdî el-Ahmer onlarla savaşmış ve onları yenmiştir.¹³⁵

Bâdî el-Ahmer'den sonra oğlu III. Unse 1127/1715 tarihinde iktidara gelmiştir. Unse, oyun ve eğlenceye dalması, kötü fiiller işlemesi ile biliniyordu. Buna dair bilgiler Sinnâr'ın güneyindeki Saîd bölgesinde karargâhı bulunan Lûlû ordusuna ulaşınca onlar da onu azletmeye karar vermişlerdir. Sinnâr yakınındaki Halâlu'l-kabûş mevkiine vardıklarında sultana "tahtta kalman vezirini katletmene bağlıdır" demişlerdir. O da vezirini öldürmüş ve sonrasında ileri gelenlerinden bazı kimseleri Lûlû ordusuna gönderip kendilerinden vaatlerini yerine getirmelerini istemiştir. Ancak onlar sultanı dinlememişler, aksine azlolunması hususunda diretmeye devam etmişlerdir. Sultan Bâdî onlardan ümidinî kestikten sonra son çare olarak kendisi ve

¹³⁴ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 106; Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 60-61; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî*, s. 86.

¹³⁵ Hasan, *Mukaddime fi târihi'l-memâlikî'l-İslâmîyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 77.

ailesi için eman istedi. Eman verildikten sonra da 1130/1718 tarihinde Sinnâr'dan ayrılmıştır. Söz konusu tarih aynı zamanda bir dönemim bitişi yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Çünkü III. Unse, ilk Fûnc sultanı Amâra Dûnkus'un hanedanından olan son hükümdardır. Ondan sonra iktidara gelen Nûl'un ise söz konusu hanedan ile sadece anne tarafından bir akrabalığı vardır. Bu yeni sultan baba tarafından ise Şâtır Basîlî ile Abdulfettah Mukallid Guneymî'nin zikrettiğine göre Aynü's-şems denen bir hanedana üyeydi. Söz konusu tarihten devletin yıkılışına kadar geçen süreçte sultan olanlar bu ailenin neslinden gelmekteydi. Bu yönüyle devlet hanedan değiştirmiştir de denilebilir. Lûlû ordusu Nûl'u, akıllı ve düzgün bir yaşayışa sahip olduğu için tercih etmişti. Nitekim kendisi halkını adalet ve doğrulukla idare etmiştir. Bundan dolayı kendisi "uyku" diye isimlendirilmiştir. Nûl'un iktidarı altı sene sürmüş ve yerini 1136/1724 tarihinde oğlu Bâdî Ebu Şillûh almıştır.¹³⁶

IV. Bâdî de denilen Bâdî Ebu Şillûh döneminde II. Habeş Savaşı (Nisan 1744) ile Musabbaât Sultanlığı üzerine Kordofan Harekâtı gerçekleşmiştir. Birincisinde elde edilen başarı ikincisine zemin hazırlamıştır. Habeş kralı II. Yasous döneminde krallık, Fûnc sınır bölgesine saldırılar düzenlenmiştir. Sonra bizzat Habeş kralı ordusunun başında Gondor'dan Sinnâr'a doğru hareket etmiştir. Onlara karşı ilk ciddi mukavemet sekiz gün sonra Sinnâr destekli Araplarca Dinder (دندر) Nehri kıyılarında gerçekleşmiştir. Ancak Habeş ordusu onları yenmiştir. Sonra kral orduyu ikiye bölmüş ve sayıca çok olanı Sinnâr'a yakın bir noktaya, Mavi Nil'in doğu kıyısına göndermiştir. Emrindeki diğer ordu ise Dinder Nehri'nin doğu kıyısında kalmaya devam etmiştir. Bu arada Sultan Bâdî Ebu Şillûh şehri boşaltmayı düşünürken o vakit Sinnâr'a sığınmış olan Fûr Sultanlığı'ndan Emir Hamîs, Sinnâr ordusunun nehri geçmesine müsaade edilmesini, ondan sonra onlarla Sinnâr'ın kuzeyinde karşılaşılmasını teklif etti. Kabul gören planı bizzat uygulayan Hamîs, Mavi Nil ile Dinder Nehri'nin birleştiği üçgende, Zükeyyât denen yerde düşman ordusunu muhasara altına almayı başarmış ve onları bölgeden uzaklaştırmıştır. Haber, Habeş kralının komuta ettiği orduya ulaşınca onlar da Habeşistan'a

¹³⁶ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 107; Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 68; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî*, s. 76; Guneymî, *el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan*, s. 163.

dönmekten başka çare bulamamışlardır. Bu savaşta Sinnâr ordusu Habeş ordusundan silah, top, çadır, at ve taç gibi hükümrânlığa delalet eden ganimetler elde etmiştir. Habeşliler dinî açıdan de çok kıymetli olduğundan dolayı bunları geri almak için yüksek miktarda fidye ödemiştir. Aşağıda ele alacağımız üzere Hamac soyundan gelen ve iktidarı fiili olarak ele geçirecek olan Muhammed Ebu Likaylik de bu savaşa katılmıştır.¹³⁷

Habeşlilere karşı elde edilen zafer, Kordofan'a dönük büyük bir harekâta da zemin teşkil etmiştir. Sultan IV. Bâdî, batıya sevk edilen ordunun başına Vezir Vad Tûme'yi getirdi. Abdellâb şeyhi Abdullah vad Acîb ile kardeşi Temmam (ya da Şemmam) ve Hamacların önde gelenlerinden olan Muhammed Ebu Likaylik de bu seferde onlarlaydı. Ebu Likaylik harekâta Sinnâr'dan dâhil olmuştur. O dönemde Kordofan bölgesine Fûr sultanları ile akraba olan Musabbaât Sultanlığı hâkimdi. *Kahîf* denilen yerde gerçekleşen savaşta Fûnc ordusu yenilmiş, komutanları Vad Tûme ile Abdellâb şeyhi Abdullah vad Acîb öldürülmüştür. Bunun üzerine Muhammed Ebu Likaylik orduyu toplamış ve tekrar Musabbaât üzerine yürümüştür. Şemkatte denilen yerde vuku bulan savaşta Abdellâblardan Şeyh Temmam vad Acîb ile oğlu Acîl bu defa öldürülmüştür. Bunun üzerine Sultan IV. Bâdî Ebu Şillûh, Ebu Likaylik'i başkomutan tayin etti. O da tekrar Musabbaât üzerine yürümüş ve onları mağlup edip 1160/1747 tarihinde Kordofan'dan çıkarmıştır. Böylece Kordofan, Fûnc topraklarına dâhil olmuştur. Son savaş 1160/1747'de gerçekleşmiş oldu. O tarihten 1174/1761'e kadar Muhammed Ebu Likaylik, Kordofan'da idareci olarak kaldı. Nihayetinde bölge, Fûnclar ile Fûrlar arasında bir nüfuz mücadelesine sahne olmuş ve 1786 tarihine gelindiğinde Fûnclar geri çekilmiştir. Böylece Kordofan, Fûr nüfuzu altına girmiş ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın (1805-1848) Mısır ordusu Sudan'a gelene kadar onlarda kalmıştır.¹³⁸

¹³⁷ Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 69; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-milâdî*, s. 90; Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 108.

¹³⁸ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 109; Hasan, *Mukaddime fi târihi'l-memâlik-i İslâmîyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 73-74; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-milâdî*, s. 90-91.

Yerel rivayetler, Bâdî Ebu Şillûh'un halkı ve devletin ileri gelenlerini kızdırdığı konusunda aynı görüştedir.¹³⁹ Çünkü kendisi Kordofan'daki başarıdan sonra Amâra Dûnkus hanedanından olan kimseleri öldürmüş, birçok kanunda değişikliğe gitmiştir. Nûbilerden destek talep etmiş ve onları eski makam sahiplerinin yerine üst düzey görevlere getirmiştir.¹⁴⁰

Kordofan'daki Sinnâr ordusu bölgedeki atlıları yapısına dâhil ederek daha da güçlenmiştir. Şeyh Muhammed Ebu Likaylik orada insan kaynağı ve at temin etme noktasında büyük imkân ve fayda temin etmiştir. Bu esnada onun yanında bazı Fûnc büyükleri de vardı. Önceki paragrafta da geçtiği üzere diğer taraftan Sinnâr'da Sultan Bâdî'ye karşı birtakım huzursuzluklar vardı. Bunun üzerine Muhammed Ebu Likaylik Sinnâr'a, bu defa bozulan düzeni düzeltmek üzere geri dönmüştür. Bâdî'nin oğlu Nâsır Elîs denen yere, Şeyh Muhammed ile görüşmek için gelmiştir. (Ya da Şeyh Muhammed onu davet etmiştir) Muhammed Ebu Likaylik'in maiyeti ve Nâsır, Bâdî'yi devirmek üzere karar almıştır. Bâdî, bu durumu kabullenmiş ve 1175/1762 tarihinde yerel rivayetlere göre ya Sevakin'e ya da Sûbâ'ya gitmiştir. Yerine ise oğlu Nâsır sultan olmuştur. Böylece 1761 ya da 1762 tarihinden devletin yıkılış tarihi olan 1821'e kadar vezaret makamını işgal edecek olan Hamaclardan¹⁴¹ Muhammed Ebu Likaylik¹⁴² ve nesli hükümlerinin dizginlerini *saltanat vekili* ya da *vezir* unvanıyla

¹³⁹ Yusuf Fadl Hasan'a göre onun hükümetinin ilk yarısı adalet ve bolluk itibarıyla iyiydi. Çünkü o dönemde vezirlik makamında Dûke diye biri vardı. O ölünce Bâdî istibdat yoluna gitmiştir. Abdülcelil, **Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi** 'aşere el-mîlâdî, s. 79-80.

¹⁴⁰ Şübeyke, **es-Sudan abra'l-kurûn**, s. 70.

¹⁴¹ Muhammed Ebu Likaylik ve kendisinden sonra gelen vezirlerin Hamaclardan olduğuna dair bir ihtilaf söz konusu değildir. İhtilaf, Fûnclarda da görüldüğü üzere Hamacların kökenine dairdir. Onların yaşadığı bölge olarak Cezîre bölgesinin güneyi, Sinnâr ile Habeşistan arası ve Fâzûglî'nin hem güneyinde hem batısında yer alan dağlık bölgeler gösterilmektedir. Aslında hepsi coğrafi açıdan yaklaşık olarak aynı bölgeye tekabül etmektedir. Yusuf Fadl Hasan'a göre onlar yerli halktan olup ana vatanları Kîlî Dağı'dır. Na'ûm Şukayr'e göre onlar Arap ve Nûbilerden müteşekkil homojen bir toplumdur. Onları Arap kabilelerden biri olan Ca'lilerin bir kolu olarak gören de vardır. Historical Dictionary of Sudan isimli eser, Yusuf Fadl Hasan gibi onları yerli ya da Araplaşma öncesi bir topluluk olarak görmektedir. Hatta bu esere göre Hamaclar Sudan dillerinin Koman koluna mensuptur. Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. 77; Hasan, **Mukaddime fi târihi'l-memâlikî'l-İslâmîyye fi's-Sudani's-şarkî**, s. 56; Şukayr, **Tarihü's-Sudan**, s. 108.

¹⁴² Şâtır Basîlî Abdülcelil, onun geçmişi hakkında yakîni olarak çok şey bilmediklerini, sadece II. Habeş Savaşı'nda orduda atlı birliklerin komutanı olarak adının geçtiğini ifade etmektedir. Abdülcelil, **Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi** 'aşere el-mîlâdî, s. 92.

asıl ellerinde tutan kimseler olmuşlardır. Sultanlar ise makamlarını korumakla birlikte devlet idaresinde bir etkinlikleri kalmamıştır.¹⁴³

2.4. Vezaret Makamını İşgal Eden Hamac Hanedanı İktidar Dönemi (1762-1821)

Fûnc hanedanından sadece Nûl (1718/1724) ve oğlu Bâdî Ebû Şillûh'a (1724-1762) idarede asıl karar mercii olmak nasip olmuştu. Yirmi yedi kişiden oluşan Fûnc sultanlarından onu Bâdî Ebû Şillûh'tan sonra o makama gelmiştir. Bu da toplamda 316 sene varlığını sürdüren sultanlığın son 59 senesinde tahakkuk etmiştir. Söz konusu 59 senenin 30 seneye yakın dönemi ise son Fûnc sultanı Bâdî b. Tabl'ın saltanatı altında yaşanmıştır. Bu 59 senelik Hamac iktidarı döneminde onların soyundan 8 sekiz kişi vezaret makamını işgal etmiştir. Onlar değişen yeni idarî düzende devletin asıl idarecileri olmalarına ve sultanları kendileri belirlemelerine rağmen saltanat makamını uhdelere geçirmek gibi bir tertipte bulunmamışlardır. Hatta yeni dönemin ilk iki sultanı olan Nâsır ile İsmail ayrı ayrı Hamac iktidarına son vermek için harekete geçip ve başarısız olmalarına rağmen böyle bir girişimde bulunulmamıştır. Dolayısıyla her ne kadar Fûnc Sultanlığı yeni dönemde dış saldırılara maruz kalmasa da Nâsır ile İsmail'in karşı darbe girişimlerinde de görülebileceği üzere yerel savaşlar ve iç iktidar mücadeleleri ile uğraşmıştır.

Yeni dönemin ilk sultanı Nâsır, saltanatının yedinci senesinde Vezir Muhammed Ebu Likaylik tarafından Sinnâr yakınındaki Bukra yerleşim yerine sürülmüştür. Nâsır, Bukra'dayken tekrar saltanat makamına dönmek ve bir grup Fûnculu ile birlikte Vezir Muhammed'i ortadan kaldırmak için bir çalışma içerisine girdi. Bunun üzerine Şeyh Muhammed yeğeni Bâdî b. Receb'i bir orduyla onun üzerine gönderdi. O da Nâsır'ın evine girdi ve onu orada öldürdü. Yerine Muhammed Ebu Likaylik tarafından 1182/1769 tarihinde Nâsır'ın kardeşi İsmail getirildi. Muhammed Ebu Likaylik, onun sultanlığı döneminde 1190/1777 tarihinde

¹⁴³ Şübeyke, **es-Sudan abra'l-kurûn**, s. 71-72. Amâra Dûnkus hanedanı iktidarı ile ilgili bir çalışma olarak Jay Spaulding'in Fûnc Sultanlığı'nın 1650-1750 tarihleri arası dönemini ele alan *The Heroic Age in Sinnâr* isimli eseri için bkz. Jay Spaulding, **The Heroic Age in Sinnâr**, East Lansing: Michigan, Michigan State University African Studies Center, 1985. Kitabın Arapça tercümesi için bkz. Jay Spaulding, **Asru'l-batûla fi Sinnâr**, Çev. Ahmed el-Mu'tasım eş-Şeyh, Khartoum, University Press, 2006.

vefat etmiştir. Muhammed Ebu Likaylik'in Receb, Nâsır, İdris, Adlan, İbrahim, Ali ve Hüseyin adlarında yedi tane oğlu vardı. Ancak o bunların yerine yeğeni Bâdî b. Receb'i kendisine halef tayin etmiştir. Bu defa Fûnclar Sultan İsmail etrafında toplanıp Vezir Bâdî'yi azletmek suretiyle Hamac hükümrancılığına son vermeyi murat etmişlerdir. Vezir Bâdî b. Receb durumdan haberdar olduktan sonra Bâdî Ebu Şillûh'un bir diğer oğlu olan Sultan İsmail'i de azletmiş ve onu Sevakin'e sürmüştür. Ondandır 1191/1778 tarihinde II. Adlan'ı sultanlık makamına getirmiştir.¹⁴⁴

Vezir Bâdî b. Receb Rafâe'de ikamet ederken dönemin Abdellâb şeyhi Muhammed el-Emîn'i azletmiş ve onu Karabîn'e sürmüştür. Yine kendi nüfuz alanında olup dolaylı olarak kendisine bağlı olan Haşmu'l-bahr şeyhi Muhammed vad Ali'yi de azledip yerine Sabâhî vad Adlan'ı tayin etmiştir. Bu arada Muhammed Ebu Likaylik'in çocuklarından olan kuzeni Nâsır'ı işlediği bir suç nedeniyle şiddetli bir şekilde cezalandırmıştı. Nâsır'ın kardeşleri bu duruma çok içerlediler ve onu alıp Sinnâr'a götürdüler. Sinnâr'da vezire karşı olan toplulukları kışkırttıktan sonra onların beraber hareket etmelerini sağladılar. Akabinde bu harekâta Sultan Adlan ile bazı Fûnc ileri gelenlerini, mazul Kirrî şeyhi Muhammed el-Emîn'i, mazul Haşmu'l-bahr şeyhi Muhammed vad Ali'yi de dâhil ettiler. Destekçilerini bir araya getirip Şeyh Bâdî b. Receb ile savaşmak üzere Rafâe'ye sevk ettiler. Bâdî yeğenlerinin kendisine karşı kıyamını ilk duyduğunda bunu ilk başta ciddiye almamış fakat mazul Abdellâb şeyhi Muhammed el-Emîn'in de onlara destek verdiğini haber alınca vaziyetin ciddi olduğuna kanaat getirmiştir. Böylece Nil'i aşır Cezire bölgesine girmiş ve Sinnâr'a doğru hareket etmiştir. Düşmanlarıyla yolda karşı karşıya geldikten sonra şiddetli bir savaş vuku bulmuştur. Nihayetinde Bâdî b. Receb, 1194/1780 tarihinde Abdellâb ve Haşmu'l-bahr şeyhleri tarafından bizzat vurularak öldürülmüştür. Onu öldüren ise mevcut Haşmu'l-bahr şeyhi Ahmed vad Ali olmuştur.¹⁴⁵

Vezir Bâdî'den sonra Şeyh Receb vezarete halef olmuştur. Receb, Muhammed Ebu Likaylik'in en büyük oğluydu. Şeyh Receb lehine şartlar

¹⁴⁴ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 110; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-âşiri ile'l-karni't-tasi' aşere el-mîlâdî*, s. 93.

¹⁴⁵ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 111-112.

olgunlaşınca o da kardeşi İbrahim ile Sultan Adlan'ı Sinnâr'da vekil olarak bırakarak askerleri ile birlikte Kordofan'a harekât düzenlemiştir. Şeyh Recep Kordofan'dayken mazul Abdellâb şeyhi Muhammed el-Emîn Hamaclara karşı düşmanlığını ilan etmiştir. Bunun üzerine Vezir Receb kardeşi Nâsır'ı, 700 atlıyla birlikte Kordofan'dan Sinnâr'ın da sınırları içerisinde yer aldığı el-Cezîre bölgesine göndermiştir. Muhammed el-Emîn bu dönemde Rafâe ile Kâmilîn arasında yar alan Hilâliyye'de mukimdi ve yanında çocukları ile kölelerinden müteşekkil 16 kişilik bir atlı grubu vardı. Nâsır, oraya gitti ve onları dağıtmıştır. Akaninde Abdellâb Şeyliği'ne Muhammed el-Emîn'in kardeşi Bâdî b. Mismar'ı tayin etmiştir (1198/1784). Bu arada Muhammed el-Emîn, Şükriyye ile ittifak kurarak Erbicî şehrine, kardeşi Bâdî b. Mismar'ı destekledikleri için saldırmıştır. Orayı tahrip ettikten sonra da insanlarını dağıtmıştır.¹⁴⁶

Muhammed el-Emîn'in hurucunu gören Sultan Adlan ve bazı şeyhler Hamacları tasfiye etmek maksadıyla ona davet göndermiştir. 1199/1785 tarihinde gerçekleşen bu hadise şöyle gelişti: Vezir Receb'in sultanla birlikte Sinnâr'da vekilliğini yapan kardeşi İbrahim derdest edilip katledildi. Muhammed Ebu Likaylik'in kızları köleleştirilip komutanlara pay edildi. Sultan Adlan, Sinnâr'da yaşayan meşhur bir şair olan Nu'sân'ı (نعسان) da Hamaclara olan meykinden dolayı katletmek isteyince o da Vezir Receb'in yanına kaçmayı başardı ve olanları kendisine bildirdi.¹⁴⁷ Bunun üzerine Vezir Receb hemen Sinnâr'a doğru harekete geçti. Yanında Ca'lilerin Şendi'deki şeyhlerinden Sa'd b. Melik İdris vad Fahl ile Sudan'daki tarikat büyüklerinden olan Dâmir'deki Mecâzîblerin atası el-Hacc Mahmud el-Meczûb da vardı. Sultan Adlan, onları Sinnâr'ın kuzeyindeki Turs denilen yerde karşıladı. 1202/1788 tarihinde gerçekleşen savaşta Şeyh Receb ile el-Hacc Mahmud öldürüldü. Hamac askerleri Cezîre bölgesinin ortalarında yer alan Ubûd'a çekildiler. Buradayken orduyu dağıtma düşüncesine kapıldılar. Ancak Sudan'taki tarikat büyüklerinden olan ve kendisi ile zürriyetinin Sinnâr sultanları nezdinde yüksek

¹⁴⁶ Şukayr, **Tarihü's-Sudan**, s. 112.

¹⁴⁷ Şâtır Basîlî, Nu'sân denen kimseyi Nuâysân (نعيسان) olarak zikretmekte ve onu el-enkîb (الأنقيب) diye nitelemektedir. Enkîb, yerel şairlere verilen bir lakaptır. Yerel şairler ya da Enkîbler, zenginlere ve sultanlara refakat ederler ve onlar için şiir yazıp inşâd ederlerdi. Onları över ve savaşa teşvik ederlerdi. Şarkı ve hikâyeler ile onları mutlu ederlerdi. Nitekim Enkîb Nuâysân, söz konusu haberi iletirken bile süslü cümleler kullanmıştır. Abdulcelil, **Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdi**, s. 93.

kıymetleri bulunan Şeyh İdris vad el-Erbâb'ın soyundan Fakîh Hicâzî b. Ebu Zeyd, onlara bir mektup gönderdi. O mektupta muzaffer olacaklarına dair onları cesaretlendirdi. Onlar da sebat gösterip Receb'in kardeşi Nâsır'ı vezir kabul ettiler. Bunun üzerine Sultan Adlan onlara karşı bir ordu teşhiz edip gönderdi. İki taraf İntarahnâ denilen yerde karşılaştı. Savaşta Vezir Nâsır'ın kardeşi Ali öldürülürken sultanın ordusu çok zayıf verdi ve yenildi.¹⁴⁸ Sultanın askerinden bir kısmı ise nehirde boğuldu. Şeyh Nâsır, geriye kalanları Sinnâr'a kadar takip etti. Bu arada Sultan Adlan yenilginin verdiği üzüntüden dolayı öldü. Nâsır, sultanın ordusu şehirdeyken orayı muhasara altına aldı. Muhasaradan daralan askerler savaş pozisyonunda şehirden dışarı çıktılar. Böylece yeni vezir Nâsır, savaşı bir şekilde şehri ele geçirdi. 1203/1789 tarihinde gerçekleşen bu hadise ile birlikte hem Sultan Adlan dönemi sona ermiş hem de Fûnc hanedanının kuvveti kırılmıştır ve bir daha da eski gücüne kavuşamamıştır.¹⁴⁹

Nâsır'ın Sultan II. Adlan'dan sonraki vezareti döneminde, iki üç sene içerisinde altı kişi sultanlık makamına gelmiştir. Fûnc hanedanının 27 sultanı arasında yirmi birinci sırada olan Evkel, 1203/1789 tarihinde sultan olmuş ve birkaç ay tahtta kaldıktan sonra bir gece vakti kaçmıştır. Aynı sene içerisinde Vezir Nâsır, V. Bâdî'yi saltanat makamına getirmiş ve sonrasında Muhammed el-Emîn ile savaşmak üzere sefere çıkmıştır. Ancak V. Bâdî bu seferde öldürülmüştür. 1204/1790 tarihinde sultan olan Hasbirabbih de çok yaşamamıştır. Aynı sene sultan olan Nuvvâr ise hırslı ve etkin olmak isteyen biri olduğu için 1205/1791 tarihinde Nâsır tarafından öldürülmüştür. Yirmi altıncı sultan olan VI. Bâdî b. Tabl, 1205/1791'den 1236/1821'e yani devletin yıkılışına kadar saltanat makamını işgal etmiştir. Ancak bu arada detaylarını aşağıda göreceğimiz üzere 27. sultan olarak değerlendirebileceğimiz Rânefi, Bâdî'nin yerine birkaç sene sultanlık makamına gelmiştir. Hamacların iktidarı döneminde vezaret makamını işgal eden sekiz kişiden dördüncüsü olan Şeyh Nâsır'dan sonra yani VI. Bâdî ile Rânefi dönemlerinde sırasıyla İdris b. Muhammed b. Ebu Likaylik, Adlan b. Muhammed b. Ebu Likaylik,

¹⁴⁸ Şâtır Basîlî, bu savaşı yani İntarahnâ denilen yerde gerçekleşen savaşı Şeyh Nâsır ile Sultan Adlan arasında gerçekleşmiş bir savaş olarak vermektedir. Abdulcelil, **Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-âşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî**, s. 94.

¹⁴⁹ Şukayr, **Tarihü's-Sudan**, s. 112-114.

Muhammed b. Receb b. Muhammed b. Ebu Likaylik ve Muhammed vad Adlan b. Muhammed b. Ebu Likaylik vezaret makamını işgal etmiştir. Onlar da selefleri gibi güç ve nüfuzlarını korumuşlardır.¹⁵⁰

Nâsır, oyun ve eğlence düşkünüydü. Nitekim o, devlette istikrar sağlanınca kendisi Ca'l kabilesinden Vaddu'z-Zakalûta (Zakalûta'nın oğlu) diye maruf olan Ahmed el-Meşhûr'un oğlu el-Erbâb Daf'ullah'ı idarî işler için yetkilendirmişti. Vezirin kendisinden güç alan köleleri, istedikleri hukuksuzluğu yapıyor o da buna engel olmuyordu. Diğer tarafından vezirin akrabaları ve diğer devlet adamları ancak yardımcısı el-Erbâb Daf'ullah üzerinden kendisiyle iletişime geçebiliyordu. Bunun üzerine içinde kardeşlerinin de yer aldığı eşraf, vezire itaatten vazgeçip Cezîre bölgesinin iç taraflarındaki Ubûd'da toplandı. Vezir Nâsır'a muhalif olanlar da bu hareketi desteklediler. Bunun haberi Nâsır'a ulaşınca Sebîl denilen yerleşim yerine gitti ve önce fukahadan kimseleri sonra erkek ve kız kardeşlerini onlara elçi olarak gönderdi. Ancak söz konusu müttelikler vezaretten ayrılmasını, aksi takdirde kendisiyle savaşacaklarını bildirdiler. Nâsır vaziyetten ümidinî kesince Sinnâr'a geri döndü. Ubûd'daki eşraf, bu defa Sinnâr yakınındaki Bukra yerleşim yerine kendisiyle savaşmak üzere geldi. Vezir, yanına yardımcısı Daf'ullah'ı da alarak bir gece güneye doğru kaçtı ve Dinder Nehri üzerindeki Dibrikî'ye kadar geldi. Bu arada Nâsır'ın kardeşleri Sinnâr'a girip aralarından İdris'i vezaret makamına getirdiler. Nâsır Dibrikî'de bir süre kaldıktan sonra kuzeye doğru hareket etti. Bir süre Abdellâb şeyhi Abdullah b. Acîb'in himayesinde kaldıktan sonra Ubûd mevkiine geçti. Şeyh İdris bu gelişmeden haberdar olunca askerlerinden bir kısmı ile birlikte Sinnâr'dan çıkıp Ebû Herrâz mevkiinde karargâh kurdu. Kendisiyle savaşmaları için kardeşi Adlan'ın komutasında bir grup askerî Ubûd'a gönderdi. İhanetlerinden korkulduğu için Hamac ve Fûncılardan hiç kimse bu seferde bulunmuyordu. Adlan, Nâsır'a yetiştikten sonra yardımcısı Daf'ullah teslim oldu. Nâsır ise savaştı, yenildi ve kaçtı. Adlan onu takip edip yakaladı ve Vezir İdris'e getirdi. Sonrasında da dördüncü Hamac veziri olan Nâsır, Hicri 1212'nin sonları ya da 1213'ün başlarında öldürülmüş oldu.¹⁵¹

¹⁵⁰ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 114-115.

¹⁵¹ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 115-116.

Şeyh İdris, Nâsır döneminde sultanlık makamına gelmiş olan VI. Bâdî'yi, Haşmu'l-bahr şeyhi Kemtûr ile ittifak kurduğu için azletmiş, yerine Rânefî'yi getirmiştir. Bu dönemde Abdellâb şeyhi Abdullah b. Acîb şeyhliğinin idare merkezîni Kirrî'den Halfâya'ya taşımıştır. Bunun üzerine Vezir İdris, Hicri 1215/Miladi 1801 tarihinde ona karşı bir harekât düzenlemiştir. Söz konusu savaşta Şeyh Abdullah öldürülmüş, ordusu yenilmiştir. Sonra Vezir İdris, Abdellâblara eman vermiştir. 1218/1804 tarihinde Şeyh İdris vefat edince kardeşi Adlan vezirliğe geçmiştir. Adlan vezir olunca oyun ve eğlenceye dalarak sultanlığın işlerini ihmal etmiştir. Adlan'ın kardeşi Receb'in Muhammed isminde zeki ve iş bilen bir oğlu vardı. Muhammed b. Receb; Fûnclar, Haşmu'l-bahr şeyhi Kemtûr ve sabık sultan Rânefî ile birlikte Adlan'ı iktidardan düşürmek üzere ittifak kurmuştur. Sinnâr'ın güneyinde yer alan Kebur yerleşim yerinde Ebû Rîş diye maruf Muhammed vad Nâsır isminde etkin bir adam vardı. O, Adlan'ın özel adamlarından biriyken yeni durumda Muhammed b. Receb'in ittifakına dâhil oldu. Çünkü Adlan kendisinin kardeşi olan Ali'yi zehirleyip öldürmüştü. Müttefikler Sinnâr'da bir araya geldiler. Bu gelişmeler yaşanırken Adlan, Sinnâr dışında düğün gecesindeydi. Ebû Rîş bir grup adamıyla o gece kendisine suikast düzenledi. Etrafını kuşattıklarında Adlan atına binip Sinnâr'a doğru kaçtı. O esnada suikastçılardan biri onu mızrağıyla yaraladı. Adlan yaralı bir şekilde Sinnâr'a kadar gitti. Vardığında ölmüş halde yere yığıldı. Bu hadise Adlan'ın vezirlik makamına geldiği sene içerisinde gerçekleşti. Ondan sonra yeğeni Muhammed b. Receb vezarete geldi.¹⁵²

Vezir Muhammed b. Receb döneminde iktidarın dizginleri bu defa Ebû Rîş'in eline geçti. Kısa bir süre sonra sabık sultan Rânefî'yi destekleyen Haşmu'l-bahr şeyhi Kemtûr ile Ebû Rîş arasında anlaşmazlık baş gösterdi ve sonra bu anlaşmazlık çatışmaya dönüştü. Şeyh Kemtûr, Ebû Rîş'i yendi ve Muhammed b. Receb'i esir aldı. Savaştan yaralı kurtulan Ebû Rîş, Hicri 1216'nın sonlarında Taybe denilen yere gelip tekrar savaş pozisyonu aldı. Ulema ve ileri gelenlerin araya girmesiyle Şeyh Kemtûr'un Vezir Muhammed b. Receb'i ve zikri geçen savaşta ele geçirdiği malları Ebû Rîş'e teslim etmesi şartıyla sulha varıldı. Şeyh Kemtûr, şartları yerine getirdikten sonra Ebû Rîş ve adamlarının saldırısına uğramış ve Sinnâr

¹⁵² Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 117-119.

yakınındaki Ümmü Suveybîne mevkiinde yakalanmıştır. Bu karşılaşmada Şeyh Kemtûr'un 12 kardeşi ile bir grup Fûnc ileri geleni öldürülmüştür. Muharrem 1219/Nisan 1805 gerçekleşen söz konusu hadise, savaştan mağlup ayrılan Sultan Rânefi'nin sarayına sığınması, Şeyh Kemtûr'un ise Nil'i geçip Haşmu'l-bahr topraklarına geri dönmesi ile sona ermiştir. 1221/1807 tarihinde bu defa Ebû Rîş ile Muhammed b. Receb arasında anlaşmazlık meydana gelmiştir. Traflar el-Mehrâye denilen yerde savaşmıştır Vezir Muhammed mağlup olduktan sonra Aylafûn'a geçip tarikat bir lideri olan Şeyh İdris'in çocuklarına sığınmıştır. Buradayken Şeyh Kemtûr, Vad Medenî şeyhleri, Süleyman Sa'dâboğulları ve Şenâbile ile yazıştı. Böylece onlar Ebû Rîş ile savaşmak üzere Muhammed b. Recep liderliğinde bir araya gelmişler ve Fûnc soyundan gelen Acbân'ı kendilerine sultan kabul etmişlerdir. Savaş pozisyonu almak üzere Ubûd mevkiine gelmişlerdir. Ebû Rîş ise onlardan gafil bir haldeyken o sene içerisinde vefat etmiştir. Daha sonra Vezir Muhammed b. Receb Arakiyyûn ile savaş halinde olduğu bir dönemde Şeyh Kemtûr'dan yardım istemiştir. O ise kendisini yakalayıp sabık vezir Adlan'ın oğlu ve sultanlığın müstakbel veziri Muhammed vad Adlan'a teslim etmiştir. Vad Adlan da Hamac vezirlerinin yedincisi olan Muhammed b. Receb'i babasının intikamının almak için öldürmüştür.¹⁵³

Muhammed vad Adlan, kuzeni Muhammed vad İbrahim b. Muhammed Ebû Likaylik ile vezaret makamı için mücadele etmiştir. Bu mücadele sonunda Muhammed b. İbrahim, 1223/1809 tarihinde kölesi Ebû Seleme tarafından Sinnâr'da mahpus tutulurken öldürülmüştür. Böylece Muhammed vad Adlan lehine düzen sağlanmış ve sultanlığın sonuna kadar vezaret makamında herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. 1229/1814 tarihinde Sultan VI. Bâdî, Sinnâr'dan çıkmış ve Vad Adlan ile savaşmak üzere el-Kemâtîr olarak da bilinen Haşmu'l-bahr Şeyhliği ile ittifak kurmuştur. Vad Adlan ise bu esnada Ubûd'da karargâhını kurmuş ve o dönemler başşehrini Kirrî'den Halfâya'ya taşımış oldukları için Halfâya Şeyhliği diye de anılan Abdellâbların şeyhi Nâsır veled el-Emîn'e karşı girişeceği savaşın hazırlığını yapıyordu. Çünkü Şeyh Nâsır daha önce 1225/1811 tarihinde huzursuzluk çıkarmış, Vezir Vad Adlan da Sultan Bâdî'yi yanına alarak onunla savaşmak üzere Halfâya'ya kadar gitmişti. Ancak Şeyh Nâsır, Şindî'ye kaçınca Vad

¹⁵³ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 119-120.

Adlan daha da ileri gitmemiş, geri dönmüştür. Vezir Vad Adlan, Sultan Bâdî'nin zikri geçen hurucundan haberdar olunca Ümmü Râkûbe adasında karargâh kurmuştur. Sultan ile el-Kemâtîr topluluğu ise el-Kebur yerleşim yerindeydi. Vad Adlan'ın onları orada kuşatma altına alması üzerine sulha varmışlardır. Böylece Sultan Bâdî tekrar Sinnâr'a dönmüştür.¹⁵⁴

1235/1820 tarihine gelindiğinde daha önce Vezir Vad Adlan'ın babasının sonunu getiren Muhammed b. Receb'in önderliğindeki ittifakın içerisinde yer alan ve isminden dolayı şeyhliğine el-Kemâtîr de denilen Kemtûr, askerlerini Habeş sınırındaki Kilâbât'ta yaşayan Takârîne'yle savaşmaları için göndermişti. Vad Adlan da bunu fırsat bilerek ona karşı bir saldırı düzenledi. Yanında az sayıda kişi kaldığından dolayı onu öldürerek babasının intikamını aldı. Bunun üzerine el-Kemâtîr topluluğu, Muhammed Kemtûr'un kardeşi Dırâr'ı kendilerine şeyh belledi. Dırâr, Vad Adlan'ın üzerine o Sinnâr'ın güneyindeki Rârâbe'de, Bâdiye Araplarının yanındayken geceleyin ansızın bir saldırı düzenlemiştir. Bir grup süvari, onlara karşı durup şiddetli bir şekilde savaşmıştır. Öyle ki komutanları olan Tîğere bu çatışmada öldürülmüştür. Vezir Muhammed evde bir delik açıp kaçtığı esnada Şeyh Dırâr da Vad Adlan'ın askerlerinin direncini görünce geri çekilmiştir. Sabah olup her şey gün yüzüne çıkınca Vad Adlan'ın askerlerinden geriye kalanlar el-Kemâtîr Şeyhliği'nin askerlerine saldırmış ve onları bertaraf etmiştir. Vezir Muhammed vad Adlan böylece Sinnâr'a gelmiş ve Sultan VI. Bâdî'nin saltanatı altında İsmail Kâmil Paşa'nın bölgeyi fethine kadar sultanlığı idare etmiştir.¹⁵⁵

2.5. Kavalalı Mehmed Ali Paşa Mısır'ının Fûnc Sultanlığı'na Son Vermesi (1820-1821)

Fûnc Sultanlığı'nın yıkılışı, II. Mahmut döneminde Mısır valisi olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa eliyle olmuştur.¹⁵⁶ Kavalalı, Mısır'da valilik makamına 3

¹⁵⁴ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 121-123.

¹⁵⁵ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 124-125.

¹⁵⁶ Daha önce de Osmanlı Devleti, Fûnc Sultanlığı'nın da sınırları içerisinde yer aldığı Mısır'ın güneyine askerî bir harekât planlamıştı. Buna göre Hint Seferi dönüşü Mısır'a dönen Hadım Süleyman Paşa, Kızıldeniz'in Afrika sahilindeki Kuseyr Limanı'nda Özdemir Bey'in (Paşa) maiyetinde bir kısım asker bırakmıştı. O da Fûnc nüfuzunda olan İbrim ve Der kaleleri ile Mağrak ve Say şehirlerini ele geçirmiştir. Özdemir Paşa Sevakın'ı de ele geçirdikten bir süre sonra Mısır'dan

Temmuz 1805'te gelmişti. Osmanlı Devleti'ne Sinnâr'ı ele geçireceği tarih olan 1821'den önce Vehhâbî ayaklanmalarını bastırmak suretiyle birtakım yararlılıklar göstermişti. Bu başarısından sonra mevcut gücünü korumak ve yayılmacı politikalarını devam ettirebilmek maksadıyla insan ve tabii kaynaklar temin etme yoluna gitmiştir. Bunu gerçekleştirmek için ise Nil Nehri vesilesiyle Mısır'ın doğal bir uzantısı olan Sudan'ı ele geçirmeye karar vermiştir.¹⁵⁷

Sudan'a yapılacak askerî harekâtın önce şu gelişmeler yaşanmıştır. Kavalalı 1805'de Mısır'da iktidar olduktan sonra oradaki bürokraside etkin olan Memluk beylerini tasfiye etmişti. Onlar da Dongola'ya sığınmışlar ve burada sabitkadem olup bölgeye egemen olmak istemişlerdi. Sudan'ın çeşitli yerlerindeki şeyhlikler onlardan dolayı Mısır ve Hicaz'a göç etmişti. Hatta Şâtır Basîlî'ye göre Kavalalı, Hicaz'da Vahhabiler ile savaşırken bölge halkı yanına gelip ondan Sudan'da düzeni sağlamasını ve iç karışıklıklara son vermesini istemişti. 1812'de Kavalalı Mısır'dan Sinnâr'a Sudan'daki Memlukluların ahvalini görüşmek üzere bir heyet göndermişti. Bu vesileyle kendisinin bölgeye dair bir kanaati oluşmuştur. 2 Kasım 1816'da Nil'in doğusu ile Kızıldeniz arasında yer alan Doğu Sahra'ya, Fransız Frederic Cailliaud'u (1787-1869) klasik Arapça kaynakların varlığına işaret ettiği altın ve zümrüt madenlerini keşfetmesi için göndermişti. Cailliaud böylece Zubâre Dağı'na gelmiş ve eskiden orada maden çıkarıldığına delalet eden emareler bulmuş, oradan zümrüt parçaları alarak geri dönmüştür. Frederic Cailliaud 2 Kasım 1817'de aynı amaçla tekrar bölgeye gelmiş ancak bu defa müspet yönde bir neticeye varamamıştır. Kavalalı 1818'e gelindiğinde bu defa üvey oğlu Defterdar Muhammed Hüsrev Bey'i Nûbe'ye göndermiş, 1819'da ise kendisi buraya gitmiş ve bizzat

Sudan içlerine bir askerî harekât düzenlemiş, ancak Saîd vilayeti sınırında yer alan Şellale'ye kadar gelinmesine rağmen tabiat şartları ve askerler arasında baş gösteren huzursuzluklar nedeniyle ile harekât inkıraza uğramıştır. Recep Karacakaya, Ahmet Özkılınç, Yılmaz Karaca vd., **Osmanlı İdaresinde Sudan**, İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013, s. 21; Şukayr, **Tarihü's-Sudan**, s. 21. Kavalalı'nın Sudan seferi dâhil olmak üzere Osmanlı-Sudan ilişkileri üzerine kaleme alınmış bazı makaleler için ayrıca bkz. Peter Malcolm Holt, "Sultan Selim I and the Sudan," **The Journal of African History**, C.XIII, No:1, 1967, s.19-23; A. C. S. Peacock, "The Ottomans and the Funj Sultanate in the Sixteenth and Seventeenth Centuries," **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, C.LXXV, No:1, 2012, s.87-111; Arthur E. Robinson, "The Conquest of the Sudan by the Wali of Egypt, Muhammed Ali Pasha, 1820-1824," **Journal of Royal African Society**, C.XXV, No:97, 1925, s.47-58.

¹⁵⁷ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.XXV, İSAM, 2002, s. 62.

gözlemde bulunmuştur. Yine söz konusu Memlûkluların ahvalini görüşmek için Sinnâr'a bir heyet göndermişti. Fûnc Sultanlığı'na Abdellâb üzerinden itaat etmiş olan Mîrfâb Şeyhliği'nin reisi Nasruddin Mısır'a gelmiş ve Kavalalı'ya Sinnâr'ın içine düştüğü zaaf ve çözülmeye bahsetmişti. Fûnc Sultanlığı'na bağlı Arkû Şeyhliği'nin reisi Zübeyr'in ailesinden bir adam da onun yanına gelmiş ve kendisine Dongola'nın mevcut durumunu tasvir etmiştir.¹⁵⁸

Na'ûm Şukayr, genel tasvir böyle olmakla birlikte Sudan seferinin muhtemel sebeplerini 6 başlıkta toplamıştır:

- ✓ Sinnâr'ın meşhur altın madenlerini ele geçirmek.
- ✓ Geçmiş dönemlerden itibaren savaşçılıkları ile bilinen siyahîlerle Mısır ordusunu güçlendirmek.
- ✓ Dongola'da bulunan Memlûkları tasfiye etmek.
- ✓ Meğâribe, Arnavut ve Türklerden oluşan savaşçılarına ganimet temin etmek.
- ✓ İlmi ve ziraî fayda temin etmek için Nil'in kaynağına ulaşmak.
- ✓ Mısır'ın ticaret ağını genişletmek ve Sudan'ın yerel ticarî unsurlarından fayda temin etmek.¹⁵⁹

Kavalalı Mehmed Ali Paşa o zaman henüz 25 yaşında olan oğlu İsmail Kâmil Paşa'yı Fûnc Sultanlığı üzerine gerçekleştirilecek harekâtın başına getirmiştir. Kordofan üzerine düzenlenecek harekâtın komutanı ise damadı Defterdar Mehmed Hüsrev Bey idi. İki sefer de 1820'de başlamıştır. İsmail Kâmil Paşa'ya bu seferde; babasına 15 sene hizmet eden Abdî Kâşif, 25 senelik askerî tecrübeye sahip olan Koca Ahmed Ağâ, Hasan Dâr, Salih Dâr ve Ömer Kâşif eşlik etmiştir. Ordu ekseriyetle mürtezika denen düzenli ordudan oluşuyordu. Geleneksel silahlarının dışında ateşli silah da kullanabilen Meğâribe atlıları ile çöl bedevileri de orduya eşlik ediyordu. Türkler ve Arnavutlar ise isyan etmelerinden korkulduğu için farklı komutanların birlikleri içerisinde dağıtılmıştı. 4000 kişiden oluşan ordu, bir

¹⁵⁸ Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdi*, s. 95; Yasit, *Sudan'da Türk Dönemi (1820 –1881)*, s. 28; Karacakaya vd., *Osmanlı İdaresinde Sudan*, s. 39; Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 193-195.

¹⁵⁹ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 193-194.

Amerikalının idaresindeki topraklar ile teçhiz edilmişti. Adabda kabilesinden kimseler ise ordunun taşıma işlerini gerçekleştiriyordu.¹⁶⁰

İsmail Kâmil Paşa'nın ordusuna ayrıca üç önemli âlim eşlik etmiştir. Bunlar; Kâdî Muhammed el-Asyûtî el-Hanefî, Seyyid Ahmed el-Bakalî eş-Şâfîi, Şeyh es-Salâvî el-Mağribî el-Malikî idi. Onların görevi yerel halkı savaşa gerek kalmayacak şekilde itaate teşvik etmektir. Bunu da kendilerinin Müslüman olduğunu ve Rasulullah'ın halifesi İstanbul'daki sultana itaat etmenin dinî gerekliliğini anlatarak temin edeceklerdi. Onlardan her birine bunun için değerli bir elbise ile 15 kese akçe verilmişti.¹⁶¹

Böylece Mısır-Sudan sınırındaki Vâdî Halfâ'ya gelen İsmail Kâmil Paşa buradan fiili olarak askerî harekâta başlamış ve kolaylıkla Dongola'yı ele geçirmiştir. Çünkü bölgedeki şeyhler savaşmaksızın gelip itaatlerini bildirmişlerdir. O da onlara eman vermiş ve yerlerinde kalmalarına müsaade etmiştir. İsmail Kâmil Paşa Dongola'dan sonra aynı sene içerisinde Şayikiyye topraklarına gelmiştir. Daha önce Abdellâb üzerinde Fûncılara bağlı olan Şayikiyye Şeyhliği, Bâdî Ebu Dikn (1643-1678) döneminde bağımsız hale gelmişti. Şayikiyye içerisinde o zaman iki büyük lider vardı. Diğerleri ise kendi başlarına bir güç olsalar da bunlar kadar nüfuz sahibi değillerdi. Bunlardan ilki Adilânâb şeyhi Çâvîş, ikincisi Hannîkâb şeyhi Subeyr'di. Onlar savaşçı bir topluluk olduklarından dolayı kendi aralarında Osmanlı Devleti'nin Mısır vilayetine vergi vermeyi kabul ediyorlar fakat atlarını ve silahlarını teslim etmek istemiyorlardı. Nitekim daha önce Kavalalı'dan kaçıp topraklarına gelmiş 300 kadar Memluklu ile savaşmış ve onları daha güneye gitmeye zorlamışlardı. Ancak İsmail Kâmil Paşa'nın ordusu 4000 kişiden oluşuyordu. İsmail Kâmil Paşa seferine daha güneye, Ca'liyyîn, Abdellâb, Fûnc üzerine devam edeceği için ordusunu kuzeyden gelebilecek bir tehditten korumak istiyordu. Bu nedenle iki defa onlardan Dongola'daki diğer toplulukların yaptığı gibi teslim olmalarını istemiş fakat onlar bu talebi reddetmişlerdir. 4 Kasım 1820'de İsmail Kâmil Paşa bölgeye doğru harekete geçtiğinde Şayikiyye ordusu Kûritî yakınındaki Ümmü Bakar yerleşim yerindeydi.

¹⁶⁰ Yasıt, **Sudan'da Türk Dönemi (1820 –1881)**, s. 28-29; Karacakaya vd., **Osmanlı İdaresinde Sudan**, s. 39; Şübeyke, **es-Sudan abra'l-kurûn**, s. 80-81.

¹⁶¹ Şukayr, **Tarihü's-Sudan**, s. 196.

Kısa sürede sona eren savaşta Şayikiyye ordusu çokça kayıp vermiştir. Sadece atlı savaşçıları gece karanlığından istifade ederek kurtulabilmiştir. Nihayetinde Şeyh Çâvîş ve Şeyh Subeyr İsmail Kâmil Paşa'ya gelip teslim olmuşlardır.¹⁶²

Sefere devam eden İsmail Kâmil Paşa, 5 Mart 1821'de Abdellâb nüfuzu altındaki Mirfâb Şeyhliği'nin merkezî Berber'e kadar geldi. Sultanlığın şeyhi olan Nasruddin, Şayikiyye zaferinden dolayı onu tebrik edip kendisine itaatini sunmuştur. İsmail Kâmil Paşa da onu makamında bırakmıştır. Berber'deyken Şindî'den gelen bir grup Memluklu kendisine teslim olmuştur. Ancak diğerleri Kavalalı'dan korktukları için Memluk beylerinden Abdurrahman liderliğinde Kordofan'a kaçmıştır. Oradan da Libya'ya geçtikleri ifade edilmektedir. Başka bir grup da doğuya, Hicaz'a yönelmiştir. Ancak bunların Şindî'den çıkmalarını takip eden süreç hakkında bir şey bilinmemektedir. Böylece Mısır üzerinde Memlukluların herhangi bir etkinliği kalmamıştır. Kavalalı'nın Memlukluları takibat altına almasının sebebi ise onların Sudan'da kuracakları ittifaklar ile kendisi üzerinde bir tehdit oluşturma potansiyeliydi. 22 Mart 1821'de merkezî Şindî olan Sa'dâb kabilesi riyasetindeki Ca'liyyîn Şeyhliği'nin reisi Nimr, Paşa'ya gelip itaatini sunmuştur. Bu süreçte çöl topluluklarından Kebâbîş, Hassâniye ve Beşşârîn kabileleri de kendisine gelip boyun eğmişlerdir. Böylece İsmail Kâmil Paşa Metemme'ye kadar ilerlemiştir.¹⁶³

Şayikiyye şeyhlerinden Çâvîş, 15 Mayıs 1821'de 200 adamıyla birlikte teslim olmuş, hatta İsmail Kâmil Paşa'ya adamlarıyla birlikte Sinnâr seferine katılmak istediğini ifade etmiştir. O da bunu kabul etmiş ve onu 140 askere komutan tayin etmiştir. İsmail Kâmil Paşa, aynı gün ordusuyla birlikte yanına Şayikiyye kabilesinden kimseleri, Ca'lilerden Sa'dâb şeyhi Nimr'i ve yine Ca'lilerden Şeyh Müsâid'i alarak Abdellâb Şeyhliği'nin o zamanki merkezî Halfâya'ya doğru hareket etmiştir. 25 Mayıs 1821'de oraya varmış ve Abdellâb reisi Şeyh Nâsır vad el-Emîn tarafından karşılanmıştır. Şeyh Nâsır, kendisine itaatini sunmuştur. O da kendisine eman vermiştir. Çok hasta olduğundan dolayı yanına almamış fakat oğlunu rehin alarak seferine devam etmiştir. Bu esnada geride kalan topraklarda düzeni sağlamak üzere Abdî Kâşif'i Dongola'ya, Mahhû Bey'i Ca'liyyîn ve Berber topraklarına

¹⁶² Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 82-84; Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 196-198.

¹⁶³ Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 82-86; Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 199.

idareci olarak göndermiştir. İsmail Kâmil Paşa, Mavi Nil ile Beyaz Nil'in birleştiği noktanın batısına, günümüz Ümmüdermân'ının olduğu yere kadar gelmiştir. Tarihler 28 Mayıs 1821'i gösterdiğinde askerler oradan günümüz Hartum'unun yer aldığı karşı kıyıya geçmeye başlamışlardır. Yanlarında çok az gemi olduğundan dolayı bu geçiş üç gün sürmüştür. Sefer boyunca asker sayısı arttırılmış, 5500'e ulaşmıştı. 3000 de at ile deve vardı. Bunlar aynı zamanda karşı kıyıya geçirilebilenlerdi. 30 asker ile 150 deve ve at ise nehirde boğulmuştur. Böylece İsmail Kâmil Paşa 1 Haziran 1821'de Hartum'dan Sinnâr'a doğru olan harekâtına devam etmiştir. Bu arada civardaki topluluklar ve liderleri gelip eman istemişler ve kendisine ikramda bulunmuşlardır. Hamaclardan kimseler ile Vezir Muhammed vad Adlan'ın destekçisi ve yardımcısı el-Erbâb Dafullah da ona boyun eğmiştir. İsmail Kâmil Paşa Sinnâr'a yaklaştığında sembolik olarak sultanlık makamında olmak dışında bir etkinliği olmayan Sultan VI. Bâdî b. Tabl kendisinin yanına gelip itaatini sunmuştur. Bunun üzerine ona ve ailesine düzenli olmak üzere dirhem ve tahıl tahsisatı yapılmıştır. Bu hal 1881'de başlayan Muhammed Ahmed el-Mehdî'nin Mehdîlik hareketine kadar devam etmiştir.¹⁶⁴

Son Hamac veziri Muhammed vad Adlan, Sinnâr'ın teslim olmasından önceki süreçte devletin asıl idarecisiydi. Ca'liler ile Abdellâb şeyhlerinin yaptıkları kendisine ulaşınca İsmail Kâmil Paşa'ya karşı mukavemet göstermek için müttelikleriyle birlikte Hartum'da toplanma kararı aldı. Yedinci Hamac veziri Muhammed b. Receb'in Hasan vad Receb isminde bir kardeşi vardı. Hasan vad Receb amcasının oğlu olan Muhammed vad Adlan'dan kardeşini öldürdüğü için intikam almak istiyordu. 1821 Mayıs'ının sonlarındaki bir gecede o ve Arakiyyîn isimli tarikatın şeyhi Ahmed er-Rîh birlikte Muhammed vad Adlan'a bir suikast düzenleyip onu öldürmüşlerdir. Bu esnada Muhammed vad Adlan az sayıda askeriyle bir köyde bulunmaktaydı. Muhammed vad Adlan'ın kardeşi Receb vad Adlan'ın komutası altına giren mukavemet ordusu İsmail Kâmil Paşa'ya karşı savaş yapmak yerine Hasan vad Receb üzerine taarruzda bulunmuştur. 1 Haziran 1821'de Sinnâr'a 3 saatlik mesafede olan Kandâl yerleşim yerinde gerçekleşen savaşta Hasan vad Receb

¹⁶⁴ Şübeke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 89-90; Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 199-201; Yasit, *Sudan'da Türk Dönemi (1820 –1881)*, s. 29.

galip gelmiştir. İsmail Kâmil Paşa'nın Hartum tarafına geçtiği haberi Hasan vad Receb'e ulaşınca o da 300 adamı ile birlikte Sinnâr'dan Habeş sınırındaki Firmîs Dağları'na kaçmıştır.¹⁶⁵

İsmail Kâmil Paşa Sinnâr'a 12 Haziran 1821'de girmiştir. Bunun için 21 top atışı yapılmıştır. Onu âlimler ve önde gelen kimseler karşılamıştır. Fûnc Sultanlığı nüfuz bölgesinde yer alan Haşmu'l-bahr Şeyhliği reisi Dırâr da orada bulunmuş, İsmail Paşa'ya itaatini sunmuştur. Bundan sonra İsmail Kâmil Paşa fethi tamama erdirmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Öncelikle Dîvân Efendi olarak da tanınan Muhammed Said Efendi komutasında 300 atlıyı Hasan vad Receb'e karşı Dinder Nehri yönüne göndermiştir. O da onu yenmiş ve önde gelenleriyle birlikte esir almıştır. Öldürülen Fûnc veziri Vad Adlan'ın çocuklarının talebi üzerine bunlardan iki kişiye fitnenin başını çektikleri gerekçesiyle idam cezası verilmiştir. Hasan vad Receb ise Sinnâr'daki ekâbir ile ulemanın şefaatiyle öldürülmemiş, hapse atılmıştır. Çünkü o bir nevi Vad Adlan'ı tasfiye ederek İsmail Kâmil Paşa'nın şehri ele geçirmesini kolaylaştırmıştır. İsmail Kâmil Paşa Ümmüdermân'da iken Abdellâb nüfuzu altında olan Cumu'iyye'nin şeyhi İdris el-Müheyne'ye bir mektup gönderip onu itaate davet etmişti. O ise bu mektuba herhangi bir cevap vermemişti. Sinnâr'ın fethinden sonra zikri geçen şeyhin insanların mallarını yağmaladığı haberi kendisine ulaşınca yine Muhammed Said Efendi'nin komutasındaki bir grup askerî onun üzerine göndermiştir. Sefer sonucunda İdris el-Müheyne evinde yakalanıp öldürülmüş ve böylece Cumu'iyye Şeyhliği itaat altına alınmıştır. Böylece Asvan'dan Sinnâr'a kadar olan bölge, Mısır'daki Kavalalı idaresine itaat etmiştir.¹⁶⁶

Fûnc Sultanlığı nüfuzu altında olup Sinnâr'ın güneyinde kalan topraklar ise bu aşamadan sonra ele geçirilmiştir. İsmail Kâmil Paşa'dan daha tecrübeli olan Kavalalı'nın diğer oğlu İbrahim Paşa, söz konusu askerî başarıyı güçlendirmek ve bölgede yeni bir idarî yapı tesis etmek üzere 22 Ekim 1821'de Sinnâr'a gelmiştir. İki paşa istişare ve toplantılardan sonra durumu gözden geçirmişler ve orduyu ikiye bölmeye karar vermişlerdir. Ancak Sinnâr ele geçirildikten kısa bir süre sonra buraya azık getirecek olan gemiler gecikince, askerler ve binekler için gıda temininde

¹⁶⁵ Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 90-91; Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 200-201.

¹⁶⁶ Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 94-95; Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 201-202.

zorluklar yaşanmıştır. Onlar da bir süre sadece mısır ile beslenmişler, yerde uyumuşlardır. Humma, dizanteri ve başkaca hastalıklar yayılmıştır. Yeterli sayıda tabip de olmayınca 16 Ekim 1821'e kadar 1500 kişi ölmüştür. Dolayısıyla harekâta devam edecek asker sayısında bir azalma meydana gelmiştir. Buna rağmen ordu ikiye bölünmüş ve yola koyulmuştur. İsmail Kâmil Paşa'nın komuta ettiği orduda Şayikiyye şeyhi Çâvîş ve Haşmu'l-bahr şeyhi Dırâr ile birlikte 1500 kişi vardı. Bu ordu fetihlerini Mavi Nil üzerinden devam ettirerek es-Saîd dağlarına kadar gidecek ve buralarda zenci köleler temin edecekti. Sonrasında ise Benî Şenkûl topraklarındaki altın madenlerinin varlığını araştıracaktı. Diğer ordu ise İbrahim Paşa komutasında, son Fûnc sultanı VI. Bâdî'nin refakatinde 1200 kişiden oluşuyordu. Bu ordu ise önce Cezîre bölgesinde yer alan Beyaz Nil üzerindeki Dinkâ topraklarına, sonra aynı doğrultuda coğrafyanın yüksek kesimlerine harekât düzenleyecekti. Ancak İbrahim Paşa, Mekkî Şübeyke'ye göre basur hastalığından, Na'um Şukayr'e göre dizanteriden dolayı harekâta devam edememiştir. Önce Sinnâr'a oradan da Kahire'ye dönmek zorunda kalmıştır. Yerine Tosun Paşa sefere devam etmiş ve nihayetinde 200 köle ile birlikte Sinnâr'a geri dönmüştür. İsmail Kâmil Paşa ise 1 Ocak 1822 tarihinde zikri geçen güzergâhta daha önce Fûnc Sultanlığı'na bağlı olan Fazûglî'nin birkaç mil yakınına kadar gelmiştir. Onların şeyhi Hasan kendisinin yanına gelip kendisine itaatini sunmuştur. İsmail Kâmil Paşa da Fazûglî Şeyhliği ile onun dağlık bölgelerine, 1000 ukke altın ile 2000 erkek köle cizye bağlamıştır. 20 Ocak 1822'de yanında Cailliaud olduğu halde Benî Şenkûl'a gelmiş, birçok yeri kazdırmasına rağmen birkaç küçük altın parçacığı dışında bir şey bulamamıştır. Nihayetinde 4 Şubat 1823'te Sinnâr'a geri dönmüştür. Böylece daha önce Fûnc nüfuzu altında olan Sinnâr'ın güneyindeki topraklarda da Kavalalı Mehmed Ali Paşa¹⁶⁷ idaresince birtakım fetihler gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁸

Sinnâr, havasının ağırlığından dolayı İsmail Kâmil Paşa'nın ordusuna iyi gelmemiştir. Bu arada Sinnâr'da yağmur yağmış ve askerler arasında humma baş göstermiştir. Fûnc'lar ölmelerinden korktukları için atlarını yağmurlu dönemlerde el-Cezîre'nin orta bölgesinde yer alan Ubûd mevkiine gönderiyorlardı. Bunun üzerine

¹⁶⁷ Havası güzel bir yer olan Vad Medeni günümüzde de Sinnâr'dan daha çok yerleşime sahiptir.

¹⁶⁸ Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 95; Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 202-204.

İsmail Kâmil Paşa Cailliaud'un da tavsiyesine uyarak askerleriyle birlikte Sinnâr'ın kuzeyinde yer alan Vad Medenî'ye intikal etmiş ve burayı merkez edinmiştir. Orada askerî garnizonlar ve idarî makamlar inşa etmiştir.¹⁶⁹

2.6. Fûnc Sultanlığı Sonrası Dönemde Sudan (1821-1956)

Sudan'ın Mısırlı istilacılar tarafından daha kapsamlı olarak ele geçirilmesi ve idarî açıdan yeniden yapılandırılması faaliyetleri Fûnc Sultanlığı'nın yıkılışından sonra da devam etmiştir. Kordofan bu süreçte ele geçirilmiştir. Fûr Sultanlığı ile Bahrü'l-gazel bölgeleri ise 1874'te Mısır Sudanı'na dâhil olabilmıştır. Burada Fûnc Sultanlığı merkezli bir okuma yaptığımız için bu meseleleri ele almıyoruz. Çünkü bu aşamada Fûnc'ların ne nüfuz alanı ne de etkinliği kalmıştır. Osmanlı-Mısır idaresi, Fûnc Sultanlığı'nın yıkılışından 1882 tarihinde gerçekleşecek olan İngiliz işgaline - başka bir boyutuyla Mehdî hareketine- kadar Sudan'da iktidarı uhdesinde tutmaya devam etmiştir. Kavalalı soyundan gelen Hıdiv ailesi tarafından yönetilen bölgede, yeni bir idarî düzen tesis edilmiştir. Daha önce Sudan; Nûbe, Sinnâr, Dârfûr, Kordofan ve Bahrü'l-gazel gibi belli başlı bölgelerden oluşuyordu. Geline aşamada ise günümüz Sudan topraklarının artık uzun bir Müslüman devlet geleneği, çoğunluk haline gelen büyük bir Müslüman nüfusu ve gelişmiş dinî kurumları söz konusuydu. Yeni dönemde Sudan yedisi müdüriyet, üçü muhafızlık on idarî bölgeye ayrılmıştır. Aynı zamanda idarî merkez olan Hartum'la birlikte Dongola, Berber, Sinnâr, Dârfûr, Kordofan ve Kesela müdürlük, Fâşûda, Sevâkin ve Bahrü'l-gazel ise muhafızlık olmuştur. Günümüzde Sudan'a başkentlik yapan Hartum, Mısır yayılmasından önce çok küçük bir yerleşim yeri idi. 1824'te idarî merkez haline getirilmiştir. Osmanlı Mısır'ı orayı ilkin Kesela'da olduğu gibi ordugâh olarak kullanmıştır. Türkiye Dönemi olarak da tavsif edilen yeni idarî düzende Hartum'da oturan genel valiye ise "hükümdar" denilmiştir.¹⁷⁰

1881 tarihine gelindiğinde Muhammed Ahmed el-Mehdî liderliğindeki dinî-siyasî yönü baskın Mehdî Hareketi'nin Sudan'ı kontrolü altına alma sürecinin

¹⁶⁹ Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 99; Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 204-205.

¹⁷⁰ Yasit, *Sudan'da Türk Dönemi (1820 –1881)*, s. 35; Karacakaya vd., *Osmanlı İdaresinde Sudan*, s. 40; Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, s. 449-150; Ira M. Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, Cilt II, Çev. Yasin Aktay-Mevlûde Ayyıldızlıoğlu Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 478.

başladığı görülmektedir. Muhammed Ahmed el-Mehdî, 1885'e kadar Hartum ile kuzey bölgelerin büyük bir kısmını ele geçirmiş ve bir devlet halini almıştır. Aynı sene içerisinde Muhammed Ahmed el-Mehdî ölmüş, yerini Abdullah et-Teâyişî almıştır. 1882'de İngilizler Mısır'ı işgal etmiş ve orada baskın güç haline gelmiştir. Dolayısıyla Sudan'da da söz sahibi olmuşlardır. Diğer taraftan Kavalalı soyundan gelen Hıdiv ailesi, Mısır'da ve dolayısıyla Sudan'da etkinliğini devam ettirmiştir. 2 Eylül 1898'de Horatio Herbert Kitchner komutasındaki İngiliz ve Mısırlı askerlerden oluşan ordu, Kerkeri Savaşı'nda Abdullah et-Teâyişî'yi yenerek Mehdî Devleti'ne son vermiştir. 2 Ocak 1899 tarihinde İngiltere ile Mısır tarafından Sudan'da kondominyum (müşterek hâkimiyet veya ortak idare) tesis edilmiştir. Buna göre Hartum yeniden başşehir olacak şekilde idarî yapı, İngiltere tarafından belirlenen, Mısır Hıdivi tarafından da zorunlu olarak tayin edilen genel valinin uhdesine bırakılmıştır. Toplam 10 İngiliz devlet adamı Sudan'da genel valilik yapmış ve bu görevi yapanlar “baron” unvanı ile taltif edilmiştir. İngilizler Mehdî döneminde güçlü bir varlık gösterememişler fakat 1899-1916 yıllarında genel valilik yapan Francis Reginald Wingate, İngiliz sömürgeciliğini gerçek manada Sudan'a yerleştirmiştir. Kondominyum döneminde Hartum ile Vâdî Halfâ ve el-Cezîre ile Ubeyyid arasında demiryolu inşa edilmiştir. Bir liman şehri olan Port Sudan 1905-1909 yılları arasında İngilizler tarafından yaptırılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlık hareketleri baş göstermiş ve 1 Ocak 1956 tarihine gelindiğinde Sudanlılar, Britanya sömürgeciliğinden kurtularak bağımsızlıklarını temin etmişlerdir. Böylece Afrika'nın coğrafi açıdan en geniş ülkesi haline gelen Sudan Cumhuriyeti, 9 Temmuz 2011'de Güney Sudan'ın kendisinden ayrılıp bağımsız bir devlet halini almasıyla yeni bir safhaya girmiştir.¹⁷¹

Bu arada Fûnc Sultanlığı ile birlikte bölgedeki bir diğer önemli ve güçlü devlet olan Fûr Sultanlığı, eski sultanlarından Muhammed Fazl'ın torunu olan Ali Dînâr'ın riyasetinde 1898'de yeniden müstakil bir devlet halini almıştır. Mehdî Devleti'nin yıkılması ile birlikte meydana gelen boşluktan istifade edip sultanlığı yeniden tesis eden Ali Dînâr, diplomatik açıdan İngilizlere bağlıydı ve onlara vergi veriyordu. İç işlerinde ise serbestti. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile

¹⁷¹ Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. xli-xliv; Kavas, “Sudan,” s. 462-463.

yakınlaşan Ali Dînâr, Sudan'daki İngiliz hükümetinin gönderdiği kuvvetler eliyle 6 Kasım 1916'da öldürülmüştür. Dârfûr, bundan kısa bir süre sonra İngiliz-Mısır Sudan'ının eyaletlerinden biri haline gelmiştir.¹⁷²

¹⁷² Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. xlii; Hamdunallâh Mustafa Hasan, "Dârfûr," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. VIII, İSAM, 1993, s. 491.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FÛNC SULTANLIĞI'NIN SOSYOEKONOMİK VE İDARÎ YAPISI

3.1. Etnik Yapı

İÖ 2300'lü yıllarda siyahîler, Aşağı Nûbe'ye yerleşmeye başlamış akabinde bölgeye egemen olarak 1660-1575 yılları arasında Kûş Krallığı'nı kurmuşlardır. Ancak Nûbe, daha önce İÖ 3000-1600 tarihleri arasında olduğu gibi İÖ 1546-1526 tarihleri arasında tekrar Mısır egemenliği altına girmiştir. Nûbeli kabile reisleri daha sonra Napata'da Kûş Krallığı'nı yeniden kurmuşlar ve İÖ 720-660 yılları arasında Mısır'ı da hâkimiyetleri altına almışlardır. İÖ 590'a gelindiğinde bu defa Mısırlılar Napata'ya saldırmış, siyahî Kûşîler bunun üzerine Hartum ile Atbara arasında yer alan Maravî'ye gitmiş ve orada üçüncü defa Kûş Krallığı'nı tesis etmişlerdir. Bu arada Romalılar İÖ 23'te Napata şehrine saldırmış ve orayı tahrip etmişlerdir. Maravî Kûş Krallığı ise İS 350'li yıllarda Habeşistan'ın kuzey bölgesinde hüküm süren Aksum Krallığı tarafından yıkılmıştır. Böylece uzun bir süre Mısır etkisinde kalan Nûbe, yeni dönemde Afrika'ya özgü bir kimliğe bürünmeye başlamıştır.¹⁷³

12. enlem, Arapların Sudan'a geldiği dönemlerde sırf putperest olan ve zenci ırktan gelen kabilelerin yaşadığı güney ile yeni gelen ve yerel halk ile imtizaç etmiş olan unsurların yaşadığı kuzey arasında sınır kabul edilmiştir. Sudan'ın bu güney bölgesinde geniş manada bir dil ve kültür çeşitliliği vardı. Ancak yine de söz konusu kültürel grupların ortak paydalarının çok olması, onları belirli bir çerçevenin içine değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Fûnc öncesi İslamî dönemde bölge toprakları ve yakın çevresinin etnik yapısı şöyle tasvir edilebilir:

✓ Şilluk, Dinka, Nuer toplulukları: Nil sahillerinde yaşayan bu yerli etnik yapıların kendi aralarında pek çok ortak kültürel ve dilsel unsurları vardır. Orada yaşadıklarına dair bir ihtilaf da söz konusu değildir.

✓ Nil'in doğu yakasında Nil-Hâmî kavimleri, Bari topluluğu ve onların dilini konuşanlar ile başkaca küçük topluluklar yer almaktaydı.

¹⁷³ Kavas, "Sudan," s. 459.

✓ Bahrü'l-ğazel, küçük kabilelerden müteşekkil, birbirleriyle imtizaç etmeyen topluluklar diyarıydı.

✓ Güney Kordofan'daki dağlık bölgelerde 10 farklı dil ailesine mensup olan ve kendilerine mahsus lehçeler ile konuşan çok sayıda küçük kabile yer almaktaydı.

✓ Azende topluluğu.

✓ Mavi ve Beyaz Nil'in yukarı meralarında ikamet eden Fûnc bölgesi kabileleri ise 5 ya da 6 farklı dil ailesine mensuptu.

Zikredilen yerel topluluklar, Arap göçleri ile birlikte Araplaşan kabile sisteminin bir parçası olmuşlar ve İslamlaşmaya başlamışlardır. Günümüze gelen süreçte bugünkü Güney Sudan toprakları hariç tutulacak olursa bölgedeki topluluklar, hem Araplaşarak hem İslamlaşarak tek bir yapı görünümü elde etmişlerdir. Aşağı Nûbe, Bece ve Dârûr'un zenci menşeli bazı kabileleri hariç Sudan'daki Müslümanlar, Arapça konuştuklarını ve Arap olduklarını ifade etme noktasına gelmişlerdir.¹⁷⁴

Şatır Basîlî, Araplaşan kabile sistemi sonrası dönemi orta Nil havzasını eksene alarak 7 iklim grubuna ayırmıştır. Bunlardan dördünde yaşayan insanlar, ziraat ve ticaret ile uğraşırken kalan üçündekiler meralık ve iptidai ziraat ile yaşamlarını sürdürmekteydi. Basîlî, aşağıdaki ilk dört grubu ziraat ve ticaretle geçinenlere, sonraki üçünü ise iptidai ziraat yapanlara dâhil etmektedir.

■ Birinci iklim grubu, Hannâk şelaleleri'nden başlayıp Dördüncü Şelale'nin güneyine kadar uzanırdı. Burası eskiden Makura toprakları olup burada Cevâbire, Bedîriyye ve Şayikiyye kabileleri iskân etmekteydi. Cevâbire sınırları içerisinde; Nûbiler, küçük bir Mısırlı göçmen kitlesi, aslen Beceli olan bir grup Arap yaşamaktaydı. Arkû Şeyhliği, burada kurulmuştu. Bedîriyye topraklarında Hendek ile Dongola Şeyhliği yer almaktaydı. Arap Şayikiyye topraklarında onların mevalisi konumunda olan az sayıda Nûbî de vardı.

¹⁷⁴ S. Hillelson, "Sudan," **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. X, MEB, 2001, s. 776-777

▪ İkinci iklim grubu, Dördüncü Şelale'den başlayıp Re'sül-vâdî denilen Atbara'nın Nil'e döküldüğü yere kadar uzanmaktadır. Buranın nüfusu ilk iklime göre, arazisi çorak ve taşlı olduğundan dolayı azdı. Bu iklim ise Menâsîr, Rabâtâb ve Mîrfâb kabilelerinden oluşmaktaydı.

▪ Üçüncü iklim grubu, Atbara Nehri'nin sol ya da batı kıyısından Erbicî şehrinin kuzeyine kadar devam etmektedir. Bu bölgenin sınırları içerisinde bir tarikat ailesi olan Mecâzîb ailesinin yaşadığı Dâmir şehri, merkezî Şindî olan Ca'liyyîn kabilesi, Şindi'den Erbicî'ye kadar olan bölgeyi mesken edinen Abdellâblar yer almaktadır.

▪ Dördüncü iklim grubu, Sinnâr'daki Fûnc hanedanının doğrudan hükmettiği iklime tekabül etmektedir. Bu iklim grubu el-Cezîre mıntıkası ile birlikte Haşmu'l-Bahr, Fazûglî ve Kancârâ şeyhliklerini bünyesinde bulundurmaktadır.

▪ Beşinci iklim grubuna tekabül eden Betâne toprağında, kuzeyde Atbara Nehri, güneyde Mavi Nil, doğuda Raht Deresi sınır olacak şekilde konumlanmaktadır. Toprak, mevsimlik rüzgârların getirdiği kumlar nedeniyle, tarım arazisi özelliğini yitirmiş, bundan dolayı da yerli halk oradan göç etmiştir. Kalanlar ise hayvancılık ile uğraşmaya başlamıştır.

▪ Altıncı iklim grubu, Doğu Sahra'ya tekabül eder. Burası, kuzeyde Asvan sınır olacak şekilde Nil'in doğu kıyısından başlayıp Kızıldeniz'deki Dehlek Takımadası'na ya da Masavva' Limanı'na kadar uzanırdı. Doğu Sahra, Osmanlı Devleti'nin Habeş Eyaleti, Hristiyan Habeş Krallığı ve Fûnc Sultanlığı arasında karşılaşmalara sahne olan bir sınır bölgesidir.

▪ Yedinci iklim grubu, Nil'in batı yakasında konumlanan çöl bölgesine tekabül eder. Kuzeyde Dongola'dan güneyde Takalî'ye kadar uzanır. Afrika'nın çeşitli bölgelerindeki ticarî kabileler Nil havzasına gelirken

bu iklimden geçer. Bundan dolayı Fûnc ile Fûr sultanlıkları nüfuz alanlarına bu bölgeyi de dâhil etmek istemişlerdir.¹⁷⁵

3.2. İdari Yapı

Bölgedeki İslamî devletçik ve şeyhlikler, Alve, Dongola gibi Hristiyan ya da yarı Hristiyan, yarı Putperest devletçiklerin halefi olarak kurulmuştur. Fûnc'lardan önce onlar yerel toplulukları bünyesine alıp karmaşık ve katmanlı bir güç haline gelmişlerdi. Alve ve Dongola krallıkları, Fûnc Sultanlığı'nda da görüldüğü üzere birkaç devletçiği bünyesinde barındırıyordu. O küçük devletçiklerin her birinde 'büyük kralın vekili' namıyla bir idareci bulunurdu.¹⁷⁶ Fûnc Sultanlığı'nın halefi olduğu ve Arapların yıkılmalarından önce sınırları içerisinde önemli oranda varlık gösterdiği Alve Krallığı, dokuz büyük bölgeden oluşuyordu. Her bir bölge, kabile liderlerinin idaresindeki mahallî bir riyasetti. Ğuneymi, bu bölgeleri şu şekilde tasvir etmektedir:

“Memleketü'l-Ebvâb, Kebûşiye bölgesidir. Şindi ve Atbara arasında yer alır. Bere bölgesi hükümdarlığı, Nil'in sol tarafı ve Atbara'nın güney tarafına denk düşmektedir. Bugün Kûzire diye bilinen bölgedir. Hristiyan Alve Midranlığı'na bağlı bir merkezdi. Tâkâ, bugün Keselâ denilen bölgeye tekabül etmektedir. Kederû bölgesi, Hartum şehrinin kuzeyine müteakip bir yerde bulunmaktadır. Bu ismi yakınında bulunan bir demiryolundan almıştır. Danfaû bölgesi: Yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Kadarû'nun kuzeyine denk düşmesi muhtemeldir. Ârî, kuzeyde Şindi'ye kadar varan bölge için kullanılır. Ârî'nin günümüzde Rûbân denilen yere tekabül etmesi de muhtemeldir. Bakkal, Şindi'nin kuzey tarafına denk gelmektedir. Nitekim günümüzde Bakkal'da bir vadi bulunmaktadır ve orası Vâdî Bakkâl ismiyle maruftur. 'Unc ya da Ūnc, Nil nehrinin sol tarafına denk düşmektedir. Kadarû'nun güneydoğusuna da tekabül etmektedir. Son olarak Kurşe bölgesi gelir. Orası ise Alve toprağıdır. Bu lafzın aslı Kûş'tur. "ra" harfî mahallî dillerden dolayı ayrıca eklenmiştir. Şin harfî ise sin harfine tahvil edilmiştir. Bu vilayetlerin her biri de kendi içerisinde yerel liderlikler barındırmaktadır. Onlar da Alve hükümdarına tabidirler.”¹⁷⁷

İslamîyet ile birlikte gelişen Arap kabile gruplarının yayılmacılığı sonrasında Alve ve Dongola krallıkları parçalanma ve çözümler ile karşı karşıya kalmıştır. Araplardaki kabilevî yapı ve dinî hamaset, onların yerli halka nüfuzlarını

¹⁷⁵ Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî*, s. 35-39. Konu ile alakalı İngilizce bir çalışma için bkz. E. E. Evans-Pritchard, “Ethnological Observations in Dar Fung,” *Sudan Notes and Records*, C.XV, No:1, 1932, s.1-61.

¹⁷⁶ Ğuneymî, *el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan*, s. 99-100.

¹⁷⁷ Ğuneymî, *el-İslam ve'l-urûbe fi's-Sudan*, s. 107-108.

kabul ettirmelerini kolaylaştırmıştır.¹⁷⁸ Yerel unsurlar da bölgede oluşan bu yeni kabilevî düzene eklenmiştir. Yeni durumda kabile şeyhi kendi kabilesinin yanı sıra çevresinde meskûn olan anlaşmalı kabilelere de hükmediyordu. Kabile grupları etrafında oluşan söz konusu bölgesel şeyhliklerin *dâr* (دار) denilen kendi egemenlik alanları bu dönemde şekillenmeye başlamıştır. Kabile grubu içerisinde en güçlü kabilenin şeyhi olan kimse, şeyhlerin şeyhi (شيخ المشايخ) namıyla liderliği üstlenmiştir. Bu lakap Sinnâr Sultanlığı döneminde mek (مك) ya da mâncıl (مانجل) diye maruftu. Erbâb (أرباب) ise bu ikisinin yanında saygı ifadesi olarak kullanılıyor ve yönetici aileden olan kimselere veriliyordu.¹⁷⁹

Fûnc Sultanlığı'nın kuruluşundan önce oluşan söz konusu düzende kabile şeyhi, Ecâvîd denen ileri gelenlerden müteşekkil bir meclis ile birlikte dış meselelere dair sorumluluklarını icra ediyordu. Ziraârazilerin aile reislerine pay edilmesi, iskân edilen topraklarda kabilenin haklarının temin edilmesi, çöl bölgelerindeki sınır boyları ile yol üzerlerinde yer alan su kuyuları üzerindeki kabile haklarının garanti altına alınması bu şeyhin sorumluluğundadır. Eğer kabile çölü mesken edinmişse şeyh, kabilenin mevsimlik meralardan hangisinde konaklayacağına, orada durulup durulmayacağına karar veriyordu. Çünkü her bedevî kabilenin kendisine mahsus bir merası vardı. Kabile şeyhi ayrıca kabile geleneklerine, aynı şeyhliğe bağlı komşu kabilelerin geleneklerine ve ensâb bilgisine sahip olmalıydı. Şeyh ayrıca kabilesi adına şeyhliğin reisi ile olan irtibatı sağlıyordu.¹⁸⁰

Alve'nin yıkılışı sonrası oluşan ve Cengiz Orhonlu'nun konfederasyon¹⁸¹ olarak nitelediği Sinnâr merkezli yeni idarî düzen, öncesine nazaran daha karmaşık ve katmanlı bir hal almıştır. Dongola Krallığı'ndan sonra Alve Krallığı'nın da yıkılışı ile birlikte hem Aşağı Nûbe hem Yukarı Nûbe'de sadece Müslüman unsurların söz sahibi olduğu yeni bir idarî düzen ortaya çıkmıştır. Sultanlığın dizginlerini elinde

¹⁷⁸ Araplara bölgede iktidarı getiren yollardan biri de onların bölgedeki yerel unsurların liderleriyle akrabalık kurmalarıdır. Arapların erkekleri şeyhlerin kadın akrabalarıyla evlenmiş ve onlardan olan çocuklar daha sonra şeyhlik makamına gelmiştir. Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-âşiri ile'l-karni't-tasi* 'aşere el-milâdi, s. 59.

¹⁷⁹ Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 76-77; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-âşiri ile'l-karni't-tasi* 'aşere el-milâdi, s. 40,61,62.

¹⁸⁰ Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-âşiri ile'l-karni't-tasi* 'aşere el-milâdi, s. 62.

¹⁸¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Ankara, TTK Yayınları, 1996, s. 2.

tutan Fûnc hanedanı, sadece Mavi Nil havzası ile Betâne toprağına doğrudan hükmediyordu. Onun dışında kendisine aracısız bağı olan 5 şeyhlik vardı. Fûnc idaresine tabi olan Abdellâb Şeyhliği, bu şeyhliklerden farklı bir durum arz etmekteydi. Çünkü Abdellâb Şeyhliği'nin altında diğer şeyhlikler kadar güçlü 11 şeylik vardı. Ve bunlar da Abdellâb Şeyhliği üzerinden Fûnc hâkimiyetine tabiydi. Fûnc Sultanlığı da Abdellâb Şeyhliği de söz konusu şeyhliklere kendi merkezlerinden herhangi bir tayinde bulunmuyordu. Bunun yerine şeyhlikler, içlerinden seçtikleri bir kişiyi başşehirleri Sinnâr ve Kirrî'ye göndererek onaylatıyorlardı. Fûnc'lar, Abdellâbların bu gibi işlerine müdahil olmadığı gibi onlar da Fûnc'larınkine karışmıyordu. Fûnc'lar da Abdellâblar da bir hanedan üzerinden varlıklarını sürdürüyordu. Abdellâb Şeyhliği de doğrudan Fûnc Sultanlığı'na bağı olan şeyhliklerin yaptığı gibi hanedan üyelerinden birini seçip Sinnâr'a götürüyor ve sultandan onun şeyliğini onaylamasını istiyordu. Böylece Fûnc hanedanının nüfuzu Abdellâb Şeyhliği üzerinden kuzeyde Üçüncü Şelale'ye kadar uzanıyordu. Sonuçta asıl söz sahibinin Fûnc'lar olduğu ikili bir idarî yapıdan söz edebiliriz.

Yeni düzende Mâncıl¹⁸² ya da Manculuk lakabı Abdellâb şeyhleri için kullanılmaktaydı ve sultandan sonraki en yüksek makamdı. Ondan sonra kabile liderleri için kullanılan şeyh ya da mekk lakabı geliyordu.¹⁸³ Sultan unvanına sahip olanlar ise başşehir Sinnâr'daki Fûnc hanedanıydı. Fûnc'ların yaptığı mancıl ya da şeyh tayini, yerel kabilenin şartları göz önünde bulundurularak icra edilirdi. Aday kimsenin hâkim ailenin fertlerinden olması gerekiyordu. Sultan, Abdellâbların iç işlerine karışmadığı gibi şeyhlikler arası ilişkilere de müdahalede bulunmuyordu. Her şeyhlikte, merkez beytûlmalin şubesi konumunda olan yerel bir hazine vardı. Fûnc'ların bu hazineye ödenen zekât ve vergilerden aldıkları pay dolayısıyla Abdellâb ve şeyhlikler üzerinde sembolik denebilecek bir hükümranlığı söz konusuydu.¹⁸⁴ Yusuf Fadl Hasan bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Hem Fûnc'lar hem Abdellâblar, bünyesinde birçok kabile ve liderlik barındıran geniş bir ittifakı temsil ediyordu. Dolayısıyla Fûnc Sultanlığı merkezî hükümet sisteminden çok uzaktı. Çünkü devletin diğer yerlerde herhangi bir idarî kurumu yoktu. Onun yerine kabile

¹⁸² Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi* 'aşere el-mîlâdî, s. 70.

¹⁸³ Fluehr-Lobben vd., *Historical Dictionary of the Sudan*, s. 136.

¹⁸⁴ Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi* 'aşere el-mîlâdî, s. 70-71.

sistemi vardı. Fûnc sultanı ile yerel kabile liderleri arasında vergi toplama ve “melik” ya da “mek” (çoğulu mukûk) olarak bilinen kabile reisinin belirlenmesi dışında bir bağ yoktu. Kabilelerin iç işlerine de karışılmıyordu. Belirlenecek kabile reisi de sabık reisin ailesinden olmak durumundaydı. Onlara iç işlerinde bağımsızlık garanti edilmişti. Fûnclar, vergi ve yeni seçilen reisin benimsenmesinde bir sorun çıkarsa veya isyan durumunda caydırıcı bir orduya da sahipti. Kabile gruplarına iç işlerinde büyük bir üstünlük tanıyan böyle bir idarî düzenin varlığına rağmen ülke arazisinin geniş olması, halklarının çok çeşitli olması ve Fûnc ile Abdellâb arasında yaşanan gizli rekabet, birtakım gerilim ve ihtilafların yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum sultanlığın gücünün zayıflamasına ve nihai kertede yıkılışına sebebiyet vermiştir.”¹⁸⁵

Bu idarî yapı, ikinci bölümde de ele aldığımız üzere 1762’de Muhammed Ebu Likaylik ile başlayan Hamac iktidarı döneminde kısmi bir değişikliğe uğramıştır. Hamaclar, bu dönemin başlangıcından devletin yıkılışına kadar vezaret makamını işgal etmekle birlikte iktidarın dizginlerini asıl ellerinde tutan kimseler olmuşlardır. Sultanlık makamına kimin geçeceğini onlar karar veriyor, istedikleri kimsenin saltanatına son veriyorlardı. Sultanlığın son zamanlarına denk gelen bu dönem, iktidar mücadelelerine sahne olmuş, şeyhlikler de bu mücadelelerde taraf olmuşlardır. Bazı şeyhlikler bu vesileyle bağımsız hareket etme yoluna gitmiştir. Dolayısıyla bu gelişmeler devletin yıkılışını kolaylaştırmıştır diyebiliriz.

Fûnc hanedanının on ikinci sultanı Bâdî Ebu Dikn’in (1643/1678 - 1052/1088) yaptığı imar faaliyetleri, sultanlığın idarî yapısı hakkında birtakım mülâhazalar sunmaktadır. O, Sinnâr’da cami, silah ve gıda ambarları ile bir hükümet sarayı inşa etmiştir. Hükümet sarayında saltanat makamı için bir divan, buna ilaveten bir tanesi saray dışında olmak üzere iki divan daha yaptırmıştır. Bütün bu yapıları dokuz kapısı olan bir sur ile çevreletmiştir. O kapılardan sekizini emirlerine, dokuzuncu kapıyı ise Abdellâb şeyhi Acîb’in oğlu ile kendisine tahsis etmiştir. Emirlerden her biri şahsi kapısından girer, işlerini de kendilerine mahsus divanlarda görürlerdi. Saltanat makamının divanı Çarşamba ve Cumartesi dışında sabah akşam her gün toplanırdı. Toplantıdan sonra sultan ve maiyeti şehrin yakınında bulunan Îre’deki evlerine geçerdi. Devlet büyüklerinden biri sultanın huzuruna çıkacağı zaman yalnız çıkardı. Hamac iktidarı döneminde bu yapıların çoğu yıkılmış,

¹⁸⁵ Hasan, *Mukaddime fi târîhi’l-memâlikî’l-İslamîyye fi’s-Sudani’s-şarkî*, s. 69-70.

hükümet sarayı ise çökmeye yüz tutmuştur. Sarayın kalıntıları Kavalalı Mısır'ının yayılmacılığına kadar varlığını korumuştur.¹⁸⁶

Fûnc Sultanlığı, bir İslam devletiydi ancak yaşadığı coğrafyadan tevarüs ettiği gelenekleri de üzerinde taşıyordu. İdarî yönden bakıldığında mâncılın sultanın ayağını öpmesi, *keker* (ككر) denilen ahşaptan yapılma küçük tahta çıkmak, *tâkiye* (طاقية) ya da *karîn* (قرين) denilen içi pamukla doldurulmuş iki boynuzlu başlık giymek, Müslümanlar bu topraklara gelmeden önce de bilinen şeylerdi. İslam'ın tamamen yerleştiği yeni dönemde de bunlar tatbik edilmeye devam etmiştir. Hatta mâncıl ya da şeyhlere *Ehl-i keker ve takiye* de denmiştir. Bir tarikat şeyhi sultanın huzuruna yalın ayak, başlıksız bir şekilde gelir ve sultanın iki elini belki de iki ayağını öperdi. Bunu yaparken onunla göz göze gelmez, sesini de yükseltmezdi. Orada bulunan zevat, sultandan gelecek direktiflere herhangi bir aykırı görüşte bulunmadan, itiraz etmeden kulak kesilirdi. Aynı şey Abdellâb şeyhleri için de geçerlidir. Aynı şekilde bir âlim kendisini ziyaret ettiğinde dua eder vaziyette içeri girer, Fatiha suresini okur, şeyhin yanına varır ve elini öperdi. Sonrasında dine gösterilen ihtiramdan dolayı nispeten yüksekçe bir yerde oturtulurdu. Kadınlar ise Abdellâb şeyhlerinden biriyle karşılaştıklarında o ayrılana kadar başlarını açar, ayakkabılarını çıkarırlardı.¹⁸⁷

Fûnc sultanlarının mühürleri, Sudan'daki sultanların sahip olduklarının en büyüğüdü. Yuvarlak ve satırları nakışlıydı. Mühürde şu yazı bulunmaktaydı: “Kim Allah'ın Resulü ile olursa ona yardım ederim. Ki onun karşısına aslan çıkarsa akıbeti iyi olsun kötü olsun fark etmez Sudan sultanlarının sultanı ile buluşmak ister.” Sudan sultanlarının sultanı (ملك ملوك السودان) ibaresi aynı zamanda Fûnc hanedanına itaat eden şeylik ve sultanlıkların çokluğuna delalet etmektedir.¹⁸⁸

Sinnâr sultanları, güçlü oldukları dönemlerde deri kalkan, kılıç ve mızrakla silahlanmış 25 bin kişilik bir ordu teçhiz edebiliyordu. Bu ordunun 4 ya da 5 bini Fûnclulardan ve kölelerden müteşekkil *hayâle* denilen atlı birliklerdi. Sultan savaş

¹⁸⁶ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 106; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-‘aşiri ile'l-karni't-tasi' ‘aşere el-milâdi*, s. 82.

¹⁸⁷ Şübeyke, *es-Sudan abra'l-kurûn*, s. 76; Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 131-132.

¹⁸⁸ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 128.

durumunda bünyesindeki kabilelerden atlı, develî ve yaya olarak asker temin edebiliyordu. Fûnclar ve Abdellâblar haricinde bölgede bu derece güçlü bir ordu oluşturacak başkaca siyasî bir yapı bulunmamaktaydı. Ancak yine de şeyhlikler kendi askerî güçlerine sahiptiler. Sultandan bir izin beklemeden birbirlerine karşı harp ilanında bulunabiliyorlardı. Mürtezika diye ifade edilen düzenli ordu, Sinnâr'ın güneyinde yer alan Burûn mıntıkasını mesken edinmişti. Fazûglî ve güneyinden elde ettikleri gelirin üçte ikisi bu orduya aitti. Sinnâr sultanları ayrıca her bir komutana araziler ikta' edip komutanların ve onların askerlerinin geçimini sağlamalarını temin ediyordu. Nitekim İsmail Kâmil Paşa'nın Hartum'a geldiği dönemde son Hamac veziri ve dolayısıyla devletin asıl idarecisi olan Muhammed Adlan, ordu komutanlarını söz konusu arazilerine göndermişti. Böylece onlar mahsulleri toplayıp savaşa hazır hale geleceklerdi. Bu arada yalnız kalan Vezir Muhammed Adlan bir suikasta uğramış ve İsmail Kâmil Paşa, Sinnâr'ı kolayca ele geçirmiştir.¹⁸⁹ Şâtır Bâsîlî'ye göre bu araziler sultanın şahsi arazisi olup "imâra" (العمارة) ismini taşımaktaydı. Ordu mensupları barış zamanlarında bu arazilerde çalışıyorlardı. Yine ona göre bu ordu, komşu bölgelerdeki ilkel topluluklardan temin edilen kölelerden meydana getirilmişti. Bu topluluklara düzenlenen seferler aynı zamanda bir geçim kaynağıydı ve söz konusu seferler, onlara komşu olan yerel kabile fertlerince gerçekleştiriliyordu.¹⁹⁰

3.3. İçtimaî Yapı

Ira M. Lapidus'a göre Sudan'ın tarihi, Kuzey Afrika ve Asya Arap coğrafyalarının tarihi ile benzerlik göstermektedir.¹⁹¹ Nitekim Sudan'ın İslamlaşma ve Araplaşması söz konusu coğrafyalara benzer süreçler ile husule gelmiştir. Ancak Kuzey Afrika ve Asya Arap coğrafyaları bu süreçleri İslam'ın ilk dönemlerinde ve hızlı bir şekilde tamamlarken; Sudan coğrafyası daha geç bir dönemde ve yavaş bir şekilde tamamlamıştır. Sudan İslam ile tanışmadan önce Mısır ve Bilâd-ı Şam

¹⁸⁹ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 127,201; Hasan, *Mukaddime fi târîhi'l-memâlîki'l-İslâmîyye fi's-Sudani's-şarkî*, s. 76-77; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşîri ile'l-karni't-tasi* 'aşere el-mîlâdî, s. 72-73.

¹⁹⁰ Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşîri ile'l-karni't-tasi* 'aşere el-mîlâdî, s. 66-67. Fûnc devlet yapısı ile ilgili bir çalışma için bkz. Jay Spaulding, "The Government of Sinnâr," *The International Journal of African Historical Studies*, C.VI, No:1, 1973, s.19-35.

¹⁹¹ Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, s. 477.

bölgelerinde olduğu gibi Hristiyanlığın önemli ölçüde varlık gösterdiği bölgelerdendi. Ancak yerel Hristiyanlık öncesi dinamikler de varlığını devam ettiriyordu. Hristiyanlık Nûbe’de devlet dinî olmasına rağmen güçlü ve etkin durumda değildi. Bu, İslamîyet’in onlara daha kolay galebe çalmasına vesile olmuştur. Bundan Sudan Cumhuriyeti topraklarının diğer Arap devletlerinden çok da farklı olmayan bir görünüm arz ettiğini söyleyebiliriz.

Mekkî Şübeyke, Arapların yerel unsurları nüfuzu altına sürecini şu şekilde açıklamaktadır: Araplar o dönemde aslî topraklarından ne kadar uzaklaşırlarsa uzaklaşınsınlar Araplıklarını ve mensubu oldukları kabileyi yaşatırlardı. Sudan’da Araplar baskın duruma gelmekle kalmamış, yerel halkla akrabalık bağı da kurmuştur. Bu durum yerel toplulukların Arap kabileler etrafında toplanmasına vesile olmuştur. Zamanla aralarındaki ortak paydalar artınca Araplarla Sudan’ın yerel halkı birbirlerine benzemiştir. Böylece belli noktaları mesken edinen Arap kabileler, Fûnc Sultanlığı’nın kuruluşundan önce bağımsız birer emirlik veya şeyhlik halini almışlardır. Sultanlığın kuruluşu, söz konusu toplulukların Sinnâr çatısının bir alt bileşeni olmalarıyla gerçekleşmiştir. Ancak bu konfederatif yapının eksikliği, gerektiğinde güçlü bir merkezî hükümet arz edememesidir. Hamac iktidarı döneminde görülen istiklal mücadeleleri, isyanlar ve kabileler arası savaşlar bununla açıklanabilir.¹⁹²

Fûnc Sultanlığı, yerleşik ve göçebe topluluklardan oluşuyordu. Sultanlıktaki en küçük meskûn yapı köydü. Sonrasında 'küçük şehir' denilen yerleşik düzen gelir. En son 'büyük şehir' denen ve gelip geçen ticarî kabileler için bir çarşıya da sahip olan meskûn alan gelmektedir. Ticarî kabileler bu büyük şehirlerin birinden diğerine yolculuk yaparlardı. Nitekim yolların güzergâhı da bu büyük şehirlerin arasında akmaktaydı. Yerelde köye 'hülle' (حلة) denilmekteydi. Hülleler nüfus olarak kalabalık bir aileden teşekkül edebildiği gibi bir kabile grubundan veya kabile alt gruplarından da oluşabilmekteydi. Bunlar yerel halktan insanları da bünyelerinde barındırıyorlardı. Köyün işlerini 'şeyh' ya da 'erbâb' denen kimse üstlenirdi. Ecâvîd denen köyün büyükleri ile kadı da şeyhe yardımcı oluyordu. Kadı ayrıca eğitim işlerine de

¹⁹² Şübeyke, *es-Sudan abra’l-kurûn*, s. 44,45,76,77.

bakardı. Şeyhe kitabet, öşür toplama, emniyet işlerinde destek olan yardımcıları da vardı. Köy merkezî az sayıda evden oluşurdu. Diğer evler ise köyün uzağında, kabilenin mülkiyetinde olan ziraî araziler boyunca yayılırdı. Kabile şeyhi bu arazileri kabile üyelerine orada çalışabilme kapasitelerine göre pay ederdi. Yerleşim yerleri genellikle tarım arazilerinin kenarlarına, Nil ve kollarının uzağına kurulurdu. Esas itibariyle köy, küçük şehir ve büyük şehir arasında çok bir fark yoktu. Köy birkaç hülleyi, şehir birkaç köyü bünyesinde barındırıyordu. Şehrin yöneticisi, mâncıl ya da mek (melik) diye isimlendirilmişti. Şeyh, mek ve mâncıllar yönetimlerini veraset yoluyla alıp aynı yolla devrediyorlardı.¹⁹³

‘İdarî Yapı’ başlığı altında İslam öncesi gelenekten tevarüs edilen bazı uygulamalardan bahsetmiştik. Toplumsal düzeyde de bunun çeşitli görünümü söz konusudur. Fûnc Sultanlığı bir İslam devletiydi, dilleri de Arapçaydı fakat hâkim idareyi temsil eden sultanın ziraat mevsiminde bereket ve verim getirmesi maksadıyla ilk tohumu toprağa atması ve hasat mevsimini başlatması adetleri, geçmiş akideyle irtibatlıydı. Çünkü hâkim idarenin bu uygulaması, bereket ve verim için olmazsa olmaz kabul edilmekteydi. Sihir ve şa’vaza da bu neviden değerlendirilmektedir. Kabile şeyhlerinin yanında duran fakih¹⁹⁴, hem dinî meselelerle hem de sihir ve şa’vaza ile ilgilenirdi.¹⁹⁵

Tarikatlar da Sudan’ın toplumsal yaşamında önemli ölçüde etkindirler. Fûnc Sultanlığı döneminde Sudan topraklarında tezahür etmiş tarikatlardan tespit edebildiklerimizi aşağıda zikrederim.

Kadiriye: Kadiriye tarikatının Tacüddin el-Buhari (1520-1600) tarafından XVI. asırda Sudan’a getirildiği kabul edilir. En eski ve yaygın tarikatlardan biri olan Kadiriye, Sudan’da varlık gösteren ilk tarikattır. Tacüddin el-Buhari, Bağdat’tan gelmiş ve bölgede yedi sene ders vermiştir. Atadığı halifeler Sudan’ın önemli dinî liderlerinden olmuşlardır. İlk mürşitlerinin yaşadığı Sinnâr yakınındaki Cezire

¹⁹³ Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi’n-Nil mine’l-karni’l-‘aşiri ile’l-karni’t-tasi’ ‘aşere el-mîlâdi*, s. 110-111.

¹⁹⁴ Fiki, feki ya da fakih denilen söz konusu din öğreticilerinin kabirleri evliya türbeleri gibi ziyaretgâh olarak kabul görmüştür. Onlar, Fûnc Sultanlığı’nda hem dinî yayma hem de hukuki danışman görevi icra ediyorlardı. Fluehr-Lobben vd., *Historical Dictionary of the Sudan*, s. 58.

¹⁹⁵ Şübeyke, *es-Sudan abra’l-kurûn*, s. 76; Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi’n-Nil mine’l-karni’l-‘aşiri ile’l-karni’t-tasi’ ‘aşere el-mîlâdi*, s. 59,60,112.

coğrafyası, en güçlü oldukları mntıkadır. Ayrıca göçebe toplulukların yaşadığı diğer bazı bölgelerde de etkindirler. Yerel şartlara uyum sağlama noktasında yapılarının esnek olması, onların etkin bir tarikat olmalarına zemin hazırlamıştır.¹⁹⁶

Arakiyyîn: Merkezî Mavi Nil bölgesi olan Arakiyyîn ailesinin kurucusu, Abdullah Dafullah el-Arakî'dir. O, 1570 dolaylarında yaşamış ve Tacüddin el-Buharî üzerinden Kadiriye'nin Sudan'daki ilk halifesi olmuştur. Tarikatın bazı liderleri 1800 yılı dolaylarında Samaniye tarikatına dâhil olmuştur. Kurucularının türbeleri ve merkezî Ebu Haraz'dadır. Arakiyyîn tarikatı bölgede yerel dinî görünürlüğünü hala korumaktadır.¹⁹⁷

Maczûbiye: Nil ile Atbara nehirlerinin birleştiği noktanın güneyindeki Dâmer şehrinde meskûn olan yerel bir tarikattır. XIX. asrın başlarından itibaren Mecâzîb diye maruf olan tarikat, bu ismi kendisini kuran aileden almaktadır. Tarikatın dolayısıyla da ailenin dinî ve politik sahadaki etkinliği uzun bir geleneğe sahipti. Muhammed el-Meczûb el-Kebir, tarikatı Ceali topluluk arasında, XVIII. asrın başlarında kurmuştur. Onun oğlu Faki Hamad el-Maczûb (1792-1832) Dâmer'de ailenin merkezî dergâhını inşa etmiştir. Onun torunu Muhammed b. Kamerüddin el-Meczûb (1795-1831) dönemine gelindiğinde Fûnc Sultanlığı, Mısır Eyaleti üzerinden Osmanlı hükümlanlığına girmiştir. Tarikat, Hamac hanedanı iktidar döneminde Sinnâr'ın merkezî otoritesinin zayıflamasıyla geniş bir idarî özerklik temin etmiştir. Onlar kabileler ve zengin tüccar aileleri ile ittifak kurarak güçlenmişler ve açtıkları okullarda din hizmetlerin yanı sıra sağlık hizmetleri de vermişlerdir. Meskûn halk ile göçebeler arasındaki ihtilaflarda aracı rolü üstlenmişleridir. Meczûbiye tarikatı daha önce Şazeliye'nin bir alt kolu iken Muhammed b. Kamerüddin el-Meczûb'un Hicaz'a İdrîsiye tarikatının şeyhi Ahmed b. İdrîs 'in yanına gitmesi ve ona intisap etmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Nitekim bundan önce Muhammed b. Kamerüddin el-Meczûb'un dedesi Hamad el-

¹⁹⁶ Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. 174-175.

¹⁹⁷ Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. 23-24

Meczûb bir Şazeli şeyhiydi. Babası iKamerüddin'nin ise Şazeliye icazeti söz konusuydu.¹⁹⁸

Samaniye: Muhammed es-Saman (1718-1775) tarafından Arabistan'da kurulan bir tarikattır. Ahmed et-Tayyib el-Beşir (1742-1824) ise onu Sudan'a taşımıştır. Ahmed et-Tayyib, Sudan'ın meşhur dinî ailelerinden birine mensuptu. Kendisi Mısır ve Hicaz'a gitmiş, oralarda tahsilde bulunmuştur. Tarikat, merkezî Sudan'da birçok müntesip edinmiştir.¹⁹⁹

Mîrğaniye/Hatmiye: Hatmiye ya da Mîrğaniye tarikatı, Ahmed b. İdrîs'in bir diğer talebesi olan Muhammed Osman el-Mîrğanî (1793-1852) ile maruftur. Muhammed Osman, Mekkeli şerif ve sûfî bir kimse olan Abdullah Mahcûb el-Mîrğanî'nin torunu olarak Tâif yakınlarındaki Selâme köyünde doğmuştur. Küçük yaşta yetim ve öksüz kalan Muhammed Osman, amcası Seyyid Muhammed Yasin'in hocalığı ve himayesi altında 15 yaşına kadar İslamî ilimlerde tahsil görmüştür. İslamî ilimlerde derinleştikten sonra Kadiriye, Şazeliye ve Hind Nakşibendîliğinin yanı sıra dedesi Abdullah Mahcûb el-Mîrğanî'ye nispet edilen Mirğaniye'yi de öğrenmiş ve onlardan icazetler almıştır. Bununla birlikte onun tasavvufî terbiyesinde ve manevî kişiliğinde asıl etkili olan kimse Ahmed b. İdrîs'tir (1760-1837). Ahmed b. İdrîs'in hizmetinde bulunduktan kısa bir sonra 1813 tarihinde sırasıyla Eritre, Yukarı Mısır, Aşağı Nûbe, Kordofan, Sinnâr'ın da sınırları içerisinde yer aldığı Cezîre ile Metemme bölgelerine irşat faaliyetleri için gitmiş ve birçok mensup edinmiştir. Sinnâr'da iken âlimlerin ve idarecilerin tepkisiyle karşılaşmasına rağmen, içlerinde önemli şahsiyetlerin de olduğu pek çok kimseyi tarikatına kazandırmıştır. Bu kısa süreli başarıya rağmen tarikatın kurumsallaşması oğlu Hasan (1819-1869) döneminde gerçekleşmiş ve kolları Arabistan, Mısır ve Eritre'ye kadar genişlemiştir.

¹⁹⁸ Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. 134-135; Albrecht Hofneinz, "Muhammed b. Kamerüddin el-Meczûb," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. XXVIII, İSAM, 2003, s. 284.

¹⁹⁹ Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. 185-186.

Bununla birlikte Mirğaniye esas etkisini Sudan’da, özellikle de kuzey ve doğu bölgelerinde göstermiştir.²⁰⁰

İsmailiye: İsmailiye tarikatının kurucusu İsmail el-Veli, (1793-1863) Fûnc döneminde yaşamış bir din adamı olan Bishara el-Ğarbavî’nin soyundan gelmektedir. Kendisinin babası Kordofan’da meskûn bir tüccardı. İsmail el-Veli, Hatmiye tarikatının kurucusu Muhammed Osman el- Mîrğani’nin öğrencisiydi. O, daha sonraları kendi tarikatını kurmayı mümkün kılacak bir itibara kavuşmuştur.²⁰¹

İdrîsiye tarikatının kurucusu olan Faslı mutasavvıf Ahmed b. İdrîs’in (1760-1837) Sudan üzerinde doğrudan olmasa da dolaylı olarak bir etkisinin söz konusu olduğunu görmekteyiz. Nitekim onun bu manada tesiri XIX. yüzyılda özellikle de öğrencileri ve halifeleri üzerinden Kuzey Afrika’dan başlayıp Endonezya’ya kadar uzanmaktaydı. Söz gelimi kendisiyle yakın ilişki kurmuş olan Ahmed es-Senûsî bunlardan biridir. O, Senûsiye tarikatını Libya’da etkin bir yapı haline getirmiştir. Düveyhî diye bilinen Şâzeliye/Reşîdiye tarikatının kurucusu İbrâhîm Reşîd b. Sâlih ed-Dünkulâvî eş-Şâikî (1813-1874) de Mekke’de Ahmed b. İdrîs’e intisap eden seçkin halifelerden biridir. O, Ahmed b. İdrîs’den sonra doğduğu topraklar olan Dongola’ya dönmüş ve Lüksor da dâhil olmak üzere bölgede zaviyeler açarak irşat faaliyetinde bulunmuştur. Yukarıda zikredilen Muhammed Osman el-Mîrğani de onun halifelerinden biri olup Mirğaniye tarikatını Sudan ve Eritre’de yaymıştır. Yine Meczûbiye’nin büyüklerinden olan Muhammed b. Kamerüddin el-Meczûb (1795-1831) Sudan’dan Hicaz’a onun için gidip tesirinde kalmış ve irşat faaliyetleri için tekrar Sudan’a dönmüştür. Ahmed b. İdrîs’in kendi tarikatı olan İdrîsiye de Sudan’da varlık göstermiştir.²⁰²

Mekkî Şübeyke, söz konusu tarikatlara dair şu değerlendirmelerde bulundurunca aynı zamanda Fûnc toplumunun temel dayanaklarını da ortaya koymaktadır:

²⁰⁰ Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. 113; Adem Yerinde, “Muhammed Osman el-Mirganî (Sufî Kişiliği ve Tefsirciliği),” **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Say. 18, 2008, s.2-6.

²⁰¹ Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. 90.

²⁰² Fluehr-Lobben vd., **Historical Dictionary of the Sudan**, s. 114; Nihat Azamat, “Ahmed b. İdrîs,” **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. II, İSAM, 1989, s. 93-94; Rıza Kurtuluş, “Düveyhî,” **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. X, İSAM, 1994, s. 57-58.

“Meseleye dinî yönden bakıldığında, sufi gelenek ilimde ve şeriatla derinleşmenin önüne geçmiştir. Bu vesileyle şatahat ve keramet ehli ile tarikat şeyhleri kendileri için birçok tâbî ve mürit husule getirmiştir. Müritler mürşitleri için her an emir kıta bekliyorlardı. Onlar şeyhlerine takdir, hayranlık ve kutsallık gözüyle bakıyorlardı. Onlardan biri öldüğünde kabri ziyaretgâh oluyor ve o ziyaretgâhlarda dinî münasebetlerle zikir halkaları tertip ediliyordu. Aynı hürmet onların halifelerine de gösterilirdi. Böylece Şiilerdeki imamet anlayışının birçok görünümünü içinde barındıran bir dinî liderlik düzeni ortaya çıkmıştır. İçinde tarikat liderlerinin mezarının bulunduğu türbeler arttıkça her tabiinin edep, itaat ve bağlılığını sunduğu yeni bir dinî kardeşlik bağı teşekkül etmiş oluyordu. Söz konusu tarikatlar şu üç konuda farklılaşmaktaydı. Kemiyetleri, şeyhlerin müntesipleri üzerindeki nüfuz etme derecesi ile onların tabiiyetini siyaset meydanı ve hizbî gruplaşmalarda kullanma kabiliyeti... Böylece Fûnc toplumunun temel dayanakları; kadim gelenekler ile törenlerin aktifliği, kabilevî ve dinî asabiyetin tesir gücü, sufi tarikatların baskın oluşu ile şekillenmiştir.”²⁰³

3.4. İktisadî Yapı

Şâtır Basîlî, Fûnc Sultanlığı’nı ticarî cumhuriyet (الجمهورية التجارية) olarak nitelirmektedir. Buna göre Fûnc Sultanlığı’ndan önce bölgedeki kabile devletçikleri kendi başlarına hareket ediyordu. Müşterek iktisadî maslahatlar onların Fûnc hanedanı etrafında bir araya gelmelerine vesile olmuştur. Nitekim onun dışındaki iç işleyiş ve toplumsal düzen genel olarak yerel dinamikler ile şekillenmiştir. Söz konusu ticarî cumhuriyetteki iktisadi yapı, belirli yerli ürünlerin mahallî şeyhlikler eliyle üretilip dış pazarlarda satılması ile şekillenmişti. Öşür ve vergiler kabile şeyhleri tarafından toplanıyor, bir kısmı şeyhe, bir kısmı sultanın hazinesine iletiliyordu. Zamanla vergi toplayan memurların kendileri için de “misafir hakkı” (حق الضيافة) adı altında talepte bulunması ile yerel halkın zekâtlarından bir kısmını fakih denilen din adamına vermesi, topluluk bünyesinde yer alan kabile ve klanlara ayrıca yük getirmiştir. Hamac iktidarı döneminde ise iç çatışmalardan kaynaklı iktisadi bir durgunluk baş göstermiştir. Hamacların iktidarı ele geçirmesiyle sultanlık ve vezaret makamları arasında ikilik ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Sinnâr yönetimi yeni dönemde merkezî gücünü koruyamamış ve dolayısıyla ticarî cumhuriyet düzeni etkin bir şekilde yönetilememiştir diyebiliriz.²⁰⁴

Fûnclarda sultan, devlet arazisinin mülkiyetini alma veya dağıtma hakkına sahipti. İstedğinde araziye belli bir kabileye tahsis edebiliyordu. Sultanın araziye

²⁰³ Şübeyke, **es-Sudan abra’l-kurûn**, s. 77. Sultanlığın içtimaî yapısı üzerine müstakil bir çalışma için bkz. Jay Spaulding, “Toward a demystification of the Funj: some perspectives on society in southern Sinnâr, 1685-1900,” **Northeast African Studies**, C.II, No:1, 1980, s.1-18.

²⁰⁴ Abdulcelil, **Meâlimü târih-i Sudan vadi’n-Nîl mine’l-karnî’l-‘aşîri ile’l-karnî’t-tasî’ ‘aşîre el-mîlâdî**, s. 15,95,98.

kendi mülkü edinmesi ise kadim Nûbe düzeninden gelmekteydi. Çünkü onlarda bütün reaya melikin kölesi kabul edilirdi.²⁰⁵ Melikler arazileri yerleşik halka ziraî faaliyet gerçekleştirebilme kapasitelerine göre pay ediyordu. Söz konusu uygulama Araplar tarafından yerel halkın gelenekleriyle çatışmayacak şekilde devam ettirilmiştir. Bu durum, nehir boyları ile mevsimlik yağmurlarla beslenen ziraî araziler için geçerliydi. Çölde yaşayan Arapların ise toprak ile ilişkileri doğal olarak bunlardan tamamen farklıydı. Kabile liderleri imâra denilen bir kısım arazileri şahsi menfaatlerine tahsis etmişti. Fûnc sultanları bu arazilerin diğer bazılarını ise özellikle de fakih denilen manevî liderlere hibe etmiştir.²⁰⁶

Çiftçiler, hayvancılıkla uğraşan kimseler, mal sahipleri ile tüccarlar, kabile şeyhlerine fitre, zekât ve vergi veriyorlardı. Bunlar genellikle aynî şekilde teslim ediliyordu. Özellikle ticaret kabilelerinin uğradıkları merkezlerin uzağındaki çöl ve kırsal bölgelerde durum böyleydi. Bu vergilere ek olarak mahallî kabilenin ve dâr denilen bir üst bölgesel yapının şeyhi, geleneksel bayramları tertip etmek ya da ziyafet vermek gibi makamının gereği olarak gerçekleştirdiği faaliyetler için ödenek temin ediyordu. Yerel halk dinî liderlere de nezir ve hediye veriyordu. Bunu gönüllü ve aracısız bir şekilde icra ediyorlardı. Halktan toplanan vergiler şu süreci takip ediyordu: Kabile mensubunun verdiği vergi önce kabilevî ya da mahallî liderliğe teslim ediliyordu. Sonra ondan bir pay bölgesel liderliğe veriliyordu. Tek tek bütün yerel topluluklardan toplanan bu payların bir kısmı da aynı liderliğin başşehrinde yer alan Sinnâr sultanının hazinesine aktarılıyordu. Söz konusu vergiler herkesten belirli ve mutlak bir şekilde temin edilmiyordu. Nitekim mahallî liderler, fakir ve orta halli halktan herhangi bir şey almıyordu.²⁰⁷

Tüccarlar; Mısır'dan, Hicaz'dan Hint'ten, Nil üzerinden, Kızıldeniz üzerinden Sinnâr'a geliyorlardı. Sinnâr'a Dongola'dan hurma; Kordofan'dan altın tozu, demir, haşere için zehirli madde; Fazûglî ve Saîd bölgesinden altın, bal, deri, ayakkabı, kılıç, tüy, susam; Habeş topraklarında yer alan ve Sinnâr'a dört gün

²⁰⁵ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 76,127.

²⁰⁶ Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî*, s. 63-64.

²⁰⁷ Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî*, s. 64-65.

uzaklıkta olan Ra'su Fîl pazarından altın, at, köle, kahve, misk yağı, bal, fildişiinden yapılan ziynet ve daha başka kadın mücevherâtı geliyordu. Sinnâr'ın en önemli ihracat kalemleri altın, köle, fildişi, gergedan, deve, misk yağı, bal, kılıç, abanoz, deri, ayakkabı ve tahtadan yemek kabıydı.²⁰⁸

Muhammed Mihrî'nin zikrettiğine göre Sinnâr'ın kuzeyindeki Benî Şenkûl Dağları'nda Sinnâr altını diye maruf olan altın madenleri vardı.²⁰⁹ İkinci bölümde Kavalalı'nın Sudan'ı ele geçirme sebeplerinden biri olarak onun bölgedeki maden yataklarını ele geçirme niyeti olduğunu ifade etmiştik. Fûnc sultanları gümrük noktalarından elde edilen vergilerden paylarına düşeni alıyorlardı. Sultanlıktaki en önemli gümrük noktaları Dongola, Kirri ve Çalca idi. Sultanlığın, ticaret kafilelerine mahsus işleri görmek üzere Kahire, Asyûd, İsna, Darâu ve Asvân gibi şehirlerde elçilikleri bulunuyordu. Sultanın da o kafilelerde büyük miktarda malı vardı.²¹⁰

Yukarı Nûbe'de konumlanan Fûnc topraklarında esas ziraî ürün mısır, Dongola topraklarında ise buğdaydı. Mısır ziraatı mevsimlik yağmur ile temin ediliyordu. Yağmurun senelik çokluğu ve azlığı mahsulün miktarını da etkiliyordu. Bunun dışında bölgede yerel ihtiyaçlar için mahdut sayıda sebze ve meyve üretimi de yapılıyordu.²¹¹ Küçük ve büyük şehirlerde haftalık pazarlar kurulurdu. Pazarlar, her mıntıkada farklı bir gün kuruluyordu. Böylece isteyen diğer pazarlara da gidebiliyordu. Buralarda yerel halk çeşitli ürünleri mübadele ederdi. Köy ve küçük şehirlerde genellikle trampa yani malın malla değişimi ile ticaret yapılırken büyük şehirlerde yabancı paralar ile de alışveriş yapılıyordu.²¹²

²⁰⁸ Şukayr, *Tarihü's-Sudan*, s. 127.

²⁰⁹ Mihrî, *Sudan Seyahatnamesi*, s. XX.

²¹⁰ Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî*, s. 71.

²¹¹ Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî*, s. 60-61.

²¹² Abdulcelil, *Meâlimü târih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî*, s. 111. Terence Walz'un Sudan-Mısır ticari ilişkileri üzerine bir eseri vardır. Yollar, kervanlar, tüccarlar, köle, altın ve fildişi ticareti, Kahire'deki Sudan tüccar çarşıları, Fûnc ile Fûr sultanlıklarının ihracat-ithalat metalleri gibi konular üzerine duran söz konusu eser için bkz. Terence Walz, *Trade between Egypt and Bilâd as-Sûdân: 1700-1820*, Paris, Institut Français d'Archeologie Orientale Du Caire, 1978.

SONUÇ

Türkiye’de Afrika özelinde İslam Tarihi disiplindeki bölge tarihi çalışmaları üç başlık altında değerlendirilmektedir. Birinci başlıkta bölgenin İslamlaşma serüveni, ikinci başlıkta orada kurulan İslam devletleri, üçüncü başlıkta ise eğer söz konusu devlet veya idarî yapı Osmanlı Devleti döneminde yaşamışsa onunla olan münasebetleri ele alınmaktadır. Biz de bu çalışma vesilesiyle hem Nilotik Sudan’ın İslamlaşma serüvenine hem orada kurulan bir İslam devletine temasta bulunduk. Bunlarla birlikte Fûnc Sultanlığı’nın Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Sudan seferi özelinde ele aldık. Sultanlığın siyasî, idarî, içtimaî ve ticarî boyutlarına da değinerek onun İslam medeniyetindeki konumuna dair daha esaslı bir resmin oluşmasına katkıda bulunmuş olduk.

Sudan’dan yer alan Fûnc toprakları, coğrafi açıdan o dönemde İslam dünyasının uç bölgesinde yer almaktaydı. Bunun neticesi olarak merkezî İslam dünyası ile olan ilişkileri yüksek seviyede değildi. Fethinden itibaren Mağrip ve Endülüs coğrafyasından hac farızasını yerine getirmek için yola koyulan Müslümanlar genelde karayolu ile Atlas dağlarını aşarak, bazen de deniz yoluyla İskenderiye üzerinden Haremeyn’e ulaşmaktaydı. Sudan bölgesi ise bu güzergâh üzerinde yer almayıp zor bir dönem olan Haçlı seferlerinin olduğu zaman diliminde hac güzergâhı olarak mecburen tercih edilmiştir. Benzer bir durum ticaret ve ilmi hayat için de geçerlidir. Mısır gibi yerlere nazaran daha iç ve uç bölgelerde yer aldıkları için ticari hareketlilik ve ilmi münasebetler diğer İslam topraklarına kıyasla daha sınırlı düzeydeydi.

İslamlaşma öncesinde bölgeye yakın olan yerlerde, örneğin Habeşistan, Mısır, Kuzey Afrika, İber Yarımadası’nda din olarak Hristiyanlığın yaygın olduğunu bilinmekteydi. Bu çalışma vesilesiye Nilotik Sudan’da da din olarak Hristiyanlığın yaygın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Nilotik Sudan’da ya da eski ismiyle Nûbe’de, zikri geçen bölgelerden farklı olarak Hristiyanlık uzun süre varlığını devam ettirdiği gibi putperestlik de tamamen yok olmamıştı. Nitekim Melkâiyye ile Yakubilik VI. asırda bölgedeki Alve, Makura ve Nobatiya krallıkları arasında

yayılmış ve Yakubilik Nobatiya ile Alve krallıklarının, Melkâiyye ise Makura Krallığı'nın devlet dini haline gelmiştir. Bu da VII. asrın başlarında yani 610'da başlayan Hz. Peygamber'in risaletinin bir önceki asrında vuku bulmuştur. 650-700 dolaylarında birleşen Nobatiya ile Makura krallıkları Makura veya Dongola Krallığı ismini almış ancak tarihler 1323'ü gösterdiğinde Kenz Kabilesi ile Memlûklerin bölgeleri üzerindeki iktidar mücadeleleri esnasında yıkılmış ve Benî Kenz Devleti onun yerini almıştır. Fûncılar ise 1505'te Abdellâblar ile ittifak kurarak Hristiyan Alve Krallığı'nı yıkmışlar ve sonra da sultanlık halini almışlardır. Böylece Hristiyanlık zaten sağlam bir şekilde yerleşemediği bölgeden çekilmiştir.

Fûncıların etnik kökenleri ile bölgeye geliş serüvenleri üzerinde ihtilaflar söz konusudur. Bu durum veya diğer meselelere dair kapsamlı ve zengin malumata sahip olmayışımız hem kaynakların çeşitliliğinin azlığına hem de bizzat kaynakların azlığına delalet etmektedir. Fûncı Sultanlığı İslam tarihinde nispeten geç bir dönemde (Memlûk sonrası ya da Osmanlı dönemi) yaşamış olmasına rağmen böyle bir durumun ortaya çıkmasında bölgede yazılı kültür yerine sözlü kültürün baskın oluşu ile merkezî ve güçlü bir devletten mahrum oluşlarının büyük bir tesiri vardır.

Yaklaşık olarak üç asır devam eden Func Sultanlığı'nın İslam tarihi açısından en önemli özelliği, bölgenin İslamlaşma sürecini kemale erdirmesidir. Nitekim bundan önce Müslümanlar bölgeye gelip küçük toplumsal ve idarî yapılar halini alsalar da bir şekilde Hristiyanlar ve putperestler varlığını devam ettirmişlerdir. Sultanlığın kuruluşundan sonra hem sultanlığın kendisi hem fakîh denilen din öğreticileri hem de tasavvuf erbabı yerel unsurların İslamlaşması üzerinde önemli ölçüde etkili olmuşlardır.

Yine sultanlığı diğer İslam devletleri arasında özel kılan durum, idari yapılarının konfederatif başka bir ifade ile ademi merkezîyetçi bir yapı arz etmesidir. Sultanlığın kendisi doğrudan özel bir idarî alana sahip olduğu gibi, kendisine bağlı şeyhlikler de böyle bir alana sahipti. Söz konusu şeyhliklere merkezden yani Sinnâr'dan oralı olmayan bir valinin tayin edildiği bir sistem söz konusu değildi. Aksine şeyhlikler aralarından birini seçerek Sinnâr'a gönderiyorlar ve sultanın onayını alıyorlardı. Burada farklı bir noktada duran tek şeyhlik yine Fûncılara bağlı olan

Abdellâb Şeyliği idi. Onlara da bağı olan birtakım şeyhlikler vardı ve söz konusu şeyhlikler Abdellâbların merkezi Kirrî'ye gelerek aynı şekilde tayinlerini onaylatıyorlardı. Ancak Abdellâblar da Sinnâr'a giderek Fûnc sultanından hükümranlıklarını tescilliyorlardı.

Tezde devletin temel meselelerini ele alırken yer yer o mesele ile ilgili Arapça ve İngilizce kaleme alınmış kitap ve makalelere de atıfta bulunduk. Zikredilen çalışmalar okuyucunun zihninde o meselede çalışılabilecek konulara dair bir fikir vermektedir. Bununla birlikte giriş bölümünde kısaca ele aldığımız birincil kaynak nevinden eserler, özellikle de tek tek seyahatnâmeler üzerine de birtakım yeni araştırmalar yapılabilir diye düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

ABDULCELİL, Eş-Şâtır Basîlî: **Mealimü tarih-i Sudan vadi'n-Nil mine'l-karni'l-'aşiri ile'l-karni't-tasi' 'aşere el-mîlâdî**, Kahire, Mektebetü'l-Arab, 1967.

Ahmed b. el-Hac Ebu Ali: **Mahtûtatu kâtibi's-şûne fî arihi's-Saltanati's-Sinnâriyye ve'l-İdareti'l-Mısriyye**, Thk. Şatir Basîlî Abdulcelil, Kahire, Dâr-ı İhyâi'l Kütübi'l-Arabiyye, 1961.

AZAMAT, Nihat: "Ahmed b. İdrîs," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. II, İSAM, 1989, s. 92-94.

BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93): **Fütûhu'l-büldân**, Beyrut, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93): **Ensâbü'l-eşrâf**, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1417/1996.

EL-MISRÎ Ebû Said: **el-Mevsû'atü'l-mûceze fî't-târihi'l-İslâmî**, el-Mektebetü's-Şâmile el-Hadîse, elektronik kitap.

EL-BEKRÎ, Ebu Ubeyd Abdulah b. Abdulaziz b. Muhammed el-Bekrî el-Endelûsî (ö. 487/1904): **el-Mesâlik ve'l-memâlik**, Tunus, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1992.

FLUEHR-LOBBAN, Carolyn, LOBBAN, Richard A., VOLL, John Obert: **Historical Dictionary of the Sudan**, London, The Scarecrow Press, 1992.

GİLBERT, Erik ile REYNOLDS, Jonathan T.: **Tarihöncesinden Günümüze Dünya Tarihinde Afrika**, Çev. Mehmet Demirkaya, İstanbul, Küre Yayınları, 2016.

ĞUNEYMÎ, Abdulfettah Mukallid: **el-İslam ve'l-urube fî's-Sudan**, Kahire, El-Arabî li'l-İ'lan ve'n-Neşr, 1986.

HASAN, Hamdunallâh Mustafa: "Dongola," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. IX, İSAM, 1994 s. 509-510.

HASAN, Hamdunallâh Mustafa: “Dârfûr,” **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. VIII, İSAM, 1993, s. 490-491.

HASAN, Yusuf Fadl: **Mukaddime fî târihi'l-memâlîki'l-İslamîyye fî's-Sudani's-şarkî (1450-1821)**, Hartum, SUADTek Limited, 2003.

HASAN, Yusuf Fadl: “el-Katlu't-taksî inde'l-Fûnc,” **Bulletin of Sudanese Studies**, C.II, No:1, 1970, s.32-47.

HİLLELSON, S. ile DELAFOSSE, Maurice: “Sudan,” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. X, MEB, 2001, s. 772-782.

HODGSON Marshall: **İslam'ın Serüveni (Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih)**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995 (İlk baskısı 1993'te yapılan eserin Yenişafak Gazetesi tıpkıbasımıdır).

HOFNEİNZ, Albrecht: “Muhammed b. Kamerüddin el-Meczûb,” **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. XXVIII, İSAM, 2003, s. 284.

HOLT, Peter Malcolm: **A Modern History of the Sudan -From the Funj Sultanate to the Present Day-**, London, The Trinity Press, 1961.

İBN ABDÜLHAKEM, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Abdilhakem el-Mısırî el-Kureşî (ö. 257/870): **Fütûhu Mısır ve ahhârûhâ**, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1416/1996.

İBN FADLULLAH EL-ÖMERÎ, Şihâbüddîn Ahmed b. Yahya b. Fadlullah el-Kureşî, el-Adevî el-Ömerî (ö. 749/1349): **Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emsâr**, Ebû Dabî, el-Mecme' es-Sekâfî, h. 1423/m. 2002.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî, el-İşbîlî, et-Tûnisî (ö. 808/1406): **Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî târihi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevî'l-şe'ni'l-ekber**, thk. Halil Şehâde, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 2. bs., 1408/1988.

İBN HURDÂZBÎH, Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdâzbih (ö. 300/912-13): **Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik**, Beyrut, Leiden Ofset Baskıdan, 1889.

İBN KUTEYBE ED-DİNEVERÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889): **Uyûnü'l-ahbâr**, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h. 1418.

JACOBS, Josef: "David Reubeni," C. X, **Jewish Encyclopedia**, 1901-1906, s. 388-389.

KALLEK, Cengiz: "Johann Ludwig Burckhardt," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. VI, İSAM, 1992, s. 420-421.

KARACAKAYA, Recep, ÖZKILINÇ, Ahmet, KARACA, Yılmaz v.d.: **Osmanlı İdaresinde Sudan**, İstanbul, Devlet Arşivleri Müdürlüğü, 2013.

MERRÂKÜŞÎ, Kâtib (ö. Altıncı asırdan önce): **el-İstibsâr fî acâ'ibi'l-emsâr**, Bağdat, Dâru's-Şuûnu's-Sekâfiyye, 1986.

KAVAS, Ahmet: "Sudan," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. XXXVII, İSAM, 2009, s. 458-459, s. 459-461.

KAVAS, Ahmet: **Osmanlı-Afrika İlişkileri**, 3. bs., İstanbul, Kitabevi, 2015.

KAVAS, Ahmet: "Kenzîler," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. XXV, İSAM, 2002, s. 259-261.

KURTULUŞ, Rıza: "Düveyhî," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. X, İSAM, 1994, s. 57-58.

KUTLUOĞLU, Muhammed Hanefi: "Kavalalı Mehmed Ali Paşa," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C.XXV, İSAM, 2002, s. 62-65.

LAPİDUS, Ira M.: **İslam Toplulukları Tarihi**, C.II, Çev. Yasin Aktay ve Mevlûde Ayyıldızlıoğlu Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

MEKÂR, Nesîm: **er-Rehhaletü'l-ecânib fi's-Sudan (1730-1851)**, Kahire, Merkezü'd-Dirasâti's-Sudaniyye, 1995

MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956): **et-Tenbîh ve'l-İşrâf**, tsh. Abdullah İsmail es-Sâvî, Kahire, Dâru's-Sâvî, t.y.

MİHRÎ, Muhammed: **Sudan Seyahatnamesi**, Edit. Ahmet Kavas vd., İstanbul, Kitabevi, 2016.

Muhammed b. Ali b. Zeynelabidin: **Tercüme-i risale-i Sudan**, İstanbul, Matbaa-i Ceridetü'l-Havadis, h. 1262.

ORHONLU, Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, Ankara, TTK Yayınları, 1996.

Ömer b. Rıza b. Muhammed Râğıb b. Abdulğani (h. 1408): **Mu'cemü kabâili'l-Arab el-kadîme ve'l-hadîse**, 7. bs., Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1414/1994.

PONCET, Charles Jacques: **A Voyage to Ethiopia made in the Years 1698, 1699 and 1700 –Describing Particularly that Famous Empire; as also the Kingdoms of Dongola, Sennar, part of Egypt with The Natural History of Those Parts-** London, y.y., 1709.

SHARKEY, Heather J.: "The Sudan of the Three Niles: The Funj Chronicle," **International Journal of Middle East Studies**, C.XXXII, No:2, 2000, s.288-290.

SİNANOĞLU, Mustafa: "Melkâiyye," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. XXIX, İSAM, 2004, s. 84-85.

Şeyh Alevî b. Abdulkadir es-Sekkâf: **el-Mevsûatü't-Târihiyye**, C.VI, dorar.net, 1433/2012.

ŞUKAYR, Na'ûm: **Tarihu's-Sudan**, Beyrut, Matbaatu Dari'l-Cîl, 1981.

ŞÜBEYKE, Mekki: **es-Sudan abre'l-kurûn**, Kahire, Matbaatu Lecneti't-Telif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1964.

TEZCAN, Nuran: “Evliya Çelebi’nin Gün Işığına Çıkan Eseri: Nil Haritası,” **Toplumsal Tarih**, Sayı: 207, Mart 2011.

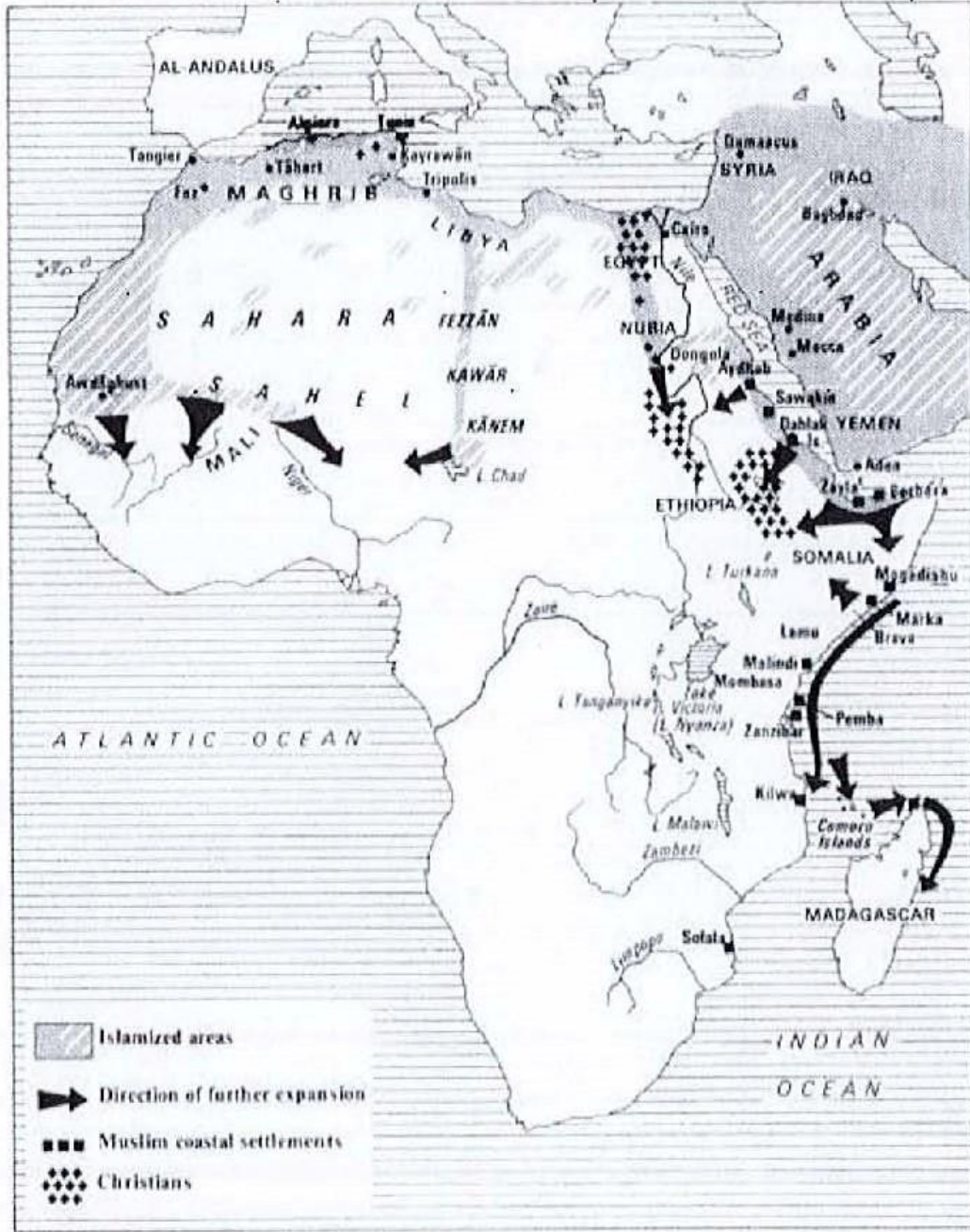
YA’KÛBÎ, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. İshâk (Ebî Ya’kûb) b. Ca’fer b. Vehb b. Vâzih Ya’kûbî (ö. 292/905’ten sonra): **el-Büldân**, Beyrut, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, t. y.

YASIT, Necdet: **Sudan’da Türk Dönemi (1820 –1881)**, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2012.

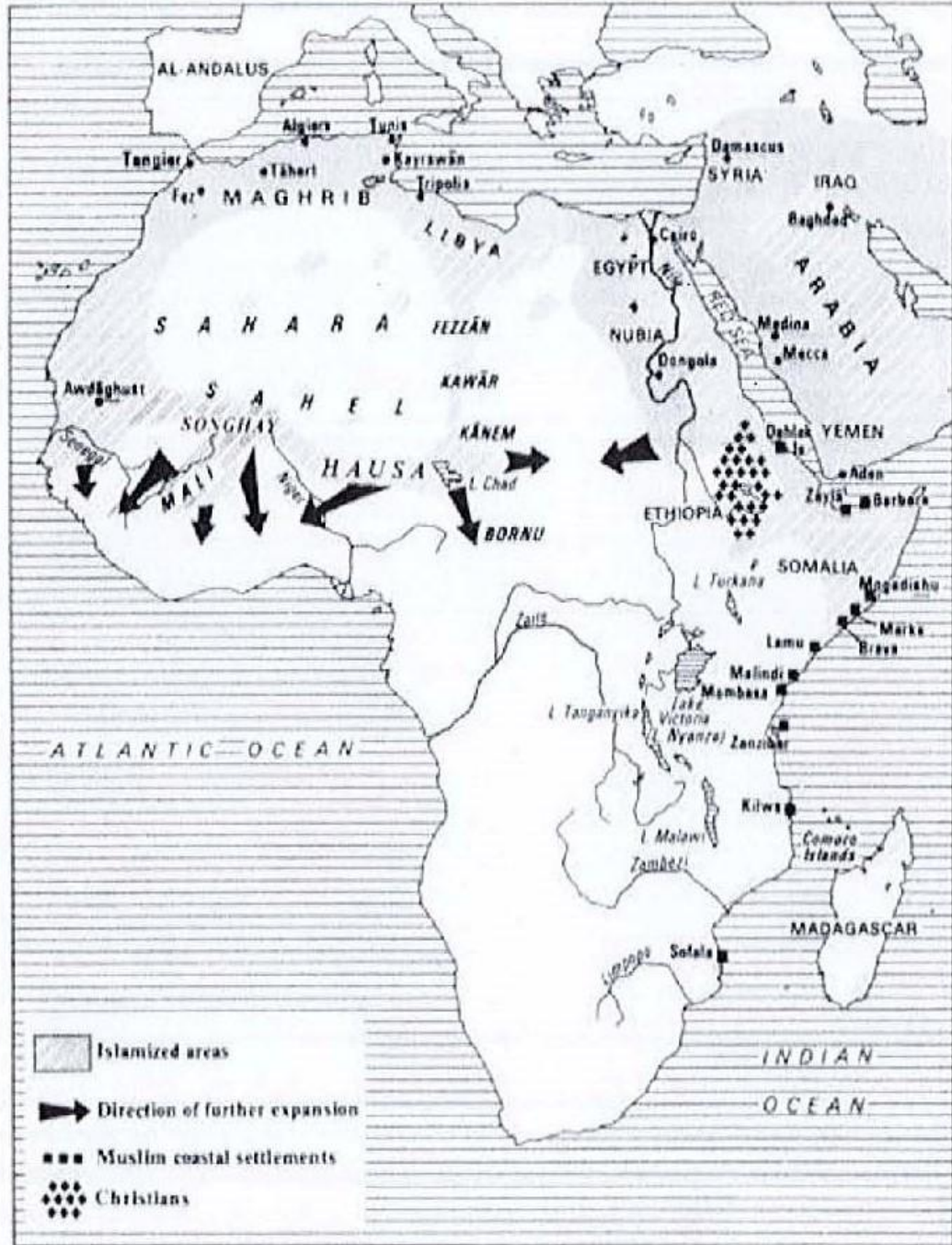
YAVUZ, Hulusi: "Bakt," **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, İSAM, 1991, s. 547-548.

YERİNDE, Adem: “Muhammed Osman el-Mirganî (Sufî Kişiliği ve Tefsirciliği),” **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Say. XVIII, 2008, s.1-46.

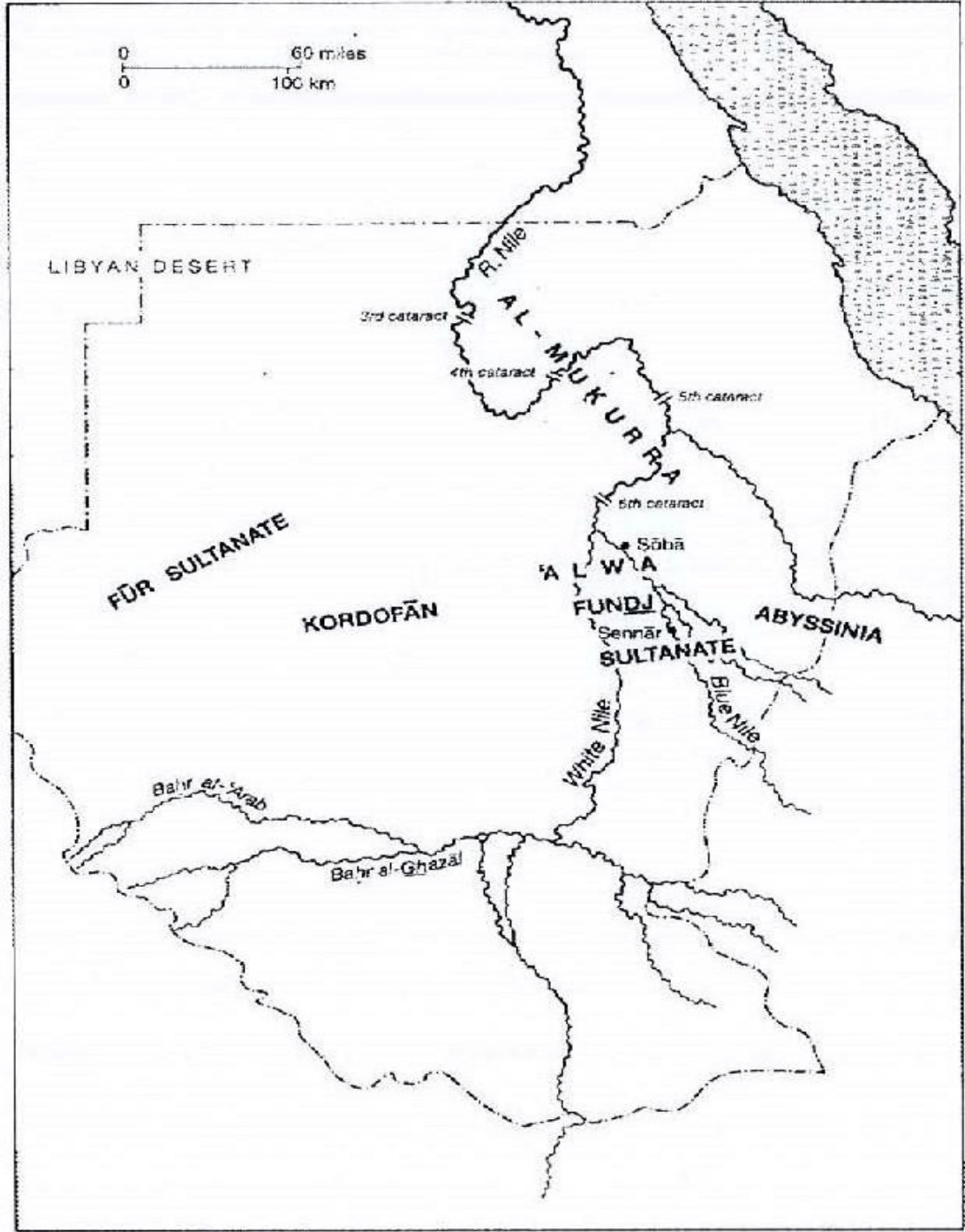
HARİTALAR

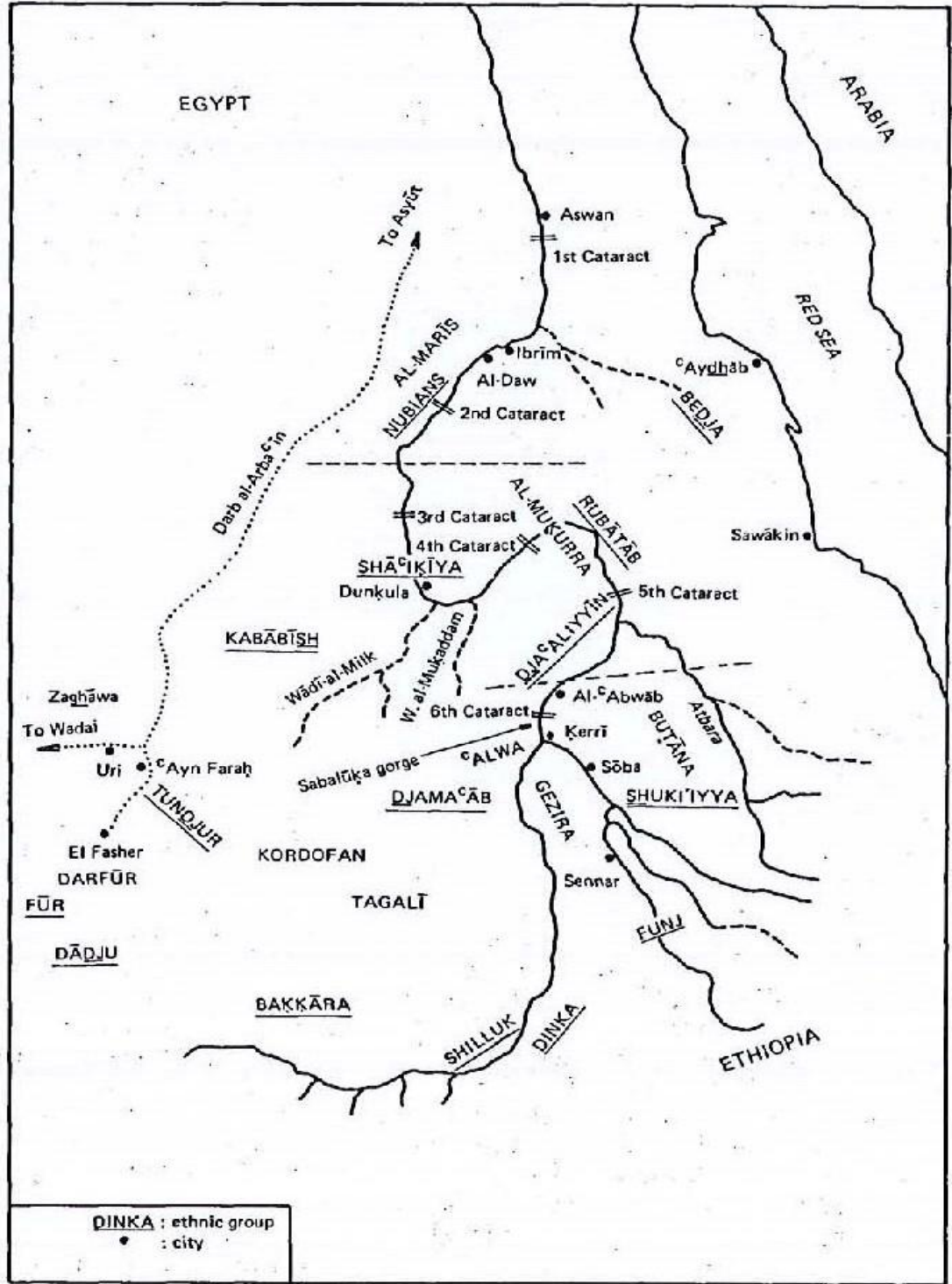
İS 1100 dolayları için Afrika'daki İslamlaşmış bölgeleri gösteren bir harita. Nûbe bölgesi de bu tarihlerde söz konusu İslamî bölgelere dâhil olmaya başlamıştır. (Edit. M. El Fasi, **General History of Afrika: Africa from the Seventh to the Eleventh Century**, C. III, Berkeley: California, University of California Press, 1988, s. 58)

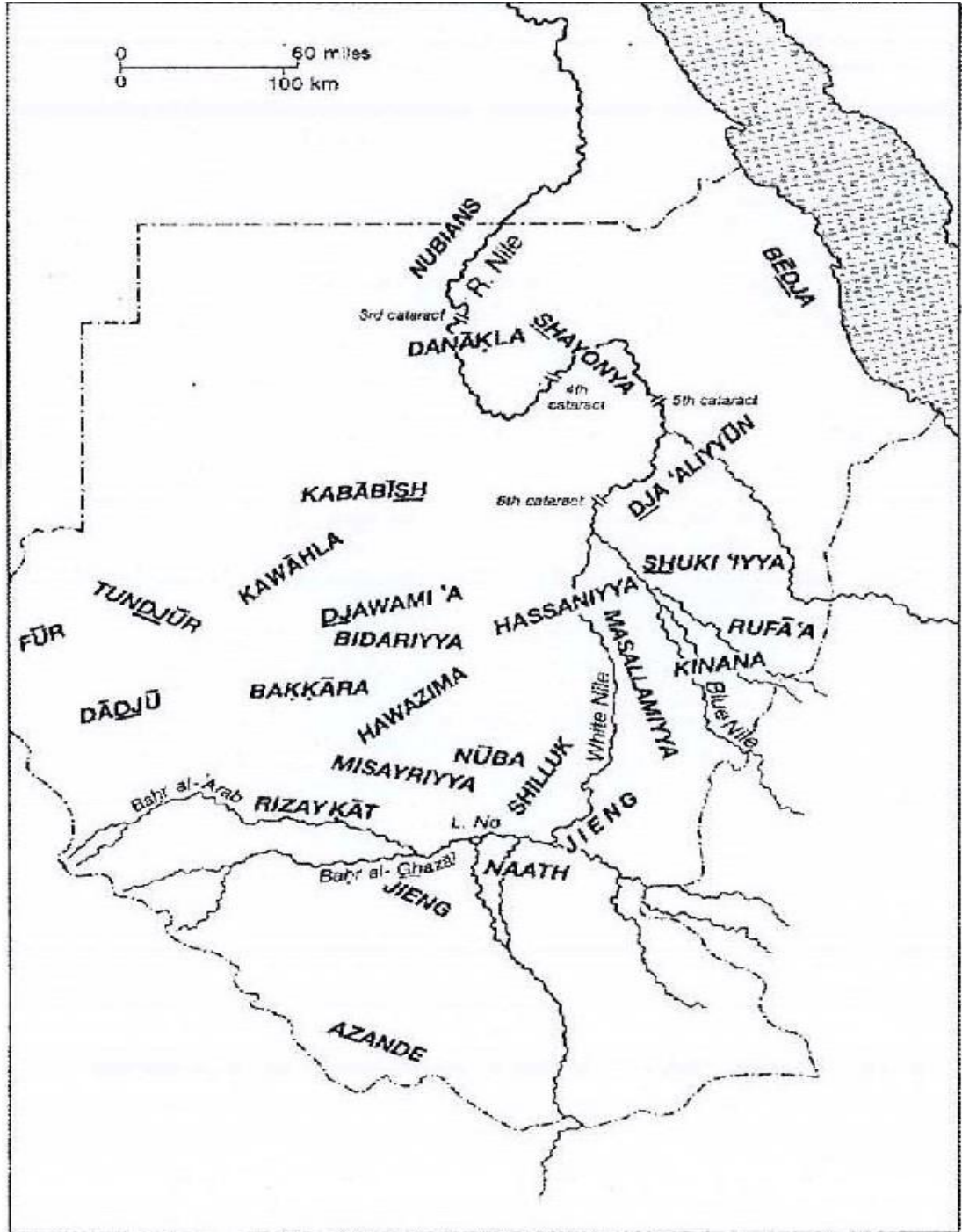
Bu harita ise İS 1500 dolayları için hazırlanmış ve burada günümüz Sudan'ının tamamı İslamî bölge içerisinde değerlendirilmiştir. (Edit. M. El Fasi, **General History of Afrika: Africa from the Seventh to the Eleventh Century**, C. III, s. 77)

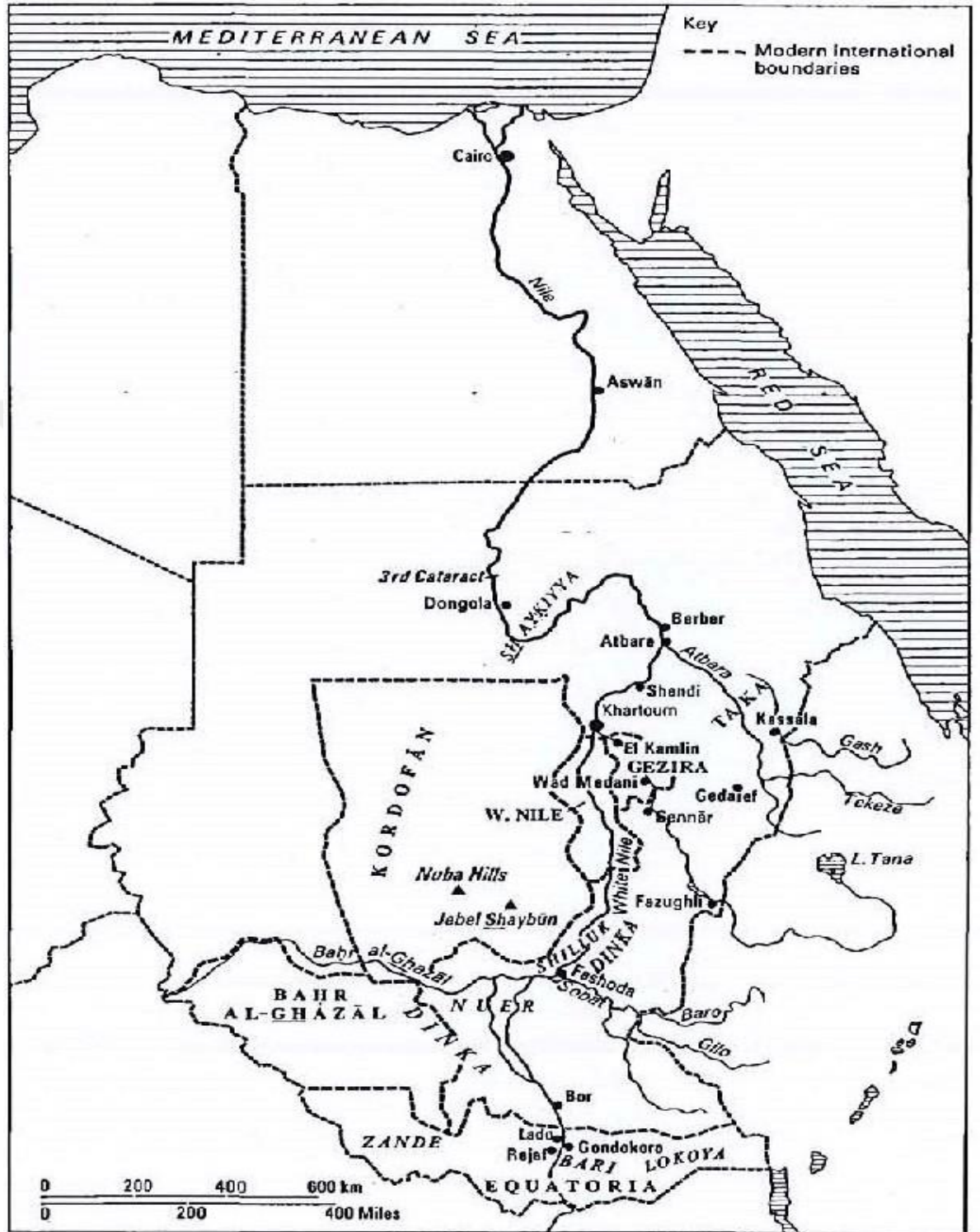
Nilotik Sudan'da kurulmuş Müslüman sultanlıklar ile Hristiyan krallıkları gösteren bir harita. Haritada Fûnc Sultanlığı'nın başşehri Sinnâr ile Hristiyan Alve Krallığı'nın başşehri Sûbâ'yı da görebilirsiniz. (Edit. B. A. Ogot, **General History of Afrika: Africa from the Sixteenth to the Eighteenth Century**, C. V, Berkeley: California, University of California Press, 1992, s. 186)

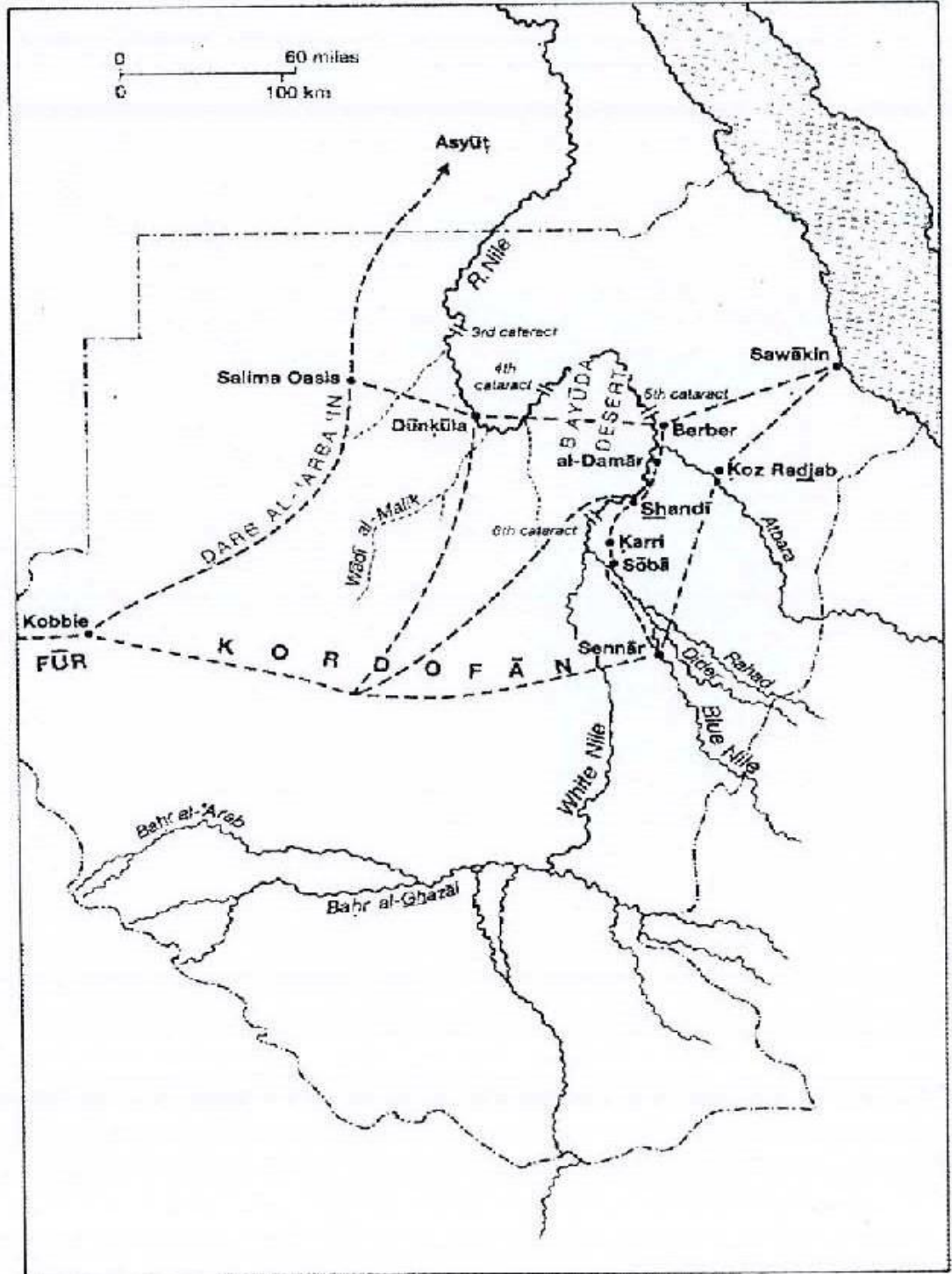
XII. asrın sonlarından Fûnc Sultanlığı'nın kuruluş yılları olan XVI. asrın başlarına kadarki dönem için Nûbe'deki halklar ile şehirleri gösteren bir harita. (Edit. D. T. Nianne, **General History of Afrika: Africa from the Twelfth to the Sixteenth Century**, C. IV, Berkeley: California, University of California Press, 1984, s. 400)

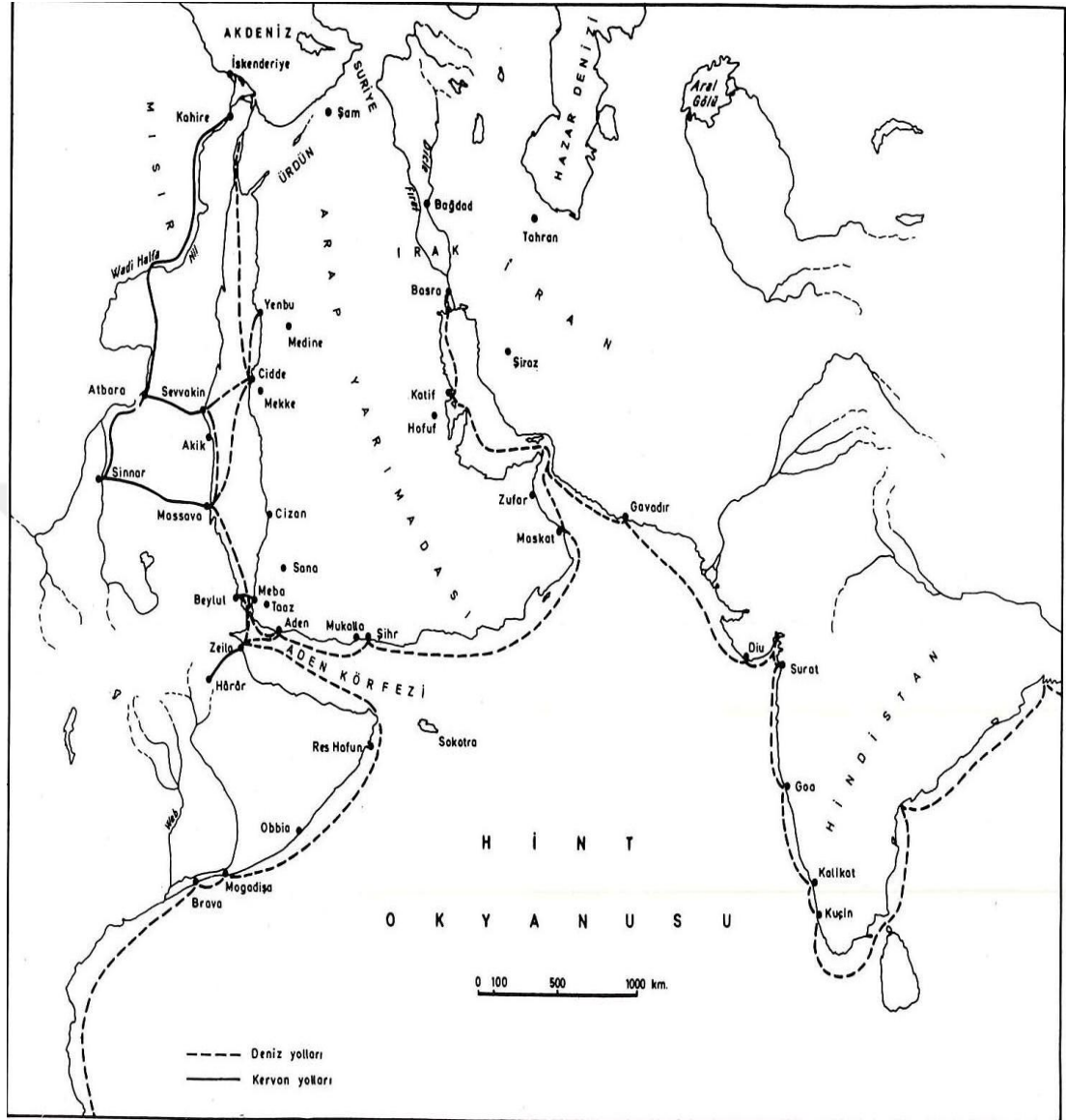
XVI ila XVIII. asır arası dönem için Sudan'daki halkları gösteren bir harita. (Edit. B. A. Ogot, **General History of Afrika: Africa from the Sixteenth to the Eighteenth Century**, C. V, s. 194)

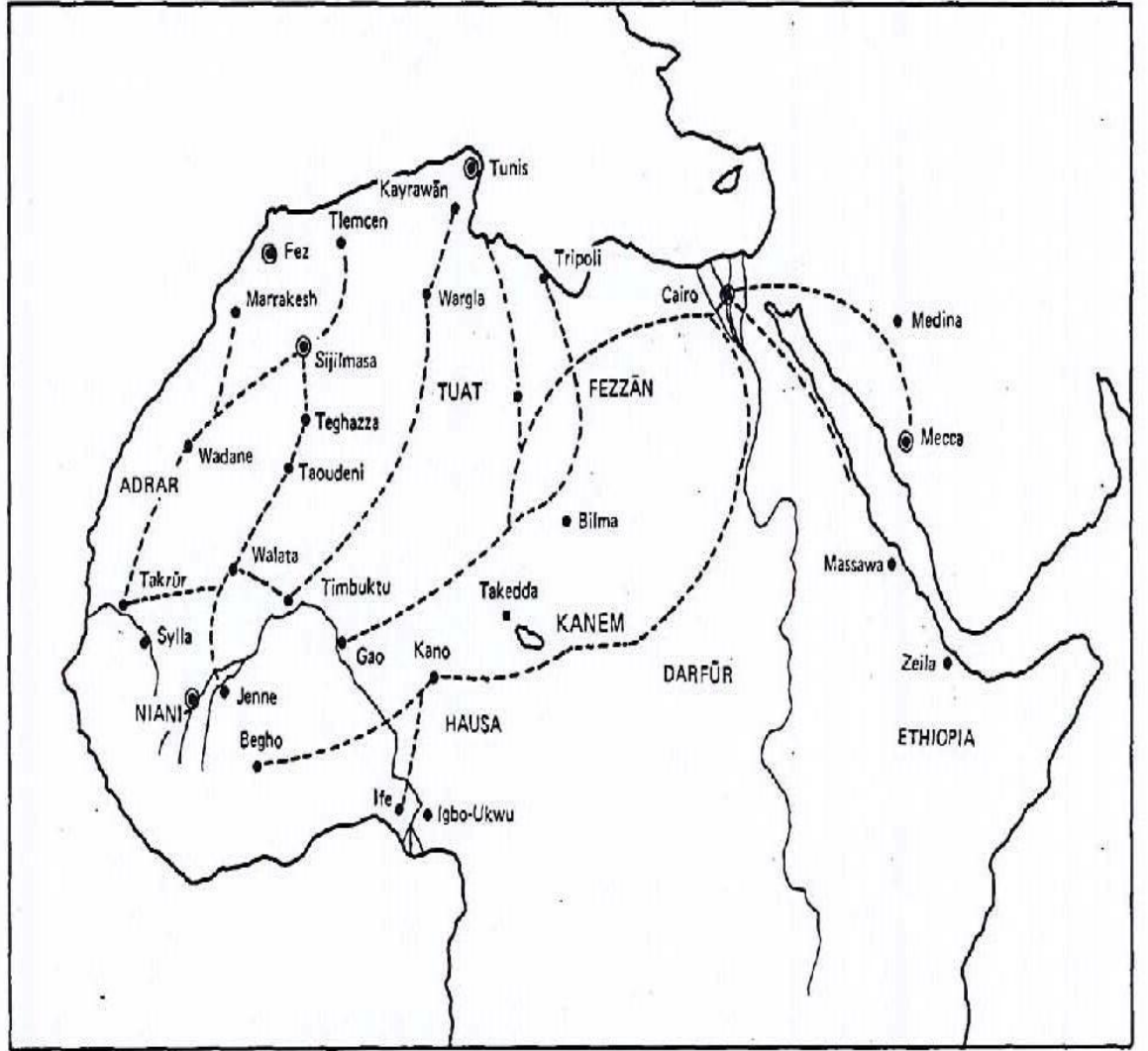
Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Fûnc Sultanlığı'nı yıkmasıyla başlayan Türk Dönemi'ni (1821-1885) resmeden bir harita. (Edit. J. F. Ade Ajayi, **General History of Afrika: Africa in the Nineteenth Century until 1880s**, C. VI, Berkeley: California, University of California Press, 1989, s. 357)

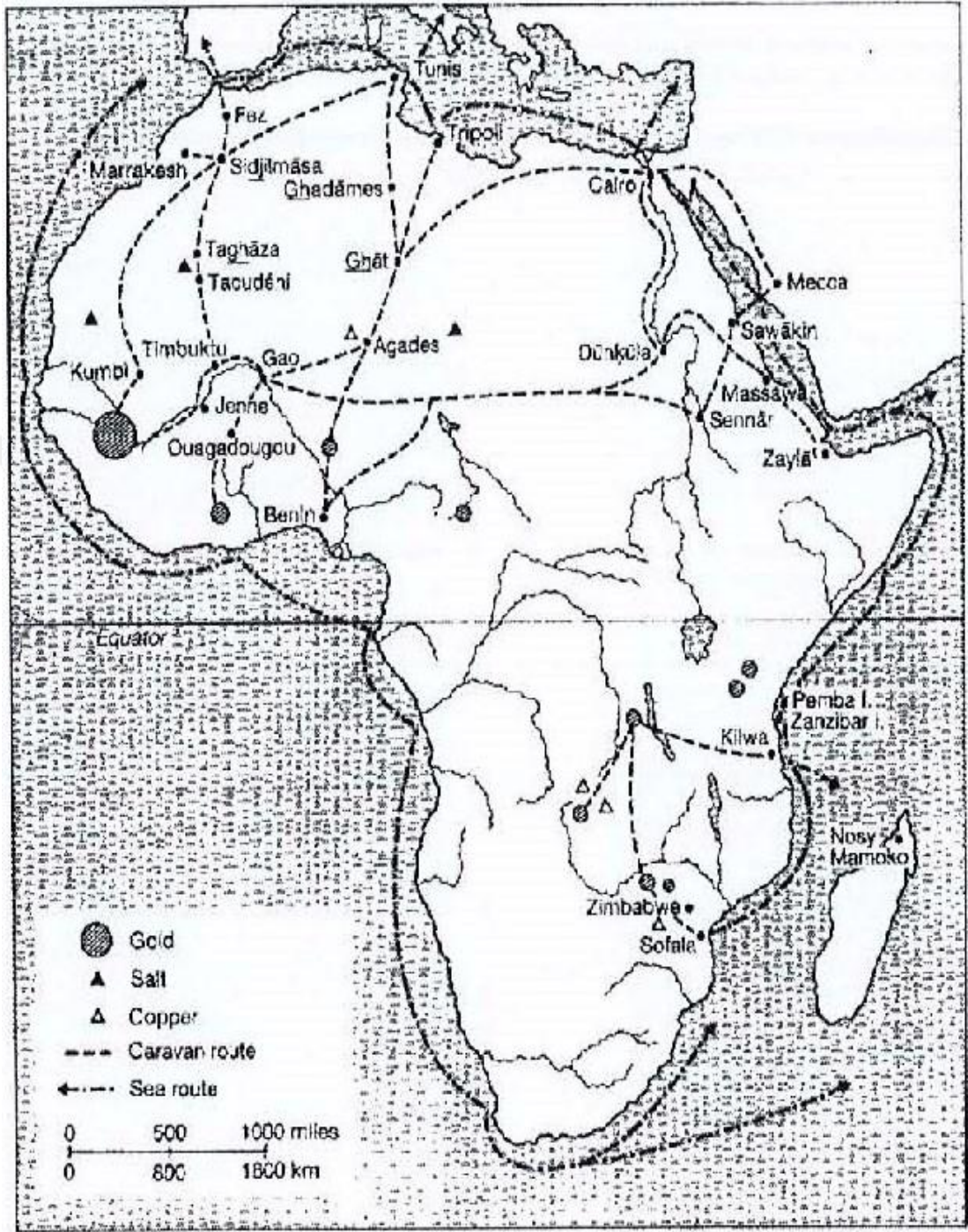
Yine XVI ila XVIII. asır arası dönem için Sudan'daki ticaret yollarını gösteren bir harita. (Edit. B. A. Ogot, **General History of Afrika: Africa from the Sixteenth to the Eighteenth Century**, C. V, s. 182)

Osmanlı Devleti döneminde Hint, Basra ve Kızıldeniz üçgeninin kara ile deniz yollarındaki hareketliliğini gösteren bir harita. Söz konusu dönemde yaşayan Fûnc Sultanlığı'nın başşeehri Sinnâr da bu hareketliliğin bir parçası olarak gösterilmektedir. (Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, s. 319)

XIV. asır Afrika'sının Büyük Sahra bölgesinde kullanılan esas yollar. Burada aynı zamanda Batı Afrika'dan yolan çıkan kervanların normal şartlarda Kahire üzerinden Hicaz'a gittiğini görmekteyiz. Nitekim Haçlı döneminde Sina Yarımadası işgal altında olduğundan dolayı Sudan'daki Kızıldeniz limanları üzerinden oraya gidilmekteydi. (Edit. D. T. Nianne, **General History of Afrika: Africa from the Twelfth to the Sixteenth Century**, C. IV, Berkeley: California, University of California Press, 1984, s. 155)

XVI. asırda Afrika'daki ticaret ağlarını gösteren bir harita. Haritada Fûnc Sultanlığı'nın başşehri Sinnâr bu ağın bir parçası olarak gösterilmektedir. (Edit. B. A. Ogot, **General History of Afrika: Afrika from the Sixteenth to the Eighteenth Century**, C.V, s. 33)